

ARANY BALLADAFORRÁSAI.

Második közlemény.

A cyclus második tagja *Szibinyáni Jánk* szintén Teleky Józsefnek a Hunyadiak kora című nagy munkájából való. Ámbár természetes föltevés, hogy Arany a Hunyadiakról szándékozáván dolgozni, egy ily elsőrangú forrást nem hagy felhasználatlan, mégis épen e balladánál aligha gondolt valamelyikünk is e munkára. Maga a cím szerb forrásra utal s a költemény szerint:

Most is vallják, egyre dallják Szerbhon ifjai, leányi,
Guzliczajok hangja mellett: ki volt Jankó Szibinyáni.

Ezért írta Greguss egészen jóhiszeműleg, hogy »a jelen költeményben elbeszélt eset is szerb hagyományon alapul s ezért is czímezi a költő a hősnek szerb nevével.« A szerb guszlárok azonban — legalább az eddigi kutatások szerint — mitsem tudnak Hunyadi farkaskalandjáról; sem Székely, sem Radics, sem Podhraszky, a kik a Hunyadihagyományokat speciális kutatás tárgyává tették, nem emlékeznek róla. Aranynak itt a szokásos eljárásával van dolgunk, hogy szereti történeti tárgyú költeményeit valamely hegedős szájába adni, vagy legalább — mint ez esetben — hegedőshagyományra hivatkozni. Bizonyára ezzel is az epikai hitelt kereste. Eljárása annyiban igazolt, hogy a szerb guszlárok századok óta széltében zengték és zengik Szibinyáni Jánk tetteit, miért ne énekelhették volna farkaskalandját is, habár most nem is éneklék? Ha valóban megtörtént, bizonyára énekeltek is. Mi több, Hunyadi atyjának neve egyenesen szerb szó is és *farkast* jelent. Mert abban a történettudósok ma már általában megegyeznek, hogy maga Hunyadi János sohasem szolgált Lazárevics udvarában, hanem a felőle ez időből fenmaradt történetek atyjával estek meg. Ezt a nézetet vallotta már Teleky is. Hunyadi atyjának neve pedig *Bulhi Vojk* vagy *Vuk (Vk, Wayk)*, a mit Arany költői szabadsága *Both bajnok*-ra magyarosított. *Vuk* szerb nyelven a. m. *farkas* és mint Réthy László meg Csánki Dezső kutatásai óta tudjuk, a Hunyadi család valóban szláv eredetű volachus család. Hunyadi János ősei a Balkán félszigetről hozzánk átözönlő vegyes nyelvű — nálunk később eloláhosodott — néptörzések

vajdái és kenézei közül valók lehettek, nem rumén, hanem dél-szláv fajúak.

A mi már most Arany tényleges forrását illeti, Telekynek A Hunyadiak korában (I. k. 59 l.) ezt az adatot találta Hunyadi János ifjúságáról följegyezve.¹ »Chalcocondylas szerint katonai pályáját Rácországban kezdette a fejedelmi udvarban. Itt egy nagy vadászat alkalmával a fejedelem óhajtására egy rendkívül nagy farkast űzőbe vétén, azt vizen, szárazon fáradhatatlanul mindaddig űzte, míg végre bőrével neki kedveskedheték. Ezen tetteből már akkor is megjövendőlé kegyes ura, mely nevezetes ember válandik egykor belőle.« Chalcocondylas elbeszélése, melyet Teleky kivonatolt, így hangzik:

»Iangus genere natus erat non admodum obscuro. Patria fuit Choniatae sive Hunyadi Ardelii oppidum, unde profectus venit ad Triballorum ducem. Mercede autem conductus, longo admodum tempore apud hunc ducem versatus est, ubique, quocunque mitteretur, fortitudinem et diligentiam memorabilem ostendens. Quondam cum venatum abiisset Triballorum dux eique appareret lupus, confestim Iangum vocat, ut lupum caperet, qui ut accessit ducisque voluntatem intellexit, continuo lupum insectatus est perniciosissime. Lupus ingreditur flumen quod obviam erat et natare incipiebat, si praesens periculum subterfugere posset. Nec tamen Iangus a persecutione cessavit, verum insidens equo flumen tranavit. Ubi natando flumen assecutus est et confecit, pellemque deripuit, tranatoque fluvio ad ducem reversus est; praetendensque manibus lupi pellem exclamat: »O domine, factum ut imperasti: lupum peremi, pellem cape. Ea ut voles utere.« Hoc facinore dux admodum delectatus in haec verba linguam solvit: »Certe non potest fieri quin aliquando vir ille ad maximam promoveatur potentiam.« Haec tum temporis locutus

Hunyadi János elég jó családból származott. Choniates-nek vagyis Hunyadinak szülőhelye egy erdélyi város, a honnan a szerb vajdához került. Mint zsoldosa sokáig szolgált e vajdának, mindenütt a hová csak küldték, vitézséget és kiváló serénységet tanusítva. Egyszer a szerb vajda vadászni ment s egy farkas bukott föl előtte, rögtön oda szólítja Jánost, hogy fogja el; a ki is jó és megértvén a vajda kívánságát, a farkast nyomban nagy fűrgén űzőbe veszi. A farkas a folyónak szalad, a mely ép útjába esett és úszni kezd, így akarva kikerülni a fenyegető veszedelmet. Azonban János nem állt el az üldözéstől, hanem lóra kapva átusztatott a folyamon. A folyamon átusztatva utól is érte a farkast, megölte és bőrét lenyúzta s visszausztatva a folyón megtért a vajdához; a farkas bőrét kezében magasra emelve kiált: »Uram, parancsod teljesítve: elejtettem a farkast ime a bőre! Tégy vele a mit akarsz.« A vajda szerfelett gyönyörködve tettén e szókra fakad: »Bizony lehetetlen, hogy ez az ember egykor még a legnagyobb hatalomra ne jusson.« Így beszélt akkor s Hunyadit ez időtől fogva

¹ Ez adatra Négyesy László is figyelmeztet. Szerkesztéstan. 154 l.

virum deinceps pecunia opibusque coluit. Cum tempore multo apud duces istum moras traxisset, tandem ad Pannonas rediit.« — Chalcocondylas Historiarum Libri. De rebus Turcicis LV.

pénzzel és egyéb segítséggel támogatta. Hunyadi, miután még sok ideig volt a vajdánál, végre visszatért Pannoniába.

Valószínű, hogy Arany magának Chalcocondylasnak ezen elbeszélését nem ismerte s csak a Teleky szűkszavú adata után indult. Tekintve szinte aggodalmas tiszteletét forrásai iránt, azt hiszem, ez esetben hívebben ragaszkodott volna hozzá. A körülményeket — a vadászat alkalmá, a vajda felszólítása — jóformán megtartotta ugyan, de Hunyadinak a folyón átuszását, a mi pedig Chalcocondylasnál annyira kiemelkedik, egészen mellőzte. Arany csak a szárazföldön befutott terület nagyságával érezteti a feladat nehézségét.

S majd a róna sorompója nyílik, a mint hajtja ménjén,
Majd eltűnnek a sűrűnek lombos, ágas szövevényén . . .

Jánk azonban mind nyomon van: le, a völgynek, fel, a hegyre,
Vadcsapáson, vizomláson veri, vágja, úzi egyre . . .

Ime háromszor is változik a vidék az üldözés folyamán. Aranynál élve ejti el Hunyadi a farkast, a mi tettének költői nagyítása. Az elbeszélés végén nyitott kilátást Hunyadi fényes jövőjére Arany rendkívül ügyesen kötötte össze Zsigmondnak szerbiai látogatásával. Így biztos alapra állította és azt is megmagyarázta, miként lett Hunyadi János ismét magyarrá. Az egész elbeszélésnek keretétől pedig egy középkori hajtóvadászat eleven, mozgalmas rajzát tette.

A feltörekvő erőnek e derült, szinte idyllikus világától nagy hézag választja el a cyclus következő balladáját: *V. Lászlót*. Igaz, végkifejletében ez is az egyéni kiválóság győzelmét mutatja, mikor Mátyás hazatérésevel, királylyá választásával biztat, de a költemény főtárgya mégsem ez. Magva határozottan tragikus, egész levegője a tragédiáé. Drámaköltészetünk Arany előtt már sűrűn tárgyalt Hunyadi László szomorú halálát. Egressy Béni és Erkel Ferencz operát írtak belőle; balladafélet, mint láttuk, Petőfi és Garay készítettek. Arany V. Lászlója mintegy folytatása a Petőfiének és Garayénak. A haragos napra, a mely vérszín tekintetet vetett a borzasztó tett színhelyére, természetesen következett a sűrű, setét viharos éjszaka. Garay így végzi költeményét:

S fenn ősz Hunyad karába
Szorítja a fiút,
Fejére Gábor angyal
Tesz martyrkoszorút!

Lenn a királyi várban
A lelkiismeret
Kigyója tépni kezd egy
Ifjú, király szivet.

Arany költeménye e ponton ragadja meg a cselekményt: a királynak épen ezt a lelkiismeretháborgását rajzolja, mintegy katasztrófája akar lenni a drámának, melynek expositióját Petőfi és Garay készítették. Ama nagy tragikumot, mely e történelmi tényben rejlik, minden magyar költő érezte, de senki mélyebben Aranynál. Az abszolutizmusnak a nemzet történetén elmélkedő költője Arany e balladájában. V. László ingatag gyermekkirály, nem érti nemzetét, mely felett uralkodni van hivatva. Nem hisz a magyarnak, megszegei esküjét s a nagy Hunyadi fiait pallossal és börtönnel zaklatja. E helyett idegenekkel veszi magát körül, kedves csehjeiben bízik, holott a magyaroktól semmi józan oka sem volt tartani s épen csehjei teszik el láb alól: orvul megmérgezik. A magyar történelemnek mely tragikuma tükrözik e rövid versszakokban: a nemzet és király közti ellentét, az uralkodó s a kormányzottak viszonyának fonásága, mely folytonos tragédiák magvát rejt magában s koronként gyászos katasztrófákban nyilatkozik.

Arany Shaksperéből tanulta a tragikum mivoltát s V. Lászlója tele van shaksperei hatásokkal. Az V. László tragikumának egész kifejelete, a lelkiismeret erkölcsi hatalma. Ez, mint láttuk, a romantikusok kedvelt indítéka s Arany előtt Kisfaludy Károly és Garay már alkalmazták balladáikban. V. László ágyán fetreng a kivégzést követő éjszakán s föltámad lelkében bűnös tettének végzete, egymásután halad a hallucinációk és visiók során az örület felé. Macbeth és III. Rikárd éjszakái jutnak eszünkbe. A mérgegpohár, melyet a cseh komornyik nyújt neki, véget vet a megőrülés romboló folyamatának és egy csapással bevégezi az igazságszolgáltatás művét. Arany teljesen vallja Shakspere világnézetét, mely egyébiránt keresztény alapon áll, hogy az ember szabad és föltétlen felelős tetteiért. E felelősség tudata óriási súlylyal nehezedik az egyesre és mint lelkiismeret, minden tettének bírása. Nagyobb, végzetesebb hatalom minden más igazságszolgáltatásnál: a világrend nagy törvényein alapul s ezek nevében kérlelhetetlenül elpusztítja az ellenük vétkezőt. Shakspere a fölébredt modern lelkiismeret nagy költője; hogyné követte volna a vallásos, mélylelkű Arany, ki maga folyton vívta lelkével benső harczeit, melyeknek örvényeiről ép költeményei nyújthatnak fogalmat? Balladahőseinek tragikuma mind ez alapról való, legtöbb balladája a lelkiismeret erkölcsi hatalmának lélektani művészettel megalkotott raja. Ebben Arany kétségtelenül egyhangúbb lesz Shaksperénél, a költői igazságszolgáltatás szinte a sablonszerűség jellemét ölti fel nála, de ez az ismétlődés épen erkölcsi meggyőződésének mélységét és állhatosságát bizonyítja.

V. Lászlóban a shaksperei aesthetika még egy más sajátásával is nyilatkozik. Ez Shaksperenek sympathetikus természetérzése. Shakspere nemcsak látja, figyeli a természetet, de beleviszi a cselekvénybe, nem is csupán mint háttért, fényesebb vagy sötétebb

világítást, hanem a természeti események egyenesen résztvesznek az ember sorsának intézésében.¹ Julius Caesar tragédiáját a természeti tünemények egész sora kíséri. Midőn az összeesküvők elhatározzák meggyilkolását, Casca így festi az éj borzalmait:

Láttam vihart, midőn a szél dühe
Csomós tölgyfákat megrepeszte; láttam
A kevély tengert bőszültén felzajogni,
Míg a fenyítő felhőkig dagadt.
De mind ez éjig, mostanig, soha
Tűzzáporon keresztül nem menék.
Vagy belső háború van fenn az égben,
Vagy az istenekre vakmerő világ
Gyújtá fel azt, hogy küldjön pusztulást.

Mire Macbeth elhatározza Duncan meggyilkolását:

. . . Viharos éj volt,
Ledőltek a kémények is; sőt azt
Mondják: a légben jajveszékélés,
Halálhörgés, bős jóslat hallatott
Tűzvész s keserves zűrzavar felől,
Mit mostanába' költ ki gyász idő.
Éjhosszat a kuvik süvölte, sőt
Mondják: a föld is lázban reszketett.

Hasonló művészettel festi Shakspeare a szelídebb természeti jelenségeket is. Mily édesen csendül föl a fülemüle dala a granátalmafán Júlia ablaka előtt; mily nyájasan pihen a holdfény a halom felett, midőn a szerelem minden ellentétet felold a Velencei kalmárban!

Shaksperenek ezt a sympathetikus természetérzését alkalmazta Arany V. Lászlóban. A kivégzést követő éj borzalmi: a dühöngő szélvihar, a zúgó zápor, az érczkakas nyikorgása, a palota ablakainak félelmes recsegése, mindez mintha külső képe lenne az esküszegő király lelki háborújának. És midőn a szenvedélyek csitulni kezdenek, kiderül a természet és lágyan zsongó habok ezer kis csillagot rengetnek a Dunán s a derengő hajnal meghozza a megoldást: a bűnhődést és kiengesztelődést. Mi több, az elfogott főurak épen e viharos éjet használták föl a menekvésre: a természet és az emberi dolgok teljesen összeforrtak.

Ezek fölfogásom szerint ama költői hatások, melyek V. Lászlóban feltalálhatók s melyek alatt voltaképp létrejött; honnan vette Arany magát a történeti anyagot? A korabeli történetírók illető fejezeteit átlapozva, nem lehet kétségünk, hogy Aranynak első sorban Fessler elbeszélése szolgált forrásul *Geschichte der Ungern*

¹ V. ö. A. Biese, Die Entwicklung des Naturgefühls im Mittelalter und in der Neuzeit. Leipzig, 1888. 210 l.

und ihrer Landsassen című művének negyedik kötetében. Épen a költeménynek természeti vonatkozásai támogatják feltevésünket: látni fogjuk, hogy Arany midőn költőileg alkotott, egyszersem történeti hűséggel is ragaszkodott forrásához. Fessler könyve egyáltalán nagy szerepet játszott forradalom előtti költőink munkásságában. Hiszen a negyvennyolcz előtti költészet lényegében történeti költészet s a nemzeti történetírás jóformán csak a nagy katasztrófa után kezdődik. Míg Schlözer igazságtalan ítéletei és Engelnek ferdtéseitől és szárazságától kelletlenül fordult el minden magyar, addig Fesslernek megnyerő előadása, színes rajzai, drámai jelenetei valóságos költői példatár gyanánt kínálkoztak. Kisfaludy Sándor egész jeleneteket átvett tőle a Hunyadiakról írt históriai drámájába. A mi történetünk a IV. kötet 867 s köv. lapjain van, dátuma június 16-ika és következőleg hangzik:

In der Nacht des Fronleichnamstages wüthete über Ofen ein gewaltiger Orkan, die festesten Gebäude wurden erschüttert, ein heftiger Platzregen stürzte herab, unter dem Geprassel und Getöse erbrachen die Gefangenen in der Burg die eisernen Fenstergitter ihrer Behältnisse, liessen sich nach Verwandlung ihrer Gürtel und Betttücher in Strickleitern in die Wasserstadt herab, und entkamen unangefochten auf der Flucht; nur Matthias und Paul Modrár waren zurückgeblieben. Angst und Schrecken ergriffen den König sowohl, als die Rotten, da des Morgens die Entweichung der Gefangenen bekannt wurde. Sebastian von Rozgon und Ladislaw von Kanisa schienen die furchtbarsten; ihre Macht, ihre Gewandtheit in Waffen, ihre allgemein anerkannten Verdienste und ausgebreiteten Familienverbindungen liessen die blutigsten Auftritte und schaudervollsten Begebenheiten erwarten. Eine erschütternde Botschaft folgte der Andern; Országh von Guth und Reinhold von Rozgon, Männer von unbestechlicher Rechtschaffenheit, verschlossenen Sinnes, auf de-

Úrnap éjszakáján hatalmas orkán dühöngött Budavára felett, a leg-erősebb épületek megrendültek, szörnyű zápor szakadt, a várbeli foglyok a recsegés, ropogás közt betörték börtönük ablakának vasrácsait s öveikből, lepedőkből kötélhágcsót csinálva, leereszkedtek a vizivárosba és épségben elmenekültek; csak Mátyás és Modrár Pál maradtak ott. Aggodalom és rémület fogta el a királyt s a kis csapatot egyaránt, mikor hajnalban a szökés kitudódott. Rozgonyi Sebestyén és Kanizsai László tüntek föl a legfélelmesebbeknek, hatalmuk, harczai ügyességük, általánosan ismert érdemeik és messzeágazó családi összeköttetések a legvéresebb jelekkel fenyegettek. Egyik rémes hír a másikat érte. Guthi Országh és Rozgonyi Regináld rendíthetetlen becsületességű, állhatatos hazafiak, a kiknek hűségére az udvar még bizton mert számítani, Budát titokban elhagyták és jószágaikra menve, hadat toboroztak, hogy annak élén vegyenek elégtételt a nemzet sarkalatos törvényeinek megsértéséért. Hunyadi Erzsébet Magyar, Lengyel és Csehországból gyűjtötte össze

ren Treue man noch zu bauen wagte, hatten Ofen heimlich verlassen und zahlreiche Mannschafft auf ihren Besitzungen ausgehoben, um an ihrer Spitze für Verletzung des Ungrischen Grundgesetzes Genugthuung zu fordern. *Elisabeth von Hunyad* liess häufige Scharen in Ungarn, Polen und Böhmen anwerben; die *Báthoryer, Székelyer, Bodóer* nahmen sie unter ihre Banderien. *Das Gerücht von diesen Anstalten und Elisa's förmliche Kriegserklärung liess den König keinen Augenblick im Zweifel über den Ausbruch eines schrecklichen Bürgerkrieges. Unfähig das auflodernde Feuer der Empörung zu löschen, flüchtete er sich nach Wien.* Auf seiner Reise durch Gran setzte er den Grosswardeiner Bischof in Freiheit mit dem demüthigenden Geständnisse: »so lange ich in Ofen verweilte, musste ich thun, was die Barone wollten; ich war nichts weniger als frey. Eure Gefangennehmung ist ihr Werk, Eure Lossprechung von Schuld und Strafe das meinige; zieht hin und verwaltet Eure Kirche wie bisher« *Matthias von Hunyad und Paul Modrár mussten als Gefangene, iener ungefesselt, dieser in Eisen und Banden, dem Könige nach Wien folgen.* Dort-spotteten einige, von dem *Cilleyer* zu Herren gemachte Glückspilze des erstern: »Zu früh, junger Herr«, sagten sie, wolltest du der Ungern König werden«. »Lebe ich noch eine Weile,« versetzte *Matthias*, »so werde ich gewiss auch der eurige«.

Sein Namensfest feyerte *Ladislaus* schon in Wien, und an eben dem Tage wurde auf *Margaretha* nach *Pressburg* ein Landtag von ihm ausgeschrieben; wahrscheinlich soll-

teknélyes csapatait, a melyeket a *Báthoryak, Székelyek, Bodók* fogadtak bandériumaikba. E készültek híre s *Erzsébet* formaszerű hadizenete a királyt egy pillanattal sem hagyta kétségben a felől, hogy borzasztó polgárháború van kitörőben. Tudva, hogy a lázadás lobogó tüzét nem lesz képes eloltani, Bécsbe menekült. Utjában *Esztergomnál* a nagyváradai püspököt ezzel a megszégyenítő vallomással eresztette szabadon: »A míg Budán laktam, azt kellett tennem, a mit a főnemesek akartak, szabadságom épenséggel nem volt. A te elfogatásod is az ő művök, az enyém csak felmentésed; eredj és kormányozd egyházadat tovább«. *Hunyadi Mátyásnak és Modrár Pálnak* foglyokként kellett a királyt Bécsbe követniök, amannak szabadon, ennek vasra verve. Ott néhány a *Cilleye*ktől úrrá tett szerencsefi gúnyolódni is kezdett Mátyással: »Egy kicsit korán akartál a magyarok királyává lenni ifjuracskám!« »Leszek is, vágott vissza Mátyás, még a tietek is, csak éltesse az isten.«

Nevenapját *László* király már Bécsben ünnepelte s ugyanazon napon hívta össze *Pozsonyba* *Margit* napjára az országgyűlést. Ugy lát-szik, azt szerette volna, hogy a magyarok mondják meg neki, miként kell lelkükben a jogos bosszú érzetét elfojtani s a föltámadt nemzeti szellem eleven erejét megölni. De semmi adat sem teszi valószínűvé, hogy ezt a gyűlést valóban meg is tartották volna; a honfiak hadai már nagyon is előnyomultak, a zászlós urak javarésze már nyiltan pártot ütött a király ellen. *Gara, Bánfy, Thuróczy* sokkal inkább el voltak foglalva a maguk védelmével, semhogy fegyvert foghattak

ten Ungern ihm sagen, *wie in Ungrischen Gemüthern das Gefühl beleidigter Rechte zu unterdrücken, und des aufgeschreckten Nationalgeistes rege Lebenskraft zu ersticken wäre.* Allein keine Spur macht wahrscheinlich, dass der Pressburger Tag gehalten wurde; die Heere der Patrioten waren schon zu weit vorgedrungen, die mehrsten Landherren hatten öffentlich gegen den König Partey ergriffen. *Gara, Bánfy und Thurócz* waren mit ihrer Selbsterhaltung zu sehr beschäftigt, als dass sie die Waffen für einen Fürsten ergriffen hätten, *der auch in dem Aergsten, das ihm begegnen konnte, nur die verdiente Strafe seines, wenn auch im Irrthume begangenen Meineides duldete.* Sie waren als Rathgeber des Königs bekannt, als Feinde der *Hunyader* und des Vaterlandes gehasst, die Besitznehmung oder Verheerung ihrer Güter und Herrschaften war das erste Werk der erbitterten Bundesfreunde. *Giskra von Brandeis*, Graf von *Sáros* und *Niklas von Ujlak*, welche mit unbegrenzter Vollmacht wider die Rächer des Rechts und der Unschuld zu Felde gezogen waren, empfanden die Ueberlegenheit ihrer Feinde. Einige gerettete Plätze und kleine Fehden, welche zu ihrem Vortheile ausschlugen, konnten den Verlust nicht ersetzen, den sie bey wichtigern Angriffen erlitten hatten; sie zogen sich zurück und riethen dem Könige zum Frieden. Unter Bedingung, dass *Elisa* von *Hunyad* alle Schlösser und Festungen, welche sie weder erblich, noch durch Kauf besass, abtrete, wurde ihr des *Matthias* Befreyung, den Patrioten Verzeihung angeboten. Das schien den Siegern muthwillige Verspottung und *Elisa* drohte die Grenz-

volna egy uralkodóért, a ki a legrosszabb által is, a mi érhetett, voltaképp csak hamis esküjének méltó büntetését szenvedte, követte bár el tévedésből is azt. Gyűlölt egyének voltak ők, mint a király tanácsadói, a Hunyadihoz s a haza ellenségei, s az elkeseredett szövetségeseknek első dolga volt jószágaik, uradalmaik elkobzása és feldúlása. Brandeisi Giskra, Sáros grófja és Ujlaki Miklós, a kik korlátlan hatalommal szálltak szembe a jog és ártatlanság bosszúállóival, csakhamar érezték elleneik felsőbbtségét. Egyes helyek sikerült védelme s apróbb, nyereséges csatázások nem kárpótolhatták őket ama kudarczokért, a melyeket komoly támadások alkalmával szenvedtek; visszavonultak hát s békét tanácsoltak a királynak. A feltétel az volt, hogy Hunyadi Erzsébet mindama kastélyokat és várakat, a melyeket nem örökség vagy vásár folytán bír, átengedi a királynak s ez esetben Mátyás szabad lesz és a hazafiak bűnbocsánatot nyernek. Ezt a győzők saját maguk kigúnyolásának nézték s Erzsébet azzal fenyegetőzött, hogy a török szultánnak nyitja meg a határvárakat, ha a király vonakodni mer fiát föltétlenül szabadlára helyezni vagy ha ő gyenge lenne arra, hogy maga hozza el Bécsből.

festungen dem Sultan einzuräumen, im Falle der König sich weigerte, unbedingt ihren Sohn in Freyhait zu setzen, oder sie zu schwach wäre, ihn selbst von Wien abzuholen.

Ezután Fessler a csehországi zavarokat és a király eljegyzését beszéli el, végül halálát így adja elő:

Montag, am Feste Mariä Opferung (21. Nov.) hielt Ladislaw öffentlich Gericht, zur Entscheidung der Zollstreitigkeit zwischen den Breslauern und Görlitzern, und des Adelsalters zwischen den Podjebradern und Csernahorern; er sass im Schlafrocke und hatte eine Persische Schuba übergeworfen; ¹ man wollte bemerkt haben, dass er jetzt schon sich nicht wohl befand. ² Abends besuchte ihn aus dem Gefolge des Cardinals *Aeneas* ein glaubwürdiger Mann, fand ihn vollkommen gesund, froh, heiter und unterhielt sich mit ihm bis in die dritte Stunde der Nacht. ³ Am folgenden Tage genoss er aufgeweckten Sinnes in seiner Hofherren Gesellschaft das Mahl, *verfügte sich bei später Nacht in sein Schlafgemach, verlangte noch Böhmische Rüben und Bier, ass und trank scherzend mit seinem Kammervolke, und legte sich dann zur Ruhe.* Nach verrichtetem Abendsegen klagte er über Schmerz in Eingeweiden. *Sein Kämmerling, Böhme von Herkunft, hiess ihn schlafen, weil jeder Schmerz durch Schlaf gelindert würde. Der gutmüthige Jüngling gehorchte, schlief ein,*

Hétfőn, Boldogasszony mennybemenete napján (Nov. 21.) László király nyilvánosan törvényt ült a boroszlóiak és görlitziek vámviszálykodásának eligazítása s a Podjebrád és Csernahora családok közt fölmerült nemesi elsőbbség kérdésében; háló köntösben ült és egy perzsa subát is vett magára; ⁴ némelyek állítólag észrevették, hogy már ekkor sem érezte jól magát. ⁵ Este meglátogatta Aeneas püspök udvarának egy teljesen szavahihető tagja, tökéletesen egészségesnek, vidámnak, jókedvűnek találta s az éj harmadik órájáig elbeszélgetett vele. Másnap derülten költötte el az udvarbeli urak társágában ebédjét, késő éjjel hálószobájába ment, még cseh répát és sört hozatott s komornyikjaival tréfálkozva evett, ivott és végül lefeküdt. Esti ájtatosságát végezve, gyomorfájásról kezdett panaszkodni. Komornyikja, egy cseh ember, azt mondta neki, hogy aludjék, mert az álom minden fájdalmat csillapít. A jámbor ifjú engedelmeskedett, s elaludt, de egy óra mulva megint fölébredt még hevesebb fájdalmak közt és esdve kérte a komornyikot, hogy segítsen rajta. Ez ridegen

¹ Er konnte sich also nicht verkältet haben.

² Befand er sich wirklich unwohl, so starb er nicht an der Pest, denn diese endigt schneller.

³ Aen. Sylv. Epist. 324.

⁴ Tehát nem húthette meg magát.

⁵ Ha valóban rosszul érezte magát, akkor nem halhatott meg pestisben, mert ez gyorsabban végez.

erwachte nach einer Stunde mit heftigern Schmerzen und bat den Kämmerling um Hülfe. Gefühllos verwies ihn dieser wieder zum Schlafe. So duldete Ladislaw bis zum Anbruche des Tages. Jetzt erst wurden die Aertzte, welche ihn aus Wien begleitet hatten, und Podjebrad gerufen; jene gaben sogleich alle Hoffnung auf; dieser war unerschöpflich in Schmeicheleyen und Tröstungen, und was noch mehr, sogar in Thränen. Anstatt dessen bat ihn Ladislaw, gewissen Tod in seinem Innern fühlend, nur das Land gerecht zu verwalten, Witwen, Waisen und Verlassene zu beschützen, sein Gefolge aus Oesterreich ungefährdet heimziehen zu lassen. Dann empfing er die Sacramente der Sterbenden, verlangte ein brennendes Licht, seines Glaubenszeichen, betete laut des Herrn Gebet und mit den Worten »erlöse uns von dem Bösen« schied er hin in der dritten Stunde der sechs und dreyssigsten, nach welcher ihn des Cardinals Aeneas Reisegefährte in Fülle der Gesundheit verlassen und am Sanct Clementis Tage, an welchem er zu Temesvár Hunyady's Söhnen Verzeihung geschworen hatte! Sein Tod war wiederholte Offenbarung des ewigen Rächers in der Weltregierung.

Aus allem was dieser Cardinal (Aeneas Sylvius) davon erzählt, lässt sich mit höchster Wahrscheinlichkeit schliessen, dass Ladislaw an Gift gestorben sey. Diess sagten die Aertzte bey Rückkunft in Oesterreich öffentlich aus, bis ihnen der Wiener Rath Stillschweigen gebot. Dieses Glaubens war auch der Zeitgenossen grösste Mehrheit und man sang allgemein:

megint csak az alvásra utalta. Így szenvedett László egész reggelig. Csak ekkor küldtek el az orvosokért, a kik Bécsből kíséretében jöttek volt, meg Podjebráderért. Az orvosok azonnal lemondtak róla; Podjebrád kifogyhatatlan volt a hízélgésben, vigasztalásban, mi több, a könyekben. László azonban, érezve belsejében a bizonyos halált, arra kérte, hogy kormányozza országát igazságosan, védelmezze az özvegyeket, árvákat, gyámoltalanokat, és kíséretét engedje Ausztriából bántatlanul hazatérni. Aztán fölvetta a haldoklókl szentségét, világot kért, hitének jelképét, hangosan elimádkozta a Miatyánkot és e szavaknál »szabadíts meg a gonosztól« elhunyt az éj harmadik órájában, harminczhat órával azután, hogy Aeneas püspök utitársa virágzó egészségben elhagyta, Szent Kelemen napján, azon a napon, a melyen Temesvártt Hunyadi fiainak bűnbocsánatot esküdött. Halála a világra örök bosszulójának volt ki nyilatkoztatása.

Fessler jegyzet alatt még ezeket mondja: Mindabból, a mit Aeneas Sylvius biboros László királyról beszél, a legnagyobb valószínűségel lehet következtetni, hogy mérég által halt meg. Ezt az orvosok is nyíltan vallották Ausztriába visszatértükkor, míg a bécsi tanács hallgatást nem parancsolt rájuk. Ebben a hiedelemben volt a kortársak javarésze is s egy egykorú ének Gersiket és feleségét, s Rokiczánát meg Eyczingert nevezte meg gyilkosainak.

»Also kam er um sein Leben,
 Der Gersik und sein Fraw haben yem vergeben,¹
 Der Rockenzan is der ander,
 Der Eyczinger ist der ärit,²
 Der zu Wien lag gefangen.«

V. László haláláról Arany Szalay Lászlóban is bőven olvasható. Alább ki fog tűnni, hogy Szalaynak éppen akkor 1851-ben megjelent »Magyarország Történetét« Arany buzgón forgatta és némely balladája tárgyához adatokat vett belőle. Szalay V. László halálát Fesslernek nyilvánvaló hatása alatt beszéli el, csak rövidebbre fogja annak terjengő szakaszait és nyíltan kifejti azt a nézetét, hogy Lászlót a calixtinusok mérgezték meg. A mennyegzői előkészületekről szólván, így folytatja: »László már most is komor és marczona volt a kelyhesek, névszerint ezeknek főpapjok, Rokiczana iránt; s Prágában nemsokára híre ment, hogy a menyegzői ünnepély alkalmával, melyet egy csoport fejedelem s két bíbornok, Carvajal János és Aeneas Sylvius jelenlétével díszesítendők, szigorú rendszabályok fognak a kelyhesek ellen hozatni.« V. László halálát elmondván, még egyszer megjegyzi: »Őseink Isten boszúálló újját látták rögtöni kimulásában, mások ezt méregnek tulajdonították, melyet Podiebrad vagy a dühösebb kelyhesek közül valamelyik nyújtott a királynak.« (III. k. 180—81.)

A későbbi történetírás nem adott hitelt az egykorúak ama gyanújának, hogy a király halálát a kelyhesek okozták volna. Palacky Ferencz, a híres cseh történetíró, 1856-ban könyvet írt ez ügyről *Zeugenverhör über den Tod König Ladislaus von Ungarn* czímen s ezt maga Szalay László ismertette a régi Budapesti Szemle I. kötetében (1857). Ebben Palacky tagadja a király megmérgezését. Podiebrádnak a magyar rendekhez intézett levele szerint pestilentiában halt meg. De — teszi hozzá Palacky — akár természetes, akár erőszakos halállal mult is legyen ki, annyi bizonyos, hogy életének végnapjaiban közte és Podiebrád között a viszony oly feszült volt, hogy ugyanekkor közte s a kelyhesek közt annyira elmérgesült az ügy, miszerint nem csodálkozhatni, ha a király rögtöni halálának híre nemcsak a könnyen elbóduló tömeg, hanem higgadt államférfiak is, Podiebrád vagy Rokiczana részéről erőszakos ármányt láttak az eseményben. Az is egészen természetes, hogy őseink Isten bosszúálló újját látták rögtöni kimulásában.

Ez adatok tudomásával nem felette nehéz Arany dolgozó módját szemünk elé állítani. Arany az absolutismus hangulatából kiindulva, Shakspeare poétikája s Fessler és Szalay történeti előadása nyomán alkotta meg költeményét. A két egyidejű cselekményt: a vihart s a rabok szökését, másrészt a király lelki háborgását, menekvését és halálát egy kettős szerkezettel érzékítette, a melyet később még

¹ Megmérgezték.

² Előbbi.

a Szondi két apródjában és a Tengeri hántásban alkalmazott és a mely formának ő a megalapítója az irodalomban. A viharos éj, a záporoső, a rabok szökése börtönükből, rettegésök a király poroszlótól Fesslerre vallanak, reá a hazafiak készülődése is, a mit Arany, ismét a természetet használva képmásul, e rejtelmes szavakban ad tudtunkra:

Szellő sincsen, de zúg,
Felhő sincsen, de bűg
S villámlik messziről.

Még érdekesebb, miként alakította a király történetét Arany. A komornyik szerepeltetésével egész drámát csinált belőle, melynek három főjelenete: a király lelkiismeretének háborgása Budavárában a gyilkosságot követő éjszakán, menekülése Csehországba és végül megmérgeztetése Prágában. Az ágyában kínok közt vergődő király képe, a mint szolgája alvársra buzdítja, ragadta meg Aranyt Fesslerben, de ő a testi kínokat lelki kínokká változtatta: a királyt hamis esküje, a nemzet bosszúja üldözi. A szolga álomra intő szavai Aranynál lelkiismeretét akarják elcsitítani. Válaszai a szegény vergődő kérdéseivel, felkiáltásaival szemben csak rideg, közömbös figyelmeztetések s a gyalázatos végül attól sem riad vissza, hogy mint a calixtinusok eszköze, méregpoharat nyújtson a királynak. Mert Arany is azon a nézetben van — s ebben Szalay Lászlót követi, — hogy a királyt a kelyhesek mérgezték meg s ezt egy rendkívül finom célzással adja tudtunkra, a melyekben ő mindig oly nagy mester. A szolga így kínálja a méregpoharat a fáradt királynak:

Itt a *kehely*, igyál,
Uram László király,
Enyhít, mikép a sír.

Ez a kehely a calixtinusok symboluma. Az egész ballada, de különösen második fele oly hézagossá, oly homályosá, hogy szinte átlépi a költőnek engedett határokat. A ki az alapvető történeti eseményeket nem ismeri, épenséggel nem érti és teljes megértése úgy vélem csakis módszerünkkel, a források felkutatásával volt lehetséges.

Mátyás anyja a Hunyadi balladakörnek tárgyi sorrendben utolsó darabja. Észméje: az anyai szeretetnek mindent legyőző hatalma. Arany az anyai szeretet költője s ebben, mint láttuk, csak Petőfi állítható mellé, a régebbi költészetben csupán Vörösmarty kísérelt meg e gyengéd egyéni érzelmenek hangot adni.

A Mátyás anyja balladának alapjául kétségtelenül az a monda szolgál, mely a Hunyadiak czímerében levő, szájában gyűrűt tartó hollót magyarázza. Arany meg akart e czímerről s a hozzá fűződő hagyományról emlékezni s aztán ily módon hozta belé a Hunyadi

balladakörbe. E mondáról fentebb röviden már szólottunk. Bonfinius írta meg először s maig él az Hunyadmegyében, a hol még mutogatják a fát, melyen egykor a gyűrűörző holló ült. Bonfiniustól azután átvették a többi történetírók, nevezetesen Heltai Gáspár, Székely István és Pethő Gergely. Heltai azonkívül egy 44 szakos verses históriát is szerzett róla s ezt beletoldta Nagybankai Mátyásnak *História az vitéz Hunyadi János vajdáról* című költeményébe, hivatkozva rá, hogy ő ezt azoktól hallotta, kiknek atyjok szolgálta régen az Hunyadi Jánost és sok ütközetekben forgottanak véle. (RKMT. IV. 273.) Így terjedt el a monda az irodalomban is.¹ Bonfinius megfelelő helye ez:

»Sigismundum aiunt in Transsylvania agentem, cum ingenua venustissimaque Valachi cuiusdam nobilis puella concubuisse, hanc tertio e se mense repetitam, gravidam deprehendisse, donasse magnifice, ac symboli loco annulum reliquisse, mandasse, ut quicquid pareret, diligenter aleret, educaretque, educatumque ad se cum symbolo mitteret. Hanc deinde ample dotatam, Valacho haudquaquam ignobili, mox defecto facinore nupsisse, qui ob dotis amplitudinem et ingenui stupri gloriam, oblatam a puella conditionem minime recusavit. Scitum et elegantem hinc puerum in tempore fuisse aeditum [editum] quem mater Joannem appellavit: quum infans in matris gremio iaceret, advolasse corvum et annulum symboli loco datum abstulisse: parentem ingenti dolore correptam, virum subito exorasse, ut corvum insectaretur, et anulum recuperaret, ne pueri spes magna, inauspicata avis rapina perderetur. Virum tandem confosso sagitta corvo, anulum continuo recepissem. Joannem eximiae deinde pulchritudinis adolescentem, materno iussu, ad Sigismundum venisse, et ostendisse annulum: recognito Regem

Beszélik, hogy Zsigmond Erdélyben való tartózkodása alatt egy oláh nemesnek művelt, szép leánnyal hált s őt három hónap múlva ismét magához kértvén, terhesnek találta; gazdagon megajándékozta tehát és ismertető jel gyanánt egy gyűrűt hagyott nála, azzal a meghagyással, hogy akár fiút, akár leányt szülne, gondosan táplálja, nevelje s aztán küldje hozzá az ismertető jellel együtt. Később, midőn a dolog kitudódott, a leányt gazdag nászajándékkal egy jó családból való oláhhhoz adta nőül, a ki a becses nászajándék és a nemes elhálás dicsősége miatt a leány ajánlatát vonakodás nélkül elfogadta. A leány aztán annak idejében megszült egy szép, csinos fiút, a kinek János nevet adott. Midőn egykor a gyermek anyja ölében feküdt, oda-repült hozzá egy holló s az ismerető jel gyanánt adott gyűrűt elragadta; édes anyja szörnyű aggodalmában azonnal könyörgött férjének, hogy vegye üzőbe a hollót és szerezze vissza tőle a gyűrűt, mert különben a fiúnak nagy jövőjét a baljóslatú madár orzása semmivé teszi. Férje a hollót végre nyilával keresztüllőtte s a gyűrűt visszavette

¹ A monda átment a román népköltészetbe is. V. ö. Román népdalok. A hazai népköltészet tára III. 109 l. A Kisfaludy-társaság évlapjai 1888. 216 l. és Alexics György, Vadrózsapör 1897, 12 l.

annulo praediis ac villis eum ample donasse.« (Bonfinius Decadis III. Liber IX, 519. l.)

tőle. János azután gyönyörű ifjává serdülve, édesanyja meghagyásából elment Zsigmondhoz s felmutatta a gyűrűt. A király a gyűrűt felismerte s őt fekvő birtokokkal és mezei jószágokkal gazdagon megajándékozta.

Igy került a holló a Hunyadiak címerébe s ezért segíti meg Szilágyi Erzsébetet, mikor Mátyás veszedelemben van. Kikapja kezéből a levelet, mint egykor Hunyadi Jánoséból a gyűrűt, de a cselédség nyila most nem tudja leteríteni, mert mesebeli erő él szárnyaiban, a mely tova ragadja a fellegek felé.

A hollónak illetően szerepeltetésében a népi felfogás is támogathatta Aranyt.¹ A madár ősidők óta játszsza a hírvívő szerepét. Ismerték ezt már a régiek is: Hermes, az istenek követe, szárnyas sarukat viselt lábán s az angyalok, az égi hírvívők szintén szárnyasok. Egy XVII. századbeli virágénekekben a török rabságban sinlődő ifjú a hollótól izen kedvesének:

Amott kerekedik	Várj meg, holló, várj meg,
Egy fekete felhő,	Hadd izenjek tőled,
Abban tollászkodik	Apámnak, anyámnak,
Egy fekete holló.	Jegybeli mátkámnak.

A virágénekek szerelmesei szinte kivétel nélkül a madártól üzennek egymásnak:

Menj szeretőm ablakába,
Repülj az ő szobájába,
Te kis fecske! azt üzenem,
Hogy őtet most is szeretem.

A népballada Gyöngyvári Katiczája búcsúlevelet ír kedvesének a börtönben s majd a hollótól, majd a szarkától küldi, küldi végre a fecskétől. A műköltészetből is mindnyájunk emlékében van Tompa üzenete a Gólyától a bujdosó honfiaknak vagy Gyulai kedves éneke:

Fecském, fecském, édes fecském,
Vidd el az én levelecském!

s még annyi más. A madár mint hírvívő Arany balladáiban is még többször előfordul: így az Egri leányban a »kis madárka,« mint a szerelem postása, a Bor Vitézben a »kis pacsirta.«

Mátyás Anyjának azonban van egy harmadik forrása is ezenkívül s ez ismét Mátyás történetírója, Bonfinius. Ő beszéli el Szilágyi Erzsébet gondoskodását Mátyásról, mint rakott félre ara-

¹ V. ö. Greguss, Arany János balladái 46. l.

nyat, ezüstöt, hogy fiát a szomorú fogságból kiváltsa. Sőt egy kengyelfutóról is tesz említést, a ki hat óra alatt megtette az utat Budáról Prágába és vissza Szilágyi Erzsébet üzenetével és Mátyás válaszával; maga Mátyás is meg volt győződve később, hogy ez csak ördögi segítséggel volt lehető. Bonfinius e helye így van:

Előadván Szilágyi Mihály intézkedéseit Mátyás visszahozására, így folytatja:

Non deerant pecuniae, bellorum nervi, quae ab Elisabetha sorore prudentissima quotidie suppetebantur. Haec enim, quum multum auri et argenti a viro accepisset, Ladislai morte nequaquam consternata, ut alterum qui supererat filium, aut ab inimicorum insidiis liberaret aut ad Regni fastigium extolleret, insanas tunc pecunias erogavit. Non latebat advenisse tempus, qui pro unici filii salute ac dignitate impendere omnia oporteret. Quamquam haec Michaele duce in Ungaria curaret, oblivioni tamen filii liberationem minime dederat, qui Pragae sub Georgii ditione Regis detinebatur. Quum vivente Mathia, Viennae, in artis magicae disputationem incidissemus, Mathiam meminisse dixisse, in captivitate sua, matrem de se ita fuisse sollicitam, ut cursorem invenerit, qui sex horarum spacio ex Ungaria Pragam ad filium proficisceretur, totidemque rediret, literasque et responsa referret. Cacodaemonum itaque ministerio, per aera vectum fuisse credebant. Joannem igitur Vetesium, Varadiensem tunc Episcopum, in Boemiam ea lege miserat (paternorum sane amicorum Principem, una Budae cum Ladislao captum, ac spectare fidei et prudentiae virum) ut nunquam Praga recederet, donec quovis modo posset, filii liberationem transegisset. Quum ad Regem ille Boemiae pervenisset, nihil sane aliud in captivitatis causa quam avaritiam comperit. Quam

Pénzben, a hadviselés eme főkel-lékében, nem volt hiány, mert azt nap nap után szorgalmasan gyűjtö-gette Erzsébet, az előrelátó néne. Őt nem ejtette kétségbe László fiának halála s abból a sok aranyból és ezüsből, a mit férjétől kapott, ren-geteg vagyont elosztogatott, csak-hogy megmaradt másik fiát ellen-ségének ármánya közül kiszabadítsa és királyi rangra emelje. Láta, hogy itt az idő, a mikor egyetlen fiának javáért és méltóságáért mindent fel kell áldoznia. S míg erről Mihály-nak vezetése alatt Magyarországon gondoskodott, egy pillanatra sem fe-ledkezett meg fiának kiszabadításáról, a kit Prágában György király ha-talma fogva tartott. Egykor, Mátyás-nak Bécsben tartózkodása idején történetesen a varázsló mesterségről beszélgettünk, s Mátyás felemlítette, a mint emlékszem, hogy fog-ságában édes anyja annyira aggódott miatta, hogy nem nyughatott, míg egy kengyelfutóra nem akadt, a ki hat óra alatt megtette az utat Magyarországból Prágába, ugyan-annyi idő alatt vissza is jött s le-velet és választ hozott. Általánosan azt hitték, hogy a gonosz lélek segítségével a levegőn keresztül kellett utaznia. Az okos és hűséges Vitéz Jánost tehát, az akkori vá-radi püspököt, atyai barátainak fejét, a ki Budában Lászlóval együtt volt fogva, azzal a meghagyással küldte Csehországba, hogy addig Prágából ne mozduljon, míg valami módon

quidem ubi auro facile curari posse intellexisset, pacta pro eo mercede ad matrem rediit.«

fiának szabadulását ki nem eszközölte. Midőn a püspök Csehország királyának színe elé érkezett, megtudta, hogy a fogságnak oka csupán kapzsóság. Minthogy azt is megértette, hogy ez arannyal könnyen gyógyítható, megegyezvén a váltságdíjra nézve visszatért az anyához.«

Bonfinius ezután elbeszéli Mátyás kiváltását, a mint az a történelemből ismeretes; a váltságdíj, mint tudjuk, 40,000 arany volt érte.

Ime így egyesítette e balladában Arany történeti tudását, népies érzékét és édes anyja iránt érzett fiúi szeretetét!

Végig tekintvén így a Hunyadi balladakör töredékeit, önkénytelenül is feltolakodik lelkünkben a szomorú kérdés: miért hogy Aranynak nem sikerült megvalósítania nagyszabású conceptióját? Maga megfelel erre részben ama mentegetőző előszóban, melyet Elegyes darabjaihoz csatolt: »Jött az általános izgalom, jött a csüggedés kora. Mint a patak, melynek útjába sziklatömbök hengerültek, egyszerre irányát veszti, egy része tóvá terped, más része több ágra szakadva keresi a kifolyót, de különböző szerencsével; némely ágacska vékony hegyi csurgó alakjában menekül, más vadvíz gyanánt bukkan elő, más egy darabig futva, posványnyá lapúl, vagy iszap és fővénytalajban vész el: úgy voltam én. Hajtott a munkaösztön, de nem találtam irányomat. Az a derült nagyobb munka, melyben 1848 előtt hős-idylli képeket kezdtem rajzolni (Toldi) elvesztette rám varázsát: más kedélyemhez s az általános hangulathoz illőbb tárgyat kelle keresnem . . . Így lettem én, hajlamom, irányom, munkaösztönöm daczára, subjectiv költő, egyes lyrai sóhajokba tördelve szét fájó lelkemet. Midőn e convulsiók után nyugalom vissza kezdte térni: a balladákhoz fordulék. Ezek elsőjét (»Rákócziné.« mely azonban most sem »opportunos«) még 1848-ban irtam, csupán népdalunk nyomán indulva, előbb mint csak egyet is láttam volna az éjszakai balladákból. A forma tetszett nekem is másnak is: s elcsüggedve hosszabb létezetű munkák befejezhetése felől, egy balladakört terveztem: *A Hunyadiak*. Három-négy ballada lett az eredmény. Nem sorjában akartam megírni, hanem majd egy, majd más kiválóbb mozzanatot ragadni meg, azután úgy kötni össze egy egészszé. De meg kelle győződnöm, hogy százával a ballada nehezen jó; s ha ihlet jönne is, egység bajosan lesz.«

De valóban Arany kedélyéhez s az általános hangulathoz illő tárgy lett volna-e a Hunyadi-balladakör? Arany a Hunyadiak történetét, láttuk, hasonló szellemben fogta fel mint Toldit; a nemzet alsó rétegéből egyéniségének erejével feltörekvő férfit akarta benne feltüntetni, míg Mátyásban a legnemzetibb uralkodót,

a nép atyját, a magyar történelemnek utolsó fényes alakját. A diadal e képeit változatosan szakították volna meg Czillei ármánykodásának és László kivégzésének sötét rajzai V. László tragikus bűnhődésével. Bizonyára még a szabadságharcz előtt fogant Arany lelkében mindennek eszméje. Petőfivel 1847-ben affélét közölhetett,¹ hogy egy nagyobb népies eposzt tervez a fejedelmek, talán Mátyás korából. »Ha én valaha népies eposz írására vetném a fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, . . . a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt.« De Petőfi azt feleli: »Csak királyt ne végy hősdnek, még Mátyást se. Ez is király volt s egyik kútya, másik eb.« Arany azonban mégis gondolt ez eposzra s a Hunyadiak korába mélyedvén, el is készítette a *Stanzá*-kat *Mátyás dalünnepé című eposzi kísérlet*-ből. Mátyás visegrádi királyünnepét festi benne. De ez is abban maradt a Hunyadi balladákkal együtt.

Az absolutismus kora sem volt alkalmas ily alkotások megvalósítására. A nép joga el volt ismerve, hanem a feltörekvő erő a nemzeti élet mely ágában érvényesülhetett volna? A fényes korokat rajzoló, diadalmas költemények a nemzet mely rétegében találhattak volna visszhangra, még ha egyébként a költő elég erővel rendelkezett volna is honfi bánatát elnyomni s lelkes feladatához ihletet szerezni? Magyarország tragikus kora ez. Horváth, Szalay, Teleky a nemzet multjába merülnek s történelmében keresnek tanulságot a jövőnek. Széchenyi könnyek és kaczagás közt írja Blickjét, beteg lelkének látomásait a beteg nemzetnek. Kemény regényei lavinaszerű tragikumukban az erény tévedéseit rajzolják. Arany tragikusan oldja meg a Toldi trilogiát, miután idylli megoldását elvetette s Mátyás eposza helyett a hun trológiába kezd, a hun nép bukását Etele testvérgyilkosságának tragikumául fogva fel. A ballada tragikus formája ekkor alakul ki lelkében. Szükszavú, homályos, kevésben sokat sejtető előadása illett hangulatához s az elnyomott nemzet vele érzett és megértette tanításait. Ezentúl uralkodó Arany nál a ballada tragikus alkata és hézagos, siető, titokzatos modora. E forma nem volt alkalmas többé Hunyadi pályájának rajzához. Balladáiban Arany ezentúl a nemzeti történelem tragikumát dolgozza fel s azon balladáit is, melyek az egyéni lélek életéből vannak véve, egytől-egyik tragikus kimenetűek. A komor tárgy hovatovább szabálylyá, a tragikum sablonná lett úgy magánál Arany nál, mint a nyomán járó későbbi balladaköltészetben.

A nemzeti történelem tragikumába vezet már bennünket Arany nak 1853-ban írt balladája: *Török Bálint*. A XVI. század magyarjainak szomorú sorsát tünteti fel, a kik törökkel-némettel

¹ V. ö. 19. és 20. levél. Arany nak erről szóló első levele elveszett.

viaskodva, majd ehhez, majd ahhoz álltak, a mint a haza sorsát inkább biztosítva látták.

Két ellenség a Duna-két-parton:
Kevés annak az én egy jó kardom;
Egyiket a másikkal . . . hijába;
A hogy lehet' . . . gondolja magában.

De a két ellenség közt ingadozó gyenge kis ország megtörik ez áldatlan küzdelemben és mikor az egyik hatalmast kikerülte, a másiknak lesz diadalmas zsákmánya: Török Bálint hazafias, de árutakon járó politikájának áldozatul esik. A magyar haza fiának sorsa: a börtön, a magyar anyaké és gyermekeké: árvaság, elhagyottság. Ez a magyar történet mély tragikum. Ki ne látná e viszonyok rajzában a szabadságharcz képmását, a töröktől megszabadult, de a németnek áldozatul esett Magyarországot, s a Héttorony foglyában a börtönökben sínylődő, külföldön bújosó hazafiak végzetét?

Török Bálint forrásairól Toncs Gusztáv írt egy jeles értekezést a szabadkai főgymnasium 1887. évi értesítőjében *Arany János »Török Bálint« című költeményének forrásai* címmel. Ebben gondosan összeveti a költeményt Tinódinak *Buda elveszése és Terek Bálint fogsága*, valamint *Prini Péternek, Majláth Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* című költeményeivel, de főként Verancsics Antalnak *Memoria rerum, quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultima Ladislai filius* című történelmi munkájával, a mely a költemény főforrásának tekinthető. Mert míg Tinódi a balladának csak egy-két helyére volt hatással, Verancsics munkáját Arany teljesen kiaknázta s a költemény egész meséjét, sőt számos kifejezését is megtalálhatjuk benne. Toncs a *Monumenta Hungariae Historica*-ra hivatkozik Verancsics munkáit említvén; innen azonban Arany nem vehette a tárgyat, mert Török Bálintja 1853-ban kelt, Verancsics pedig az említett kiadásban csak 1856-ban jelent meg. Van azonban Verancsics ezen munkájának egy régiebb kiadása, a Podhraczký József: *Eredeti két magyar krónika, minő veszedelem érte a mohácsi ütközet után Magyarországot és miként jutott Buda a töröknek rabságába? melyeket bevezetéssel és szükséges jegyzetekkel mostanában közre bocsát Podhraczký József, a nagyméltóságú magyar királyi udvari kamara számvevő hivatalának tisztje. Pesten 1833.* A kötet Bornemisza Tamásnak Emlékezetét és Verancsics Antal krónikájának azt a részét tartalmazza, »melyben Buda városának török rabságban történt ejtéséről szól.« Ez a könyv volt Arany János forrása.¹

A költeménynek forrásaival való összevetésében mindkettőnek

¹ Podhraczký könyvet is írt Verancsicsról: *Néhai Verancsics Antal esztergomi érseknek példás élete. Pest, 1857.*

nagy terjedelme miatt az egyes adatok származását, a szerkezet szerint részekre tagolva vizsgáljuk.

I. Izabella királyné szorult helyzete Budában. A városi tanács a németeknek akarja a várat feladni.

Arany e részben nem talált adatokat Tinódinál, annál többet Verancsics krónikájában, ki 1541-ről ezeket írja:

Rogandorff Wyllelm egy sanczott az *Madar hegyre* vettette, masykatt az *Geglyerd hegyre*, harmadikatt az *Geglyrd hegy* oldalaban, kykbol eressen terettette minden fellel Buda warassatt . . .

Az *Terek Chaszar* igin yr leweleyben, hogy az Budätt meg tartanak adyg, myg wrumelly *Beglerberg*, es *Mehmett Passa bwdara* Irkeznyek.

Kiralne azon *Izabella* meg ertty, hogy az *frater Giergy terek chazarnak* tartana *Budätt*, az *Buday* Byrott, es Polgarokatt be a warba hozä hywatta, es mind meg eskettette, hogy hallalyg mellette lennyek. Eztt az wrak meg erthyk hogy kiralne aszon meg akar zerzewdny az Németekkel. Ha penig a' nem lehetne, tahaatt mind Giermekywel, szolgallo Leanywal es wdwara nipiwel az Nemett Taborban menne, meeg sem akar Tewrenky lenny.

Ezután el van mondva, hogy a budai tanács titkon két polgárt küld Izabellához tudakozni, mihez tartanak magukat. A királyné azt válaszolta, hogy rajtuk már nem segíthet, hanem bármiképen is a némettel jussanak egyezsége. Erre a budai bíró összehívja a tanácsot:

Az *Bwday* byro tanachywal eszt wegeze, hogy tytkon az nymett Taborban kewldeneynek, es az nymett hadnaggial, *Rogendorffel* tanachkoznának, hogy mikypen Buda, es keralne aszon az *Terek* kézben ne essnynek, es Jö szerzys allatt az Bwdaatt az nymett kyalnak meg adnak. Ez Tanachban wottanak, kyk ez dolgott ertettek, fewképen kiralne aszon akarathyaból lett. Mert az Byro tyzen keett magawal hyttet wött kiralne aszonnak, az ew fyanak, es kiralne aszon ys hyttes wött az Byronak, es az Tanächnek, hogy mind Jó szerenchätt, mind gonosztt egygywtt akarnak meg kysyrteni.¹

Megállapítván a föltételeket, melyek alatt a várat hajlandók átadni, Roggendorf táborába küldenek.

II. (4. 5. vsz.) *Buda kapuját megnyitják a német katonaságnak, de Török Bálint kiveri őket.*

Arany a helyzet vázlatos rajza után a tanácsulést írja le; ebben az Izabellával való többszöri alkudozásokat s a főbíró elnöklete alatt egybegyűlt tanácsot összevonja egy Izabella királyné elnöklete alatt egybegyűlt tanácskozássá. Különben a cselekményt ő is elől kezdi, de mégis egy oly eseménnyel, a mely végeredményében szükséges költői főcéljának, Török Bálint bukásának megértetéséhez.

¹ Szól a bíró, nagy isten szavával, Tizenharmad székülő magával.

Rogandorff az nygett hadnagy az Articulussok szerynt myndenre ra fellele, es keze allatt Iräst adott wala, hogy kiraly kipiben mindent meg alläna, es az kiralya is meg allatna. De az *Rogandorff* walamire waló gondolatiaba, semy kypen eszt az magiary uraknak hirry nem tewy, hanem ez dogott kezly *warkoch Giergiel*, ky az Terek ellen meg tartotta wala. Vgian ezenben, hogy imar reayok weradny kezdet volna, chak hertelensygel valamý Lanczokkal fegyweresekel, es *Naszadosokal Bwda* fely indula. Az *Rogandorff* a' zaszlótt aggia az ewnnen fyanak hogy ha Budaban be mehet, tahaat a zaszlót fel teggie, es az tysztesyg ewe legien, kyt az Isten nem akara.¹

Az Buday kys Byro, Palczan Peter az bodog aszon czemiteriomon, szent Mihál felewl az kys kapwt fel nytatta, es az nymet hadot beereszté, es piaczyg be Budaban wywe szyntin az Perlengeryg, es Tanäch hazayg. Es mikoron be chendessen meg takarodnanak, tertynet szerynt nemi nemew keet warasbely zemyl egy hazbol ki wczara essynek, nem twdwa, mi lenne a' dolog, es lathwa Jo rend fegyweres nywet, az egyk meg kerdy kichodák wagytok, adgiattok gielt. Ot azonal az egy nygett, semit nem warwa, chak giorsan Bardal azt az embert altal were. Az massyk meg szydwan ewket, mondá, hogy ezek nimetek wonanak. Ezen oztan towaba mene a' szo, hogy bizonyaban nimetek lennynek. Es mert az waras Isztrasa nywe Bodog aszony czemiteriomba äI wala. Az petrowyth Petery penig Perlengernel, es az tanach haza tayan, Az warassy Iztraza tetetty, hogy nem latta volna azt a' nywet, mert palczan Peter, ki ewket bebochatta wala, ott forgódik wala. Az petrowyt Peter Iztrasaya, ki Perlenger, es az tanach haza tayan wyggiaz wala, nem halgatta, hanem mindiarast meg kerdy felyeb zowal, kyk wagytok, Adgiattok Gielt, kit nwha az hadnaginak, Rogandorffnak az tanach kewety meg gielentetek wolna, de azok az Nimetek, kyk elewjaroba wallanak, semy egieb Gielt nem twdanak mondany, hanem chak, her, her, her. Ott azon kewzbe sok ember kialtany foga, Nymetek, Nymetek az warasban wadnak, es azon hellen myndnyaian reaiok rohananak, es Irkezwyn petrowyth twlys az nep, a magiar fegywert kywona, az nywet hatoth ada, es anyira ewket wagny kezdynek, hogy mindenyk az kis aytott, kinbe Jwttek wala, meg nem leli wala, mert a' falon is altal syetwe egyik masik nyakara szewkik wala.²

¹ Csak jegyzet alatt említjük meg, hogy az *Esztergom megvételéről* való régi kurucz dalban majdnem ugyanazon szavakkal van kifejezve a vár bevételé mint Aranyánál:

»Mire a fényes nap háromszor felsütne, —
Hajh! magyar lobogó lesz oda feltűzve!«

Aranyánál:

Mire a nap még egyszer kisütne,
Német zászló lesz oda felütve.

2

Az ellenség ki nyakra, ki főre
Takarodik a várból előle.

Az Rogandorff fya zaszlot is elweszte, es ew maga is nehezen szalada, kinek az Athya few tyztessyget keressy wala, ha szerenchawal meg szerzewdet volna. Ezt mywely az Irygysy, es az keetsy, kibe walanak nalok az magiarok, kyket ha elw Jaroba bochatta volna az Rogandorff, Gielt is twttak volna meg mondany, Jarnys az dologba, kitt elleykbe attak wala a szemylek, kik Budätt nymeteknek szerzik wala, kewnyeben-is meg chalhatták volna az Bwdayakat, latwa wk hassonlók nekyek, ewltezettel, fegywerel, nyelwel.

E nagy bőbeszédűséggel előadott ostromot Arany csak néhány jellemző vonásban adja igen röviden, homályosan, mert hiszen nem az áruló kísérlet volt előtte a fő, hanem Török Bálint kiemelése. Ezt azzal a költői változtatással is szolgálja, hogy a németek kiverését Török Bálintnak tulajdonítja, holott a forrás szerint ott sem volt, de így mint gondos hadvezér s a török és német befolyástól egyaránt független férfiú ragyog előttünk.

III. (6—9 vsz.) *Martinuzzi György a törökkel alkudozik Török Bálint a budaiakat a maga hűségére esketi.*

Wgian ezen Idew allat Budából fr. Giergy, es petrowyth Peter, Terek Balynt keweteket kewldynek Rogandorffhoz, Perény Peterhez, es Serey Gasparhoz, Ilyen szyn allat, hogy miwel ha walamy bikesygre mehetnynek. Az fr. Giergy, es a tewb Budaban walo vrak, kyk ott akor walanak, Ilyen alnoksagal Jarattak a' kewetsyget, hogy mywel az nymett Igienesygel remylne, ne kyszwlne towaba walo kuyeb dologra, ez oztan egyiel az Taborban ewket mind le wagnak, ky meg is lewn. Az nymetek penig, es priny Peter azon Igiekeznek wala hogy miwel ewk ys Budät meg tudnaak nyerny tewlek. Ez szemben walo lytel egy massal sokaig lewn, de soha wyghez az dolog nem mehette, mert az alya myreggel, es chalärdsággal rakwa wala.

Ez utolsó szavakban ime az a gondolat, melyet Arany is költeménye alapeszméjéül választott s a melyre Török Bálint tragikumát építette.

Verancsics Buda bevételét elbeszélvén, még egyszer áttekinti a szomorú eseményt s annak okait vizsgálja. Ez elmékedésben találjuk meg azt a két helyet, a mely a költemény eme versszakaira befolyt. Az egyik Martinuzzi *követküldözésére vonatkozik, a másik elmondja, mint eskette fel Török Bálint Buda népét a maga hűségére.

Ez ket dolgot *prini peteryt, Erseket* is, es Kiralne aszonyt meg twtta wot az *Chaszar Passak* által nem is tetzwt wot nekie, sewt Inkab meg indult wot magaban. Es *Budarol* gondat kezde nagy szorgalmatossan forgatny. Kywaltkypen, hogy mas felewl az *Barat*, es Petrowyth az tewb wrakal wntalan ezekrol irik wala leweleket es ewtet hynnak wala segychsegre, mert egieb kiben *Budanak* weszny kelene. (76 l.)

A felesketésre pedig ez a hely vonatkozik:

Az Wr Isten penig mind azért mywele az magiarokon, mert az wr Istent nem kerdyk meg raita, hanem sereget szerzynek Budaban, terek Balynt, az Barat zent Giergy Piaczan ezt kyaltatak, nagy szowal, hogy arulo legien az, walaky sem nymetnek, sem Tereknek meg adna Budat. Ti kegielmetek wala-szon benne (79 l.)

Itt Arany megint csupán Török Bálintot emeli ki, holott Werancsics szerint ő és Frater György együtt eskették föl a népet.

IV. (10—18. vsz.) *A megérkező pogány sereggel a barát összeség, Bálint is a basának kezére dolgozik. A török-magyar egyesült sereg a német-cseh sereget elveri, Roggendorf halála. Török Bálint vitézkedése, György barát árulkodásai.*

Egy wasarnapon estwe, hogy meg értettek wolna, hogy az *Terek Chaszar* szemylie szerynt sok neppel Jwnne, es nem mesze wolna, az *magiarok* elhagyak az *nymet* Tabort mynd Satorokal, Algiwyokal az Taborbol *Pesty* kewltezynek kyk pedyg Buda fellewl nypekel elmenynek, az ew Taborokat pwsztan haggyak. Az nymetek, és az Chehek mykor azt meg értettek wolna, giorsan ewszwe folyamanak, akarak hogy halalig magokat meg ne adniak, zidalmazwan az magiaroknak tekyletlen woltokat.

Mykoron ezt Budaban megertettek wolna, hogy az magior el fwtot, mindiarasth Terek Balynt hyry ada Mahmet Passanak az Taborban, es mind egy akaraton az nypet Taborra rohanak nagy wiadalal, sok Terek halalawal az nymettewl, Chehtewl az Tabort meg wewyk, kyket mind az Duna parthig erwssen waganak. Az nymet, az Cheh meg futamwan. sok ezeren, mind az Dunaban weszynek, nagy sok nymetet foganak, kyket oztan az Chassar Juwessynek elewenen meg tartatnak. Az Terek Balynt igin intezkedyk. De wigre meg chalytyk, mert feytis azert a' Terek chaszar fogsagban weszte. Az nymet Taborbol az Algiw-
kot mynd Budara zent Giergy piaczara be hordak. Es fr. Giergy, Terek Balynt igen ewrwl, hogy az nymet Tabor egy iart, weszet, romlot.

Ez magának a csatának leirása. Török Bálint vitézkedése már itt ki van emelve és pedig abban az értelemben, a hogyan Arany is vette, hogy a török ebben a csatában győzött meg Bálint veszedelmes voltáról s már ekkor elhatározta bukását. Ezt Verancsics később még egyszer kiemeli, mikor a szultán ajándékairól szól a budai uraknak:

De az kyt kewlde *terek Balintnak*, (aran Barson chohákat: ajándékul) felyeben dragab szeb ys wala, hogy sem az tewby. »Mert az okos madarász inkab annak a' madarnak sywol, kyt inkab keressy, hogy az ew kelepczeyben hamarab akadna.« Mert az »*terek Balynt* is igin wetty, es mutogattya vala magat«, kit az *terek*ek irigylik is wala, fylnek is wala. (52 l.)

Tinódi is nagyon emlegeti Török Bálint erényeit, szépségét, vitézi voltát a *Buda veszése és Török B. fogsága* című krónikájában:

Terek csudálják szépön termött voltát,
Mert régön hallották ő jó vitez voltát.

Alább:

Termetét, szövényét basa megszőmlélé,
Udvára népit es szélel megszőmlélé,
Szebben termött embört soholt ő nem lele.

Később vitézségét emeli ki:

Tőnek ostromokat az némöt táborra,
Elvegy terekkel együtt mennek harcra,
Köztök Török Bálint szíve bátorságra
Csudaképen siet némötök sánczára.

Még érdekesebb e tekintetben a *Prini Péternek, Mailát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* című krónikája:

Drága halat egyet közzülök választá,
Kinek serínsige többit feljúl multa,
Azt császár magának bárkájában tartá,
Az alábbvalókat ő mind elszalasztá.

A mi élénken emlékeztet Verancsics hasonlatára a kelepczébe csalt madárról.

A vereséges ütközet kiegészítéséül Verancsics később, művének vége felé, még elmondja Roggendorf halálát, a mit Arany szintén átvett.

Az *ferdinandos* kiral' few hadnagya fel mondot *Rogandorff*, oda wesztwyn az Wra hadat, hogy tere, nagy Buaba, nagy banatba, meg betegedyk, es a' *samariay* Varassaban, ky *challo kewzben* duna mellet wagion, desperatus ob rem infelicissime gestam, decessit. Es firmiter beszyletek, hogy vltra veneno hausto veritus pudorem inprimis, et coram suo Principe, mori voluerit.

V. (19—24 vsz.). *A szultán a győzelem után látni kívánja Izabella csecsemő fiát, kinek atyjaként igéri gondját viselni; a királyné nagy nehezen beléegyezik és átadja Török Bálintnak.*

Az *Orweh chanz* Igy el wygezwyn, kyket elewszer kel wala meg szerzenye, monda oztan, hogy . . . Juwynek hozai myndnyaian az wrak, Buday Byrowal, es few Polgarokal, hoznak is welek az kiral fyat. Ewttet hogy meg lathna, ew welek, hogy szolhatna, mychoda Alapatba keletyk hadnya az orszagot. *Budat* kywaltkypen, hogy az *nymet* kiral kezyben ne akadna, ew twlek, es a' *Janos* kiral fyatwl el ne weszne, Kinek wgy gondot akar wysseiny, mynt twlaydon az ewnen fyanak,¹ kynek Buda mellet.

¹

Atyja után én vagyok az atyja,
Árvaságát meg sem is siratja.

Bechet is gondolna adny ha ewynek meg tehety. Chak az Giermek nyolcz, a' wagy tyz eztendewt Iryen meg. Ezen ys meg wrwlynek annak inkab az Wrak. De kiralne aszonnak nagyob banat Irkezyk, mykoron erty, hogy az fyat *Chaszarhoz* Taboraban mynden kipeen, es ok wetetlen meg kel kewldeny.

Azonal ys igin kezdynek kyszwelnly, hogy az Chaszarhoz hamrüb nagy pompasagal, kewyl'sygel, es wgy menynek, myntwl Joban, lkesben is mindenlyktwl lehetne. Anyira, hogy *terek* kezet sokan wotanak, kyk a' szigin *magiar* orzagnak szantak, es tuttak weszedelmyt, tytkon tewb Embernek montak, hogy az Chaszar meg fogia ewket, es az Bwdat tewlek el wyszy. De ewk ezel semyt nem gondolwan, chak hogy az ew akarathiok meg telyk, az nemet kiral'on boszwt tehessyk, wigezyk kewsztek, hogy el menyenek. Kiralné aszon nem akarwan oda az Giermeket kewldeny fylwe neky. Syr, Jaygat, bankodík, modot, wtat keressy es twdakozyk, hogy es mikypen menthetne magat a tewl, hogy az fyat Chaszarhoz ne kewldhetné. Biztattiak ewtet az wrak, de fewkypen fr. Giergy, es terek Balynt. Mundnak wegrev, hogy egieb nem lehet enny, sok okat eleiben advan. Wigre kykelenek reya, nagy faydalomal engedy, Es meg kyszytwin szép aranyos szekeret, két few nemes wyn wdwarabely aszonyokat Daykawal Igietembe, szerzy ewket az Giermekel egywt azon szekeryben. De chak terek Balintnak az Giermeket ayanlwa illyen szokot szola. »Mert eyem az fr. Giergy Barath, szerzetes, es nem lewyn newssem fyas ember, nem twdgia michoda legien az magzaty szerelem, te rad terek Balint, ky twtod mynd ezeket, mert felesyged, es Giermekyd wadnak, az en twlaidon egyetlen egy fiamat ayanlom, es te tewled az Chaszarnak küldöm. es hagyom teneked, hogy wgy wyssel gondot reaya, myt az tyedre, hogy ne weszien, De bykywel megint hoz ewtet haza.«

Az urak penig, kyk alla mentek wala, ezek walanak Frater Giergy, petrowyth Peter, Werbeczy Istwan, Bathiany Orban, markos Peter, podmaniczky Janos, es terek Balint. Ott hogy imar kewzeletnynek az Chaszar satorához, kyt nagy hoszw ket rendel alyak wala az Janycharok, szolakok wlvfegzyak, szpahyoglanok, szpaliyak, es sok egyeb fele chaszar wdwara nype. Eleykbe ys walszatatot szep, es draga ewlzetetw szemylyeket bochatot wala, kyk ewket nagy moddal, tysztesygel fogadák, es bewewyk az Chaszarhoz satoraban az Giermeket wyn aszonymal es Daykaiawal. Chaszar ewket nagy Jo szemmel latha, ewkys kezehoz bikylynek nagy alazathosan, szola ys welek, az aiandokokat is meg keszeny. Oztan mynd Jarton, »mert elhyttetyk wott az Chaszart, hogy »kyral' fia nem fyrffy Giermek, hanem Lyan wolna«, ewnen maga meg akara bizonyosodni benne.« Az Giermeket kezehoz wewy, forgatni kezdy az ket tenere kewzet, es egy korban a sok szó kezet nagy okal, hogy senky eszyben nem wenne, az kezyt ingechke ala termyszetyre tewe, es akor meg thapasztaltata, hogy fyrffy, nem

Lyanwot volna. « Az Daykal chak eszyben vewy, senky egieb, es chaszar azon helt ky kezybol ada az Giermeket terek Balyntnak, ew pedyg a' Daykanak. wewyk ys ewtet egy satorban, az wrakat penyg az massykan, ky mynd a' ketew nem mesze walanak onnan.

Ismét Arany szokásos költői eljárásával találkozunk: a szultán és Török Bálint személye köré csoportosítja az eseményeket. A törökök baljóslatú sugdosása is egyedül az ő lelkének hánykodása lesz Aranynál. Verancsicsnak azt a helyét, a hol Izabella Török Bálintra bízta fiát, híven átvette Arany. Hősünk még kedvesebbé lesz szívünknek, nemcsak hazafi, vitéz harczos, deli férfiú, de gyengéd családapa is. A királyné nem helyesli politikáját, de szíve egyetért vele.

VI. (24—27 vsz.) *A török szultán ebédje. Buda elfoglalása. A királyné kiköltöztetése, Boldogasszony templomának mecsetté alakítása.*

Ezek hogy meg lettek volna, nagy zay, es Gwlyts hertelen sok felwl lewe, *Janichar Aggat kyaltwa*. Tahat negyn az *Janicharok* eszwe keztek gywlny, es ket rendbe buda fely alany zaszloioikal Igietenben. Az Wrak chodalni is, felni is kezdynek, mert eszekbe lwttanak a' szok, kyket annak elewte halották wót kewlen kewlen Terektewl, ky twggyák wala, hogy meg fogyak. Azon kewzbe Chaszarnak etket hozanak. Az Wrak satora elewt is terme lohathon Janychar Agga, es szoliman egynehany few Janycharwal, es kezdynek buday Byrat hywatny, Jwnne welek, Budát az hatalmas chaszarnak adnia. Meg Jedynek byzonyawal az Urak, retegni is kezdynek, walanak kewztek, kyk meg ys megkewnywezynek, erthwyn, es lathwan a' buda weszyssyt. Wetynek Iztrasat is kewrwlek, Jó szám Tereket. Es az Chaszary Itkeiben hordak nekyek. De nem igin Jó kedwel, es Izel ewynek. Az wen pedig aszon Daykawal Igietenben chak syrnak wala, nem remylve, hogy tewby a' kyral fyat az Anyahoz wyhesyk.

Hogy oztan fel yrtek volna, walanak az Janicharok tewb harom ezernel, es mert a kapwt is, kyt szombatynak mondnak, nytwa talalanak, es senky elenek meg nem ala, myndiarthon el be mynynek, szent Giergy piacza fely, ky budan few Piacz wala. Ott kewzep arant, fel emelwyn az chaszar zaszlóyat, az Janichar Agga, es Szolyman Passa a' zaszlók mellet meg alak, az nypel pedyg nagy giorsasagal, szép ket rendel mynd az ewt Buda wczat, kyknek wala newe, Mynd szent wcza, Olasz wcza, szent Päl wcza, Sydó wcza, es etwes wcza, meg alatatak, meglyk wczak Zent Giergy Piaczatewl fogwa hozatara szombat kapwig walanak. Hagyak az harom kapwnys, kyk Buda warassanak walanak, Szombath kapw, Sydó kapw, es szent Janos kapw, fegyweres ewrzew nypet telessen. Az wtan fel wonak az ket few fel mondot szemyl'nek Sätoryth. Ott osztan a Byrót elew hywatwan, erewssen parancholak neky, hogy azon oräban mindenewt az warasson

szylel kyaltasson, hogy Estweig, walaky az warasban wolna, ewr, nemes, soddonar, kytakarodnyk, mert az wtan, walakyt e' felit megtalalnanak, fosztanaiak és lewagnaiak. Mel' kialtast hogy minden e' fele Ember hala, minden mulatas nekül chak hamar ky minynek.

Ott az *Chaszar* mindeneket elwygezwyn, rendelwyn. kiralne aszon ys kezde *Buda* warbol challadgyat, marhaiat *Pesth* fely a' dwnan inditany, az *Passaktewl*, kyk walanak N. megizeny az Wraknak, hogy imar ew neky terny kel. (65. l.)

Izabella kiköltözését Tinódi is szépen adja elő:

Az királné aszont mind felrakodtaták,
Minden ő kincselével el kiindították,
Császár hagyásából békével bocsáták.
Gyorsan az urakkal asszony kisiete,
Lippa felé császár őtet késérteté;
Budának szép várát sírva megtekinté,
Azzal Önnön magát igen keseríté.

Szoliman Passa pedig mynd e' sok dolog kezet, igin tyztytatha wala az *nymet bodog Templomat*, ky *Budaba* few wala, ky hanywan belwle mynd az Oltarokat, karokat, mynd egyeb felyakat, kyk ott az my modonk szerint walanak. Es aztan az *sanctuariomban bal felewl*, tagos es magas kerek Pulpjtost, Imado helt, minemew *Constantinapolban* is *Soffia-ban* wagion, chinaltata, meg is a szönegekel, arani barsonokal fel ölteztete. Mert hota kelve *Pentek* wala, kyt az *Terekek* tartthyak, mynt my az wasarnapot. Es az *Chaszar* fel akar wala Iwnny, hogy imagion, és Istennek halat adgion *Buda* nyeresse, az *nymetek* werysseert. (64 l.)

Ezek itt Verancsics krónikájának Aranytól felhasznált helyei. Arany megváltoztatta az események sorrendjét. Ő is természetesen az ebéden kezdi — mely Verancsics krónikájának legszebb részlete — aztán elmondja Buda elfoglalását a janicsárok által, de Izabella kiköltöztetését előbbre teszi, mint a Boldogasszony templóának meghódítását. Ezzel, a mohamedán vallásnak a keresztény helyébe tételével, lesz igazán teljessé Buda megvétele s így az esemény nagyobb bevégeztséget nyer. Az egészet pedig, — a különben korszerű — apród felvételével drámaivá alakítja, a mely drámának ismét Török Bálint a főhőse s így ez az egész esemény is az ő személye körül csoportosul.

VII. (28—29 vsz.) *Szolimán berendezi a meghódított Budát. Verböczit országbírónak teszi, Frater Györgyöt kormányzóának, János Zsigmondot haza küldi az anyjához.*

Az *Buday Passasagot szolymannak* adda, ky ew heltartoia lyszen *Budaban*, es az *egyz magiar orszagban*. Mellete pedig maradgion az *Werbeczy Istwan*, ky Jambor, es wien Terwientwodos ember lewyn, kerezeneknek wgian ott *Budan Szoliman*

Passa melet Terwint szolgaltasson. Terek Balintot egy falkayg wele nyszen, mert wonanak dolgok, kykrol ew wele Indulwan szolny akarna. Annak utana ewtet is bochatana királné azon es kiral' fya melly.

A csecsemő visszaküldése Verancsicsnál előbb történt, mindjárt Buda megvétele estéjén:

Ezeket hogy meg chelekednék wala, senky hazara nem menwin meg swttytedy, es hogy imar takarado Idew fely volna szwytnekeknel fel hozak az kiral' fyat Daykawal, wen aszonyal, *podmanyczky Janos, markos Peter, babay kis Peter, es czreponyith Myklos.* Jó fothya *Terekekel*, es tyzteseggel, bikysygel az Anyahoz be wewyk a' Warba (59 l.)

Frater Györgynek az ország kormányzójává tételét Verancsics azon beszédbe szövi bele, melyet Izabellának maga Frater György mond a szultán nevében Buda elfoglalása után:

Hattam is, hogy az fr. Giergy legien teneked, es az Giermekednek en wtanam, a' miképen Janos kiral' wtan ty nektek wot, Twtora, es gondwisselewie (63. l.)

VIII. (30—32. vsz.) *A szultán magával viszi Török Bálintot Mohácson, Eszéken át Nándorra és fogságba veti.*

Oztan seymt ott towaba nem mwlata, hanem myndiarast, mert imar az ew nepe is el Indwlt wala haza hatra, alla Juwe menten mene *Pech* fely, onnat *soklossa*, az wtan *Ezykre*, wigre *Nador feier wara.*

Mynd adyg az *Terek Balintot* szép és tyszteletes szokal tartanak, hogy im *pechnwl*, im *Soklosrwl*, Im *Ezykrol* el bochaty, myg iryk az *Nador feierwarat*. Ott oztan myndiarast wassot werynek az lábaira, es mynt Rabot kezdynek tartany. Akoron eszyben neky Jwttá, hogy heiaba, es ewnen maga nagy weszedelmyre anyira el hitte wot az *Terekeknek*. Es hogy myltan az rabsagot wette hasznwl. Mert a mykipen az elewt ew ket *Bathyawal swlyok Istwanwal*, és *Balasal* weszte az *Nador feierwart*, azonkipen most is weszte *Budat*.

Arany a Verancsics említette 4 vár helyett 3-at vett fel. Pécsét és Siklóst Mohácscsal helyettesítve, mintegy a nemrég lefolyt nagy nemzeti szerencsétlenségre emlékeztetve. Azonkívü az egész történetet a szultán és Török Bálint közt folyó párbeszédben dramatizálta. Az is az ő leleménye, hogy T. B. utóvégre kikel a török csalárdság ellen, kiejti a »lecsalhat« szót s a szultán mintegy emiatt való bosszúságában dobja el az álarczot és vereti vasra. Természetesen egész más kettejük felfogása is az eseményről. Verancsics egész naivul, szinte jogos büntetést lát T. B. elfogatásában hiszékenységeért, Arany a szegény magyar hősnek egész tragikumát érezteti.

IX 33—35 versz. *A gyászoló családnak s a Héttorony foglyának képei.*

E részhez már csupán Tinódi szolgált adatokkal.

Buda veszéséről cz. krónikájában így ír:

Foháskodik vala és igen sír vala,
 Jó Terek Bálintné, hogy hírt nem hall vala,
 Mert ő vitéz urát igen félti vala,
 Hogy az terek hiti végre meg ne csálná.

Egy levelet néki ha megmutatnának,
 Hogy fogsága volna ő vitéz urának:
 Erő szakaszkodék kezének, lábának,
 Földhöz üté magát, ott sokan sírának.

Csudaképen töri, fárasztja ő magát,
 Sírva ápolgatja futosó két fiát,
 Oly igen kesergi urának fogságát,
 És az két fiával az nagy árvaságát.

Ígyen éjjel nappal hallják kesergését,
 Immár nem alítja világban élését,
 Hallja meg az Isten az ő könyörgését,
 Hogy hamar láthassa ura megjövését.

Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról című versében van az a szak, melyet Arany is jellegűl választott:

Foháskodik mostan sok gyakor sirásval
 Asszony-feleségöd az két szép fiadval,
 Mert ők élnek mostan az nagy árvaságval,
 Nagy sok boszúságval, gyámoltalanságval.

Az utolsó versszak Török fogságáról Arany önálló hozzátetele a történelmi tények alapján. Csakhogy Török Bálint ifjú korát nem szánta meg oly hamar a vénség, a szerencsétlen hős a fogságban késő vénséget ért. De e szép kép a tragikai katasztrófa siettetésével egyszersmind hatásosabb is.

Török Bálintjának meséjét — mint ime kimutattuk — Arany Verancsics krónikájából vette, Tinódiból csupán jeligéjét s a befejező verszakokat. De hogy érdeklődése egyáltalán Török Bálint felé fordult, azt aligha Tinódi-tanulmányainak nem kell tulajdonítanunk. Török Bálint alakja Verancsicsnál nem emelkedik ki különösebben, egyforma érdeklődéssel ír róla Frater Györggyvel, Verbőczyvel, sőt Petrovics Péterrel s a királynéval, Izabellával egyetemben. De a hű Tinódi előtt mindig urának szeretett alakja áll, ő maga fényes, kiváló tulajdonaival, barátainak nagy száma, kedves családi élete. Mi több, Török Bálint egyéni tulajdonai a török előtt is oly veszedelmeseknek tűnnek fel, hogy megrontására törekedett, másrészt Török Bálint biztos hitével a pogány ígéretekben egyenesen a szánalom és félelem érzetét kelti. Már Tinódi úgy tünteti fel Török Bálintot, mint a ki népéért áldozatul esik.

Mikor arra intik, hogy ha el is megy a török táborba, hitlevelet kérjen, ő tart tőle, hogy ez esetben a török kételkednék hűségében és felsóhajt:

Sokan szidnak engöm az hajas tereknek:
Szerető uraim nyilván vagyon nektök,
Terek barátsága úgy nem kell kedvemnek,
Mint olyan hitetlen ragadozó ebeknek.

Lám mi nem láthatánk oly jó fejedelmet
Ki megrontja vala gonosz terek népet,
Szabadítja vala az keresztyén népet
Értök szerencsére vetöm én fejemet.

Arany mindenekelőtt az események középpontjává tette Török Bálintot; mindenben ő a főmozgató — a hol az adatok szerint nem is volt az, például a német árulók kiverésében — minden ő körül fordul meg. Ezért kellett Martinuzzit háttérbe szorítani; neki Arany igen ellenszenves szerepet juttat: az intrikusét. Míg Török Bálint cselszövényei a haza megmentésére irányulnak, Fráter Györgyéi inkább személyes célzatuak ő ellene. Arany második változtatása, hogy kiemelte Török kiváló tulajdonait: szép ember, valószínű dalia, vitéz harcos, kitűnő hazafi, gyengéd családapa és Izabellának »hűséges jobbagya.« A királyné nem ért egyet politikájával, de azért benne bízik leginkább az összes magyarok közt. A többi személyeket teljesen mellőzte Arany, csak Verbőczyt tartotta meg s egy apródot vett fel a drámaiság kedvéért. Ez elemekből épült Török tragikumja: vétke, hogy a hazát mindenáron, ellenfeleinek kijátszásával is meg akarta menteni.

Arany, mint tudjuk, szívesen fordult oly tárgyak felé, melyekről tudta, hogy a régi idők hegedősei is énekelték. A csodaszarvast, Keveházát, Zách Klárát, Szondi dicső halálát egyenesen hegedősök ajkára adja. Mintha csak ő is egy középkori hegedős lélekét érezte volna magában, úgy beleélte magát gondolatvilágukba, csak naiv, dadogó nyelvüket pótolta a modern költői stíl művészetével. De e régi darabjainak mindig adott valamely régies színt, Török Bálintnak is, e versszakában:

Gonosz barát hitszegő tanácsa
Azt a vermet csak ássa, csak ássa,
Ki miatt lesz Budavár bukása,
Török Bálint hálóba jutása.

a négyes rím Tinódi rímeire emlékeztet. A költemény egynehány kifejezésében szintén érezteti tárgyának régiességét.

DR. ZLINSZKY ALADÁR.

TEMESVÁRI PELBÁRT STELLARIUMA ÉS A »SCALA COELLI«.

Mennyit köszönhetnek codexeink, különösen a Kazinczy Horvát és Tihanyi c. (Nyelvelméltár VI.) a Stellariumnak, ahhoz Szilády Á. után¹ legföljebb csekély eredményű böngészettel lehet még egyetmást hozzáadni. De érdemes dolog annak utána járni, hogyan használta fel középkori irodalmunk e kimagasló alakja a saját, mindenütt lelkiismeretesen idézett forrásait.

Legnépszerűbb és méltán oly kedvelt, mert a legmelegebb érzéssel megírt munkájának az utolsó könyve mutatja tán az egészen a legkevesebb önállóságot. De még ezen is meglátszanak Pelbárt mindazon kiválóságai, a melyeket imént idézett monographusa róla oly lelkes hévvel ismer el: az idegenből vett anyagnak is saját szerű, szilárdabb szerkezetbe foglalása, és többnyire elevenebb, szinesebb előadása.

Ennek igazolására, de mivel középkori nyelvelméleink ez egyik elsőrendű kincsesbányája, a melyből majdnem mindenik codexünk merített valamit, a vele való tüzetesebb foglalkozást amúgy is nagyon megérdemli, — az alábbiakban pontosan egybevetjük a Stellarium XII. könyvének 3., vagy utolsó részét, egyúttal az egész munkának mintegy a függelékét, annak bevallott fő forrásával: a *Scala coeli* illető fejezetével.

Előljáróban e ma meglehetősen ritka² könyvről kell azonban egyetmást elmondanunk. A »Scala coeli« (vagy középkori írásmódja szerint *celi*) azon betürendes erkölcsstanító példatárak egyike, a melyek a XIII. század második fele óta nagyobb számban készültek a prédikátorok kényelmes használatára. (L. róluk a Budapesti Szemle ez évi febr. füzetében a »Gesta Romanorum«-ról megjelent dolgozatom elejét.) Szerzője magát *Johannes Juniornak* nevezi; de mint tudva van róla, (alighanem családja származása helyéről) *Gobii* volt a vezetékneve. Maga egy délfranciaországi, alaisi család sarja és Szt. Domokos rendjének tagja volt. A XIV. század közepe

¹ Temesvári Pelb. élete és munkái (Budap. 1880.) 60—62. l.

² Hazai nagyobb könyvtárainkban, melyeket ez iránt átkutattam, egyetlen példányát sem ismerem. Magam is csak rövid idő óta vagyok a 2. (1480. évi ulmi) kiadásnak birtokában.

táján virágzott, mert munkáját Hugo de Coluberiisnek, az aixi székesegyház prépostjának¹ ajánlja, kinek életidejét Quétif és Echard, a prédikátor-rend iróinak szánt nagy munkájukban (I. 633) 1320 és 1363 közé teszik.

Könyvének előszavában, mely a szerzőt illetőleg e csekély nyomok egy részét szolgáltatja, a példabeszédeknek a hívők épülésére való üdvös felhasználásából indul ki, mint e téren legtöbb elődje és követője; azután forrásaival számol be következőképen: »Gradus huius scale² sunt diuerse materie, que secundum alphabeti ordinem contextuntur: que ne contemnantur a legentibus, expono libros, a quibus flores elegi, secundum quod a deo est mihi donatum. Ex vitas patrum³ Jero(nymi), ex libris dyalogorum Grego(rii), ex floribus sanctorum Jaco(bi) de Voragine,⁴ ex hystoriis scolasticis, ex speculo exemplorum Jacobi de Vitriaco,⁵ ex glosa Jero(nymi) super bibliam, ex summa fratris Vincentii,⁶ ex libro magno de donis spiritus sancti, ex Mariali magno, ex libro de vita et perfectione fratrum predicatorum, ex alphabeto narrationum.«

De ne véljük, hogy e jegyzékkel Johannes Gobii összes forrásait felsorolta. A csak helylyel-közzel és ritkábban idézeteket itt nem említi; sokat pedig könyve illető fejezeteiben sem nevez meg, hanem egyszerűen csak *legitur* szóval vezeti be a példák jó részét. Némelyekről meg maga is bevallja az előszóban, hogy »aliqua interdum inserui applicando ad mores vel recitando, que ita conscripta non reperi, sed in predicationibus aliorum audiui.« Hogy az élőbeszédből, sőt a nép szóbeli hagyományából is sokat merített, annak bizonyágaival bő példatárában lépten-nyomon találkozunk. S épen ez teszi gyűjteményét az összehasonlító irodalomtörténet bűvárára nézve nagyon becsessé és kiváló érdekűvé. Számos, még ma is csereforgalomban lévő mese, monda, adoma és rege első, vagy legalább is az elsőhöz nagyon közel álló följegyzésével találkozunk nála, a mit ezuttal csak futólag érinthetünk, minthogy nem ez az alkalma annak, hogy a »Scala celi« ezen oldalával foglalkozzunk. Erre különben rámutattak már előttünk mások; így Goedeke az Orient u. Occident III. kötetében, a hol a »Hét bölcs mester« hires keretes novella-fűzérének egyik rövidebb előadását közli a Johannes Junior példatárának *Femina* című fejezetéből. Utalt rá Crane is a Jacobus de Vitriaco példának kiadásához

¹ »Sancte Aquensis ecclesie preposito.«

² Célzás a könyv címére.

³ A középkori írónál rendszeren így, a nevezetes gyűjtemény kezdő szavai szerint.

⁴ A *Hist. Lombardica* v. ismertebb címén: *Legenda aurea*.

⁵ A francia hitszónoklat jeles reformátora a XIII. században. *Sermones ad status* cz. beszédeiben elszórt példáit már talán a szerző életében, vagy legkésőbb mindjárt halála után külön gyűjteménybe foglalták.

⁶ Alighanem *Vincentius Bellovacensis* (a XIII. sz. közepe táján írt) *Speculum hist., naturale. morale és doctrinale* cz., négy részből álló óriási encyclopaediája.

(The exempla of Jacques de Vitry. London 1890) írt bevezetésében (l. különösen a LXXXVII. l. 3. jegyzetét).

Nem említi forrásai fenti sorában Johannes Junior az egy évszázaddal nálánál régebb *Caesarius Heisterbacensis-t*, a kinek pedig többször hivatkozik a nevére munkája folyamán; de ennek talán az az oka, hogy a jeles czisztercita »Dialogus miraculorum«-ából való példákat nem egyenesen innen, hanem az »Alphabetum narrationum«-ból vette, a mely a XIII. század második felében virágzott Besançon-i István († 1296) csupán kéziratokban fennmaradt munkája.¹

A *Scala celi* anyagának e futólagos ismertetése után lássuk még ép ily röviden az érdekes könyv beosztását és szerkezetét. Azt már mondtuk róla s a szerző is czéloz rá előszavában, hogy munkáját betűrendbe szedte. Ebben az ép említett »Alphabetum narrationum«, az ily berendezésű példatárak egyik legregibbje, lehetett a mintaképe. De egy lépéssel tovább haladt mesterénél, a ki még csak egész lazán fűzi az abc fonalára a maga erkölcstanító példáit, s ezeknek tanulságait csupán a betűrendes czímiratokban foglalja össze lapidáris rövidséggel. Így pl., hogy csak az első betűk néhány címét idézzük: (A) *Abbas* non debet esse nimis rigidus. — Abbas debet esse compaciens peccatoribus. — (B) *Baptismus* in forma debita debet celebrari. — *Balliuis* non debet poni in officio pauper vel auarus. — (C) *Cantus* proprius multos decipit . . . — Cantando multi uanam gloriam appetunt. — S így tovább végig az egész betűsoron. Besançon-i István, a ki szintén a prédikátor-rend egyik disze volt s mint annak generálisa halt meg olaszországi útja közben Luccában, 800-nál több példát fűzött fel ily módon az abc fonalára.

Ennél még jóval többet, mintegy 950-et találunk a »Scala celi«-ben, a mely azonban már valamivel szorosabb kapcsolatba fűzi egymással az erkölcstanító példákat, s némelyik fejezetében egész kis értekezés keretébe foglalja őket. Ettől néhol már csak alig egy lépés választja el a tractatus-szerű, vagy épen a kész prédikációvá kerekedő tárgyalást. Amannak, t. i. az erkölcstanító értekezésbe beszótt parabolák sorozatának legérdekesebb példája a Johannesnál is idézett *Étienne de Bourbon* († 1261 táján) »Tractatus de diversis materiis praedicabilibus«, vagy kerete szerint »Liber de septem donis Spiritus Sancti« cz. nagy gyűjteménye, melynek legalább bő kivonata hczzáférhetőbb Lecoy de la Marche kiadványa óta (Páris 1887). Johannes Junior ugyan valószínűleg nem ezt, hanem e könyvnek csak a Humbertus de Romanis körülbelül vele egykorú, »Liber de abundantia exemplorum«, vagy »De dono timoris« czímen idézni szokott munkáját használta; de ez, valamint a *Martinus Polonus* († 1279) valamivel későbbi »Promp-

¹ L. róla e nevezetes példatárnak a budap. egyet. könyvtárban lévő kivonatát ismertető czikkemet a Philol. Közl. 1899. évf. 680. lapján.

tuarium«-a (beszédeinek függelékében), csak a Stephanus de Borbone munkájának hű csatlósa. (A három utóbb eml. író is dominikánus.)

A »Scala celi«-hez térvén vissza, még csak annyit róla, hogy összesen 122 fejezetre oszlik, a melyek nagyon egyenlőtlen terjedelműek. Némelyik csak alig fél lapnyi, mások meg, mint pl. a *Femina* és a minket itt kiválóan érdeklő *Virgo Dei Genitrix* feliratú fejezet, 20, illetőleg 26 ívrétű lapra terjednek. A munka szerkezetéről elég áttekinthető képet nyújt a majd alább részlete-sebben ismertetendő fejezet, a melyen Pelbártunk Stellariumának XII. könyve utolsó része alapul. Itt még csak a bibliographiájáról emlékezünk meg egészen röviden.

Kéziratai, úgy látszik, nem épen gyakoriak. Legalább Musaffia, a jeles bécsi romanista és a középkori legenda-irodalom egyik legalaposabb ismerője, csupán a bécsi udvari könyvtár 13538. számú kéziratára tud utalni. (Studien zu den mittelalterl. Marienlegenden III, 40. Sitzungsber. der Kais. Akad. d. Wiss. in Wien. Phil.-hist. Cl. CXIX. 1889.) Én azóta láttam egyet, a melyet Rosenthal müncheni régiségárú, ha jól emlékeszem, 200 frtért kínál megvételre. Magam az 1480. évi ulmi kiadást használom, a melyet csak egy előz meg: az 1476. évi lübecki (Goedeke ennek egy példányából közölte az imént említett Hist. VII sap. szövegét.) Ez vajmi ritka lehet; de mint mondtam, a második kiadás, a mely különben az elsőnek mindenben, a hibákban is hű lenyomata, szintén nem tartozik a gyakoribb könyvek közé. Hain Repertoriuma e kiadásokon kívül még az 1483. évi strassburgit, az 1485. évi löwenit és az 1496. évi sevilleit említi. Az 1480. évi ulmi Zainernál jelent meg; egyhasábos kis ívrétű, 168 levelet számlál s gót nyomásu.

A Sc. c. *Virgo Dei Genitrix* című fejezete, melyből Pelbárt a Stellarium XII. k. 3. részében foglalt Mária-legendák nagy részét idézi, a *Luxuria* és a *Matrimonium* címek között áll (az én kiadásomban a 113—125. levélen), tehát a *Maria* címszót várnók inkább az élén, a mint azt az én példányomban a rubricator vörös betűkkel, legalább a fejezet első négy levelén, az élőczím fölé oda is jegyezte. Johannes e fejezetet szokása szerint több szakaszra tagolja s ezek elé csupán e pár szónyi bevezetést bocsátja: »Virgo dei genitrix Maria multas gratias dat humano generi.« A szakaszok száma nála 17, címeik pedig a következők: ¹

1. Primo corroborat (t. i. Maria) 2. maliciis perfidorum obuiat. 3. verbum et instrumentum vocis restaurat. 4. a submersione saluat. 5. a confusione preseruat. 6. puritatem conseruat. 7. adiuuat tribulatos. 8. honorantes se et suos dilectos honorat. 9. peccatores suo filio reconciliat et ad suum amorem vocat. 10. demones fugat. 11. a morte liberat. 12. blasphemantes cruciat. 13. membra

¹ Mindenütt az eredetinek írásmódját követtem.

restaurat. 14. penas alleuiat. 15. a damnatione liberat. 16. errantes illuminat. 17. ad confessionem prouocat.

E 17 fejezetben Johannes összesen 55 példát sorol fel, még pedig az 1—22-et ex Mariali magno,¹ a 23—26-at ex miraculis B. M. Virg., a 27-et ismét ex Mariali magno, a 28-at Caesariusból, a 29-et ex mir. B. M. V., a 30—35-et ex Mariali magno, a 36—38-at ex mir. B. M. V., a 39-et e commentariis Romanorum pontificum, a 40-et és a következőt forrás megjelölése nélkül, a 42—44-et ex mir. B. M. V., a 45-et forrás nélkül, a 46-at Vincentius (Bellocensis) megnevezésével, a 47. és 48-at ex mir. B. M. V., a 49-et ex Mariali, az 50-et ex mir. B. M. V., a következőt forrás nélkül, az 52-et ex mir. B. M. V., az 53-at megint forrás nélkül, az 54-et ex Mariali magno, és az 55-et ismét forrás nélkül.

Mussaffia imént idézett tanulmányában (39—45. l.) e példák pontos jegyzéke és rövid tartalmi kivonata kapcsán kimutatta, melyek közösek belőlük a Vincentius Bellocensis »Speculum historiale«-ja VII. könyvében lévőekkel, a melyekkel a bécsi akad. értek. 1888. évi kötetében foglalkozik. A többiekénél is utal az e tárgyú tanulmányai során már előbb érintett legendákra, úgy, hogy azoknak régibb feljegyzései iránt az érdeklődőket bátran a bécsi tudós szorgalmas összeállításaira utalhatom.

Lássuk már most, mit és hogyan vett át a Scala celi e fejezetéből Pelbárt.

Mindenekelőtt egész munkája alaptervéhez képest, a mely a Boldogságos Szűz csillagkoronájának tizenkét csillaga szerint tizenkét könyvre oszlik, az utolsó könyv végső részét is tizenkét fejezetre tagolta. Ezek közül nála a

II.	megfelel a Scala celi	4.
III.	»	»
IV.	»	»
VI.	»	»
VII.	»	»
VIII.	»	»
IX.	»	»
X.	»	»
XI.	»	»

13. fejezetének.

E párhuzamos fejezetek címei is meglehetősen egyezők s csak alig mutatnak egy-egy szónyi csekély eltérést Pelbártnál. A mint a fenti szembeállításból látható, Pelbárt I., V. és XII. fejezetének nincsen a Scala celiben teljes párhuzamosa, de azért ezekben a fejezetekben is találunk a Scalából vett példákat. Ezeknek concordantiája a két műben a következő:

¹ Már Vinc. Bellocensisnek is ez a nyomaveszett gyűjtemény az egyik, gyakran idézett forrása a Speculumban lévő Mária-csodákra nézve.

Pelb.	I. fej.	1. (Julianus apost.)	Scala celi	—
		2. (Gaude Maria)	»	»
		3. (Latro sustentatus in patibulo)	»	» (54.)
Pelb.	II. fej.	1. (Puer aquis submersus)	»	» 8.
		2. (Mulier parturiens in mari)	»	» 9.
		3. (utalás a könyv korábbi részére)	»	» —
		4. (utalás a VII. fej. 2. csodájára)	»	» —
Pelb.	III. fej.	1. (Abbatissa diffamata)	»	» 11.
		2. (Adultera conversa)	»	» 12.
Pelb.	IV. fej.	1. (Sponsus Mariae, pila ludens)	»	» 13.
		2. (Miles honorans nomen Mariae)	»	» 14.
Pelb.	V. fej.	1. (utalás a könyv előbbi helyére)	»	» —
		2. (Dives et paupercula in trib. mortis)	»	» (15.)
		3. (utalás a könyv korábbi helyére)	»	» —
Pelb.	VI. fej.	1. (Ave Maria)	»	» 17.
		2. (Boicus)	»	» 19.
		3. (Senex devotus a B. V. adiutus.)	»	» 23.
		4. (Sponsus Mariae dux Hung.)	»	» (24.)
		5. (Festum Mariae de Nive)	»	» —
Pelb.	VII. fej.	1. (Uxor devota militis raptoris)	»	» —
		2. (Sacrista lubricus)	»	» (45.)
		3. (Judea parturiens)	»	» 27.
		4. (Miles Mariam abnegare nolens)	»	» 28.
Pelb.	VIII. fej.	1. (O intemerata)	»	» 30.
		2. (Juvenis malae vitae, sed Mariae devotus)	»	» 31.
		3. (Porci in cella religiosi)	»	» 32.
Pelb.	IX. fej.	1. (Sacerdos dubitans de sacram. alt.)	»	» 52.
		2. (Judeus a latronibus captus)	»	» 49.
Pelb.	X. fej.	1. (Sacerdos lubr. aquis subm.)	»	» 47.
		2. (Duo fratres praedones)	»	» —
		3. (Peccatrix confiteri verecunda)	»	» —
		4. (Filius diabolo mancipatus)	»	» (46.)
		5. (Theophilus) (az <i>Ambitio</i> fejezetben fol. 9.)		
Pelb.	XI. fej.	1. (Clericus tentatus)	Scala celi	39.
		2. (Johannes Damascenus)	»	» 38.
		3. (Clericus lingua privatus)	»	» 40.
		4. (Joh. Chrysostomus)	»	» —
Pelb.	XII. fej.	1. (Puella vanum ornatum amans)	»	» 50.
		2. (Juvenis in carcere a diabolo tentatus)	»	» 51.
		3. (Socrus generum occ. iubens) (a <i>Confessor</i> fejezetben fol. 47.)		

A rekeszbe tett számok azt jelentik, hogy az illető példát Pelbárt nem a Scala c.-ből idézi, jöllehet annak tartalma egyezik a Johannes Junior munkája illető helyével. Pelbárt különben ott is, a hol a Scala-t jelöli meg forrásául, rendesen ennek az auctorát is kiírja, mint azt egyebütt is szokta tenni, pl. a *De tempore* és

a *Quadragesimale* beszédgyűjteményeiben oly gyakran idézett »Speculum exemplorum«-nál.

A mint a fenti összevetésből látható, Pelbárt elég szabadon bánt el a Sc. c. példáival már annyiban is, hogy azok sorrendjét a saját izlése és terve szerint nem egy helyütt alaposan megváltoztatta. Még több szabadságot engedett magának az átírásnál, a mely nála általában kissé bővebb beszédű, mint a tömérdek anyagot aránylag szűk keretbe zsúfoló nagy gyűjteményben. Johannes Junior rendszeren csak kivonatban, még pedig sokszor kissé száraz és nem is eléggé világosan érthető kivonatban adja elő példáit; holott Pelbártunk többnyire részletezőbben s a hol a Scala mögötti forrás rendelkezésére állott, inkább ennek terjedelmesebb szövegét követve mondja el a maga Mária-csodáit.¹ Ezek megválogatásában is bizonyos kritikát gyakorol, vagy legalább is a maga hajlamát és izlését követi, midőn némely legendát alighanem azért mellőz, mert vagy nem tartja elég jellemzőnek, vagy valami más szempontból kiindulva tesz alkalmasabbat a helyére. Így pl. az I. fej. 1. és 2., az V. fej. 5. és a X. fej. 2. és 3. csodájánál.

Azzal, hogy Pelbárt Stellariuma és a Scala c. ezen találkozó helyeit kijelöltem, egyúttal codexeink nem egy Mária-legendájának a nemzedékrendjét is segítettem talán kissé megállapítani; minthogy a Scala c. nyomán indulva s Mussaffia idézett tanulmányát kalauzként használva, már csekély fáradsággal jó messzire követhetjük visszafelé a középkori vallásos költészet e dús termésű törzsének sokféle elágazó gyökérszárait.

KATONA LAJOS.

¹ Némely eltérései azonban talán annak tulajdoníthatók, hogy a Sc. c.-nek jobb, valószínűleg kézírati szövege lehetett előtte, mint a mi nyomtatott kiadásunk, a melynél az első sem sokkal jobb.

FESSLER HATÁSA KISFALUDY KÁROLYRA.

Második, befejező közlemény.

IV.

Szilágyi Mihály szabadulása. Hazai dráma egy felvonásban. 1822.

Szilágyi elfogatásának és kiszabadulásának története megtalálható Fessler Történetének V. kötetében az 57—58. oldalakon és csekély különbséggel egy régebbi művében »Mathias Corvinus, König der Hungarn und Herzog von Schlesien«-ben (2. kiadás 2 kötet 1806). A történet nem hosszú, azért szóról-szóra idézem az utóbbi műből (I, 306):

Unter den häufigen Sorgen und Geschäften schien Mathias seines verstossenen Oheims gänzlich vergessen zu haben; die Feinde des würdigen Mannes glaubten sein Unglück und ihr Verbrechen nun sicher vollenden zu können. Unter dem Namen des Königs erhielt der Vorsteher der Festung (Világosvár) den Befehl, den Unschuldigen enthaupten zu lassen. Gregor von Lábatlan kannte seinen König, Szilágyi's Rechtschaffenheit, und die Ränke des Hofes zu gut, als dass er blindlings gehorcht hätte. Er übergab die Festung seinem bewährten Freunde Georg von Doczy und reiste nach Ofen, um den Mordbefehl dem Könige vorzulegen, und, im Falle, dass er die Vollziehung desselben verlangte, seinem Amte zu entsagen. Mathias erstaunte über den Kunstgriff der schändlichsten Bossheit. Lábatlan war ihm jetzt mehr, als dem unter Räuberhänden seufzenden Wanderer der unerhoffte Retter; er befreyte ihn von der Schande eines Verbrechens, an dem seine Seele keinen Theil gehabt hätte. Reichlich belohnt und mit dem Befehle, den verfolgten Gerechten auf freyen Fuss zu setzen, liess er ihn von sich. Pangrátz, Szilágyi's getreuer Diener, war dem Könige zuvorgekommen. Ein falscher Lärm von der Ankunft der Türken hatte die Besatzung aus der Festung gelockt; Pangrátz benützte den günstigen Augenblick, er rufte die Einwohner der Stadt in das Schloss; Doczy's zurückkehrende Mannschaft fand die Thore verschlossen, die Wälle von Bürgern besetzt, die Festung in Szilágyi's Gewalt. Die Nachricht von seiner Befreyung demüthigte den König, ohne

ihn zu erbittern; in den verbindlichsten Ausdrücken ersuchte er den verdienstvollen Greis, nach Ofen zu kommen stb.

Ezek után megtudjuk, hogy Mátyás Tisza-Vársányig Szilágyi elé ment. Azután hosszú párbeszédben olvashatjuk Mátyás menetegetőzését és Szilágyi sértődött bankódását.

Nem teljesen ilyen-e Kisfaludy drámája?

Még a történetet befejező párbeszédet is felhasználta Kisfaludy. Ime:

(Kisfaludy.)

(Fessler.)

Mátyás: Bocsánatot bátyám!

Szilágyi: Király!

Mátyás: (int, a körülállók hátra vonulnak):

Bocsásd meg öcsédnek, mit a körülménytől terhelt királynak tennie kellett. (III. kötet 231. o.)

»Verzeihung Oheim«, rufte er und winkte seinen Gefährten abzutreten (307.) . . . Was ich that, geschah aus Zwang der Umstände. (308. o.)

Vagy hasonlítsuk össze a következő helyeket:

(Kisfaludy.)

(Fessler.)

Szilágyi: Dicső atyád győzött minden körülményen; győztem én is, midőn azok akarátja ellen, kiknek szavára engem tömlöczbe vetettél, királylyá tevélek.

Szilágy: . . . das erfuhr ich auf dem Pester Landtage, wo bloss die Umstände den Sohn des Rechtschaffenen, über alle Umstände siegenden Hunyadi zum Könige machten. (308. o.)

Mátyás: Vedd ezen kardot királyodtól és védjed ezzel mint fővezér Alsó-Magyarországunkat a török ellen.

In der Versammlung der Heerführer ernannte er seinen Oheim zum Obersten Feldherrn wider die Türken mit Vollmacht über alle Festungen in Nieder Hungarn.

A mint fennebb említettem, Fesslernek két művében is előfordul a történet. Az utóbbiban nem áll Pangrátról szakács minősége, míg a Magyarok Történetében nincs ott neve, csak annyi: »Szilágy's treuer Koch«, azért azt hiszem, hogy Kisfaludy ismerte és felhasználta mind a kettőt.

E történetke előfordul még Hugó Károly »Egy magyar király« (tört. dráma 4 felvonásban 1847) 4-ik felvonásának 4-ik és 8-ik jelenetében. Teljesen Fessler alapján adja elő nemcsak e kis történetkét, hanem az egész drámának tárgyát. Csak munka közben vettem tudomást dr. Kőrös Endre értekezéséről (Hugó Károly magyar drámája), a melyben szintén azt állítja, hogy Hugó e drámájánál Fesslert használta. Csak hogy nem a Magyarok Történetét, hanem egy másik művét, a »Mathias Corvinus, König der Hungarn« címűt, a mit különösen Hugó drámájában a Szilágyi és Mátyás békülésének jelenete bizonyít.

A Hunyadiak története különben igen kedvelt tárgy a magyar költészetben. Itt csak rövideden azon költők műveit említem, a kikről biztosan állíthatom, hogy ismerték Fessler műveit.

Első sorban Kisfaludy Sándor »Hunyadi János«-át (históriai dráma 5 felvonásban, 1816) említem, a melyről maga a költő is állítja az előszóban, hogy Fesslerből egész dialógokat vett át (a Mathias Corvinusból).

Czuczor Gergelynek sok költeménye foglalkozik a Hunyadiakkal (pl. Hunyadi és neje, Hunyadi, A legszebb ének, Hunyadi halála, Hunyad hősköltemény töredéke). Különösen Hunyadi Jánossal szeretett foglalkozni és sokat is olvasott felőle. Így készült a »Hunyadi János viselt dolgai Engel és Fessler nyomán« című műve a honi ifjuságnak ajánlva 1832-ben.

Hogy mennyire hatott reá Fessler, a körülményekhez képest csak e kicsiny párhuzammal bizonyítom:

*Czuczor »Hunyadi halála«
című költ.*

Fessler Magyarok története V, 845.

Barátim, szülőltimet, hazámat
Vegyétek, kérlek, gondotokba fel,
Egyeztetek, csak egyesítve vállat
A célhoz így, nem máskép juttok el.
Ha nem hagyjátok a pogányt pihenni,
Porom csak úgy fogbékénszenderegni.

Rührend empfahl er sie der Lei-
tung und dem Schutze seiner
Freunde, . . . Die anwesenden Her-
ren ermahnte er nachdrücklich zur
Einigkeit unter sich und zu thätiger
Fortsetzung des Krieges wider den
Erbbeind Ungarns und der Christen-
heit.

Vörösmarty »Czillei és Hunyadiak« című 5 felvonásos történeti drámája (1844) is a Hunyadiak történetével foglalkozik. A szereplő személyek névszerint megvannak Fesslerben (Mathias Corvinusban). De ha ez még nem volna döntő bizonyíték, bizonyára az lesz több rokon helynek egybevetése következtében. Itt csak a IV. felvonásnak ama jelenetére utalok (V. kötet 122. oldal), a mikor a királyt Nándorfehérvárban fogadja Hunyadi László. Megtalálható e hely Fessler »Mathias Corvinus«-ában az I. kötet 112—114. lapjain.

V.

Első Ulászló. Romános tragédia története. 1820.

Kisfaludy Kazinczyhoz 1820. május 15-ikén írt levelében említi, hogy a most munkában levő tragédiáját: Első Ulászló magyar király vagy a Várnai ütközetet neki fogja ajánlani. Már december 28-iki levelében tudatja vele, hogy a »Várnai ütközet elkészült ugyan, de némely hiányosságok nem engedték«, hogy sajtó alá adja, nemsokára azonban meg fog jelenni. A tragédia tényleg nem jelent meg, csak egyes részletet közölt belőle Aurorájában (1823). Úgy látszik, kedvelte a tárgyat, mert több kisebb átdolgozása maradt fenn.

A fenmaradt töredék csak előjátéka a tragédiának, de már ebből is láthatjuk, hogy az egész Fessler Története után (IV. 584. és köv.) akarta megírni.

Összehasonlításként álljon a következő párhuzam:

(Kisfaludy.)

(Fessler.)

Lenárd: (IV. köt. 144. o.)

Királyunk mindjárt is Szegedre
Országgyűlést rendelt; s minthogy
közel

Esik hozzánk, Endrével elmenék,
Láthassa ő is a nagyobb világot.
Azon nap jött el a török követ,
Kisérvé nagy pompával Hunyadi —
És Brankovics Györgytől; más nap
gyűlés

Volt és Karám bég átnyujtá urának
Felette kedvező ajánlatit.

Ulászló s a rendek megfontolván, minő
Dicső s hasznos leend hazánkra nézve
A béke, azt el is fogadták, s a király
Annak tíz évre terjedő szoros
Megtartására a szentség előtt
Nyilván megesküvék.

Lenárd: (144.)

Voltak néhányan a jelenlevő urak
Között, kik Juliantól ingerelve
További háborút kívántanak;
Harczgerjedelmök még nagyobbra
nőtt,

Hallván Alberti cardinal hadi
Hajóinak szerencsés érkezését
A Hellespontba, nem különben
Murat szultánnak Ázsiába vissza-
Vonultát s több olasz segédhadak
Felállítását a köz ellen bizonyos

Wladislaw schrieb auf Petri Kettenfeyer einen Landtag nach der freundlichen, damals noch grossen Stadt Szegedin (586) Donnerstag nach Mathä ritten Georg Brankovich und Joannes von Hunyad mit Muraths Gesandten, von hundert Osmanen zu Pferde begleitet, in Szegedin ein . . . darauf wurde den Friedensboten in dem grossen geräumigen Vorhofe der Franciskanerkirche, vor den daselbst versammelten Prälaten, Baronen und Herren öffentlicher Gehör verliehen (587—8) und folgende Anträge des Renegaten (Karam Beg) wurden von den Ständen erwogen . . . (588) und so einigte man sich nach einigen Stunden dahin, unter den vortragenen Bedingungen zehnjährigen Waffenstillstand mit dem Sultan zu schliessen und weil die Botschafter zu augenblicklicher Erfüllung derselben bevollmächtigt waren, die Vertrags-Urkunde ohne Verzug auszufertigen. Sie ward vollzogen; von dem Könige auf das Evangelium . . . feyerlich beschworen. (589.)

Montag nach Abschlusse des Vertrages kam nach Szegedin Bericht von dem Cardinal Francesco Alberti, er sey mit der vereinigten Flotte der Italer glücklich in den Hellespontus eingelaufen, Murath mit dem grössten Theile seines europäischen Kriegsvolkes durch den Thracischen Bosphorus nach Asien wider Karaman-Ogli ausgezogen . . . Ehestens würden auch aus Italien zahlreiche

Eltörlésére. Háborut javalia
 Romának hathatós küldöttje, és
 Ezen hamar szőtt frígykötés alapjait
 A nemzet méltósága, érdeme,
 Nagysága, disze, hire s a király
 S a hazának eddig fentartott dicső
 Nevével ellenkezni hirdeté.

— — — — —
 Ezekre Julián a nép előtt
 Szent eskitől feloldá a királyt.

Hülfscaren ankommen, (590.) . . .
 Als dieser Bericht in der Versamm-
 lung verlesen ward, da mochte wohl
 den König von Polen, mehrere Prä-
 laten und Barone über des Waffen-
 stillstandes Bewilligung bittere Reue
 ergriffen haben . . . Mit siegender
 Macht der ihm beywohnenden Kunst
 bewies er, dass der vor drey Tagen
 geschlossene Vertrag mit Muraths
 Botschaftern dem Rechte und der
 Kirche, — der Ehre des Ungrischen
 Volkes, — und den Pflichten seines
 Königs widerstritte, folglich an sich
 und aus seiner Natur, gott- und ehr-
 los, verdammlich, unwirksam, nichtig
 war; (591) . . .

und wolle man thun, was Recht,
 Pflicht und Ehre fordern, so sey
 er (Julian), als päpstlicher Legat,
 befugt, den König Gewissenhalber
 seines ohnehin kraftlosen Eides zu
 entbinden. (594.)

Érdekes, hogy ugyane kort egy »históriai Román«-ban akarta
 Kisfaludy feldolgozni 2 könyvben »Várna« czímmel.

VI.

Csák Máté. Históriai tragédia töredéke. 1830.

Csák Máté korát különösen kedvelte Kisfaludy. Gaálhoz írt levelé-
 ből (1828. június 10.) tudjuk, hogy élete alkonyán a III. Endrétől
 Róbert Károlyig terjedő kort három műben akarta feldolgozni;
 czímük »Harmadik András,« »Trencsényi Máté,« »Zách nemzetség«
 lett volna. De nem készültek el. 1830-ban ismét kedve kerekedett
 s a középsőből »Csák Máté« czímmel szomorujátékot akart írni,
 de csak az első és második felvonás készült el.

A két felvonásból is látható azonban, hogy Fessler volt
 forrása. Már az időjelölés is (1308-ban kezdődik a történet) útba
 igazíthat. Az 1308 évet Fessler Magyarok Történetének III. köteté-
 ben az 53. oldalon találjuk meg.

Lássuk először a tragédia személyeit!

Majdnem mind megtalálható Fesslerben.

Omodé, Magyarország nádora; Aba nemzetségből = Omodé,
 aus dem Geschlechte Aba (51. o.) és Palatin Omodé (55. o.). Omodé
 fiai: János, László, Amade, Mike, Dávid, Domos (mind Csák részén) =
 unter den einen Joannes, David, Niklas, Ladislaw, Omode und
 Dominicus, Söhne des Palatins Omodé, abweichend von der Bahn

der Pflicht und Ehre, auf welcher ihr Vater wandelte (80). Csák Máté, trencsényi gróf, Magyarország nádora Venczel alatt, Zabolcs nemzetségéből = der mächtige Trencsiner Graf Matthäus, aus dem Geschlechte Chák, von Wenzeslaw zum Palatin ernannt (60). Ujlaki Ugrin mester, tárnok; Csák nemzetségéből = Meister Ugrin von Wylak (51) és des königlichen Schatzmeisters Ugrin (55). Montefiori Gentilis cardinál, a pápa követe = der päpstliche Legat, der Cardinal Gentilis von Montefiori (53). Tamás esztergomi érsek = den Graner Erzbischof Thomas (50). János, nyitrai püspök = Joannes von Neitra (54). Drugeth Fülöp, Apuliából; Róbert Károly kedvence = Philipp Drugeth, eingewandert mit Carl aus Apulien (85). Kopasz Borsa, lovag Károly részén = Kopasz, aus dem Geschlechte Borsa (51). Peteunch Péter, zempléni gróf; Aba nemzetségéből = Péter, mit dem Beynamen Petheunch, aus dem Geschlechte Aba, Herr der Burg und Herrschaft von Purusthian, Grafen der Zempléner Geschpanschaft (89, 100). Záh Felizián tárnok = Felizian Záh (116.) Demeter hadvezér = unter Demeters Anführung (80). Keszi Berenda = die Söhne des Folkus und Paul von Keszy; Péter des Berenda (125).

Még nyomósabb bizonyíték lesz az alábbi összehasonlítás:

(Kisfaludy.)

(Fessler.)

Máté: (IV, 326.)

Csak egy szelíd virág
Maradt dicső Árpádok hamvain,
Erzsébet, a királyi szűz . . .
Mig egyenes szívvel mi Venczelt,
Nagy Béla unokáját,
Kormányra hivatuk és a szűznek
Férjül, hogy uj fejedelmi sor virulna
Hős Árpádok leányi véréből:

Záh: (327.)

Budáról érkezett levél,
Nagyon sürgetve hí országyűlésre;
Ott lesz Gentilis, Róma követe,
Hogy ő Károly ügyét kivívja . . .

Ugrin: (332.)

Csák és Aport
Kivéve, a zászlós urak
Mind megjelentek . . .

Jerus: (350.)

. . . ki fog e magas helyen ülni?

Strázsa:

A ki oda való, a király, hogy

Die Partey, welche sich für Wenzeslaw den IV. König von Böhmen, Enkel der Anna, Béla des IV. Tochter, erklärt hatte; . . . auf das Verlöbniß seines Sohnes mit der natürlichen Reichserbin Elisabeth. (7.)

. . . berief der Cardinal Gentili von Montefiori sie die Bischöfe und Magnaten mit dem gesammten Adel nach Pesth zu allgemeinem Landtage. (53.)

Die letztern zwey (Siebenbürger Woiwode Ladislaw und Palatin Matthäus) waren noch zu redlich um mit bitterer Feindseligkeit wider Carl im Herzen, persönlich zu erscheinen. (56.)

Der Legat wies zu seiner Rechten dem herrlichen Königssohne Carl einen erhöhten Platz an, damit ihn

mindenki lássa a szép fiatal urat
és belé szeressen.

— — — — —
... elől jönnek lándzsások stb . . .
Gentilis, jobbán Károly. (353.)

Kendi (Apor követe): (354.)
István király urunknak Katalin
Idősb leánya volt, és így a tronus
Az ő unokáit illeti:
S ez Dragutin László, nemes vitéz,
Kinek hódol most is még Szervia.

János: (355.)
Mária, negyedik László után
Mindjárt e földet nyerte örökül,
S Martelt mind Róma, mind több
Egyházi és világi rend királynak
Elfogadá, és Károly így igaz
S törvényes birtokát kívánja csak.

Gentilis: (358.)
Mióta e szép hont nyerétek
S a szent kereszt sugára üdvezít:
Nem volt Rómának kedvesebb fia.
Hány jó királyt adott! Kettőt közülök
Most is főhajtva tisztel a világ.
Hálás szívvel megismerék ezt
Őseitek s minden ügygyel biztosan
Rómához, mint védatyjokhoz simultak.
Érzé ezt első hitszerzőtök István,
S e koronát s országot egyedül
A pápától kívánta elfogadni.
Hiszem s reménylem, egy sincs közte-
tek,
Ki e nagy példához ne lenne hív;
Azért vegyétek uj királytokat
Ismét a pápától: ezt hirdeti
Áldása és parancsa általam.
Zács: (beszéde végén) (Zúgás).
Sokan a rendek közül:
Mienk a választás, parancsra
Nem hajtunk; így nem akarunk
királyt!

das ganze Volk, in der ersten Blüte
seines männlichen Alters, in seinem
majestätischen Wuchse und seiner
edeln Gestalt sehen und bewundern
könnte. (54.)

Dieser Eidam (des Ladislaw Apor)
war Wladislaw, des Serwischen
Königs Stephan Dragutin und der
Catharina, ältesten Tochter Stephans
des V, Sohn. (42, 64.)

Maria wird als Stephan des V.
Tochter nach Ladislaw des IV. Tode
des Reiches nächste Erbin genannt,
von ihrem Sohne Carl Martell wird
dreist behauptet, es wäre allgemein,
und besonders von der Römischen
Kirche, als Ungarns König anerkannt
gewesen; von ihrem Enkel, Carl
Robert, er wäre nach altem Un-
garischen Gebrauche . . . gekrönt wor-
den. (25.)

(Gentilis beszéde.)

Die Herzählung der Wohlthaten,
welche das Ungarische Reich von
dem allerhöchsten Weltregierer em-
pfangen hatte, führte ihn auf dessel-
ben vortreffliche Könige, von wel-
chen einige die Allgemeine Kirche
öffentlich als Heilige verehret. Von
diesem kam er, auf den heiligen
Stephan und bewährte strömende
Beredtsamkeit in Erhebung der kind-
lichen Ehrfurcht und Ergebenheit
dieses heiligen Königs gegen den
apostolischen Stuhl, von welcher
durchdrungen, er Krone und Reich
nur von dem Papste empfangen
wollte. Nach diesem grossen Bey-
spiele sollten jetzt auch des heiligen
Stephans treue Söhne und Verehrer,
die versammelten Stände, den hier
anwesenden Herrn Carl, des apos-
tolischen Stuhls getreuen und vor-
züglich geliebten Sohn, als ihren

König auf Verordnung und aus den Händen des Papstes hinnehmen. Hier unterbrach den Legaten der Baronen und edeln Herren lautes Murren. Von allen Seiten wurde gerufen: nie sey es ihnen in den Sinn gekommen, und nie würden sie gestatten, dass ihnen die Römische Kirche einen König setze. Ihnen gebühre die Wahl. (56 — 57.)

Gentilis: (359.)

Ti szabadon s függetlenül vegyétek
A választott királyt, így én
Szabad kívánságtok szerint magas
Székébe ültetem, hogy rendületlen
Álljon végzéstek és az ország
Nyugalma.

. . . doch seyen sie nicht abgeneigt, die Bestätigung desjenigen, welchen sie frey, ohne fremde Einmischung nach alter, wohlhergebrachter Gewohnheit des Reiches zum Könige erwählen und aufnehmen würden, jetzt und in alle Zukunft der Römischen Kirche oder in deren Namen dem Legaten zu bewilligen. (57.)

Valamennyen: (363.)

Igaz királyunk! éljen! éljen!

Gentilis:

Uristen! tégedet dicsérünk!

(Míg a rendek Károlyhoz tolokodnak
őt fölemelni, a kárpit lefordul.)

Dann hoben sie ihn haufenweise auf ihren Händen empor, und riefen ihn zum Herren des Reiches, zum Könige aller biedern Ungarn aus; worauf der Legat den Ambrosianischen Freudengesang, Herr Gott, dich loben wir anstimmte (58.)

Drugeth: (341.) (Omodéhoz.)

Ez oklevéllel Ő Nagysága néked
Ajándékozta Kassa városa
Dézsmáit s hasznát.

Jerus: (368.)

Minket minden szolgálai tehertől,
még Árpád vérbeli királyok szabá-
dítottak fel s azért nálunk senki
nem dézmál. Fejemet oly laposra
hagyom veretni, mint Béla pecsétje,
mely szabadlevelünkön függ.

Diese (Kaschauer Sachsen) waren aufgebracht wider den König wegen Vergebung ihrer Stadt und ihres Gebietes an Palatin Omodé und seine Erben, wodurch ihr freyer Stand, von Béla dem IV. und Stephan dem V. verliehen, verloren ging . . . . . Seine sechs Söhne (Omodé's) . . . versicherten für sich, für ihre Erben . . . unter keiner Bedingung um Vergabung der Stadt Kaschau wieder anzuhalten. (81.)

Domos:

A mi engem s öt bátyámat illeti,
mi nem kívánunk igazságtalan örök-
séget.

VII.

Zách Klára. Eredeti hazai dráma öt felvonásban.

Utoljára tárgyalom e drámát, hogy keletkezésének idejére vonatkozó állításom annál inkább meggyőző legyen.

Toldy és Bánóczi azt állítják, hogy e dráma 1812-ben készült Bécsben. Maga Kisfaludy is állítja Gaálhoz 1821. január 18-án kelt levelében, — a melyben tudtára adja, hogy »Záh nemzetség« című szomorújátékát nemsokára kinyomatja, — hogy ezt a darabot már 1813-ban írta és most csak átdolgozta. El kell fogadnunk ez állítását, de a Záchokról akkor írt műve csak kisebb vázlat lehetett, a »Zách Klára« semmi esetre sem.

Véleményem szerint e hazai drámáját már pesti tartózkodása alatt írta. Fentebb is említettem, hogy a fehérvári színtársulat 1819-ben Pestről való távozásakor búcsúelőadásul egy Kisfaludy-féle művet akart előadni. Kisfaludy »Zách Klára«-t ajánlotta fel, de a censura eltiltotta. Tehát 1819-ben már bizonyosan készen volt. Azt hiszem, hogy a drámát 1817—1819 között írhatta, nemsokára azután, hogy Fesslerrel megismerkedett. Mert bizonyosnak tartom, hogy e művének is Fessler volt forrása.

Fordítsunk csak Fesslerben az 1330-ik évre, a mikor a dráma történik. Fessler »Magyarok Története« III. kötetének 115-ik lapján találjuk meg, ahol körülbelül 10 oldalon át tárgyalja a történetíró Zách Feliczián, lánya és családja szomorú történetét.

Ott találjuk Kisfaludy drámájának szereplői közül: Károly Róbertet, Erzsébetet, Lajost, Kázmért, Zách Felicziánt, Klárát, Cselént (117), Zách fiát, — kit Kisfaludy Károly Jánosnak nevez — és öreg szolgáját (117—118.), — kit Bálintnak hí, — Babonicsot, a királyné tiszttartóját (71. és 119. o.), Keszi Berendát, kinek nevét két névből alakítá (von Keszy és Berenda 125. o.) és Gyulát, Lajos nevelőjét (ihre Erzieher, Kenesich, Gyula's Sohn 117.). Nincsen Fesslernél Zalovszky és Fallenszky.

De lássuk csak ezután az alábbi párhuzamot:

(Kisfaludy.)

Udvari tiszt: (I. 319.)

A szalerni Drugetek mellett kiváltképen Záchot, ki neki előbb mérges ellensége vala: de elhagyván Trencsényi Máté részét, kinél nádori hivatalt viselt, a király ötlet kegyelmébe vette és nagyon szereti.

Zách: (362.)

... vidd ez ifjut Kopay vömhöz és Séba leányomhoz.

(Fessler.)

Unter den Hofbeamten hatte der König den bejahrten Rittersmann Felician Záh, ehemaligen Parteygänger des Trencsiner Grafen Matthäus, durch besondere Achtung und vorzügliches Vertrauen ausgezeichnet.

(115.)

Von seynen zwei Töchtern, Seba und Clara, war erstere mit dem edeln Herrn Koppay vermählet.

(116.)

Babonics :

Az ország nagyjai végső ítéletet hoztak.

Lauka : Szólj kérlek!

Babonics : Mindnyájan, kik Zách csal a harmadik ízig atyafiságban voltak, minden testvérei, leányai, azoknak gyermeki a hóhér pallosa által, a többi rokoni pedig örökös számkivetéssel büntetessenek meg. Zách minden jószágait a király elfoglalja és az egész nemzetsége szolgaságba essék. Minden vármegyének össze kell e fajnak tagjait fogdosztatni, rablánczon Budára küldeni, hol hóhér által elvesztetnek.

Babonics : (368.)

Már egy közülök meg is adózott. Záchnak egyetlen egy fia, ki szolgájával el akara szökni, elfogattatván, lófarkon hurczoltatott és roncsolt testét ebek ették meg.

Berenda : (371.)

Most látom, Kázmér tettét el akarod takarni, hogy egy bizonyosága se legyen az élők között sógorod alacsony tettének.

Biró : (374.)

(Olvas) De hogy a nép lássa, mint büntettetik a király gyilkosa, azért Klárának orra, ajaka, fülei és kezei elvágatnak és csonkult teste egy lóra köttetvén a városon keresz-

Alle, welche mit Felician bis in den dritten Grad verwandt wären, seiner Töchter und seiner leiblichen Schwestern Söhne und Töchter sollten des Henkertodes sterben. Seine Eidame, Brüder und Verwandten möchten in ewiger Entfernung von dem Hoflager, von Hofämtern und von aller Verbindung mit den Reichsbaronen für immer ausgeschlossen, auf ihren Besitzungen unangefochten und ungeschmählert leben . . . Alle Andern, welche über den dritten Grad von dem Geschlechte der Zách abstammten, sollten nach des Königs Verfügung in ewige Knechtschaft, ihre Güter und Besitzungen an den Fiscus verfallen . . . In sämtlichen Gespannschaften sollte den Verwandten Felicians mit möglichstem Fleisse nachgespürt . . . an den königlichen Gerichtshof zur Vollziehung der Todesstrafe eingesandt . . . die Güter und Besitzungen für den König eingezogen werden. (122. o.)

Sein einziger Sohn und dessen treuer Diener wurden auf der Flucht eingeholt, an Rossschweife gebunden, durch die Strassen geschleift bis sie ihr Leben aushauchten, dann ihre Leichname Hunden vorgeworfen. (117—118.)

. . . so forderte es die Ehre des Hofes, kein Ankläger oder Zeuge von der Schandthat des verwandten Königssohnes sollte übrig bleiben. (118.)

Clara wurde ergriffen, an Nase, Lippen und Händen verstümmelt, halb todt auf ein Pferd gesetzt, durch die Stadt geführt, und gezwungen auszurufen: »So ergehe

tül hurczoltatik és ezen szavakra: es jedem, welcher sich an seinem
 »igy járjon az, a ki a királyt meg- Könige vergreift!« (118.)
 támadja « kinok közt kényszerítették.

Meg kell még jegyeznem, hogy Kisfaludynál a királyné titkolózik; tesz is Klára érdekében, de már későn (tudta nélkül). Evvel azonban Feliczián gyanúját, hogy a gyalázatos tettnek közvetítője volt, csak éleszti; Feliczián mindinkább megerősödik hitében, hogy a királyné bűnös és boszúra határozza el magát. Ezt is megtalálta Fesslerben, ki így ír a királynéről: auf sie warf Felician den Verdacht gefälliger Kuppeley« (116.); majd később a következőképen ír: ». . . nur die Entehrung einer geliebten Tochter konnte ihn zu solcher Wuth entflammen. Dass die Schandthat mit Willen und Mitwirkung der Königin geschehen sey, das kann nur als Verdacht, nicht als erweisliche Thatsache angenommen werden.« (121.).

Felicziánról végre Babonics az V. felvonás 3. jelenésében azt állítja, hogy eretnek volt. Ezt szintén megtaláljuk Fesslerben (= dabey ungeheure ketzerische Bosheit 121.).

Mindezeknél fogva bátran állíthatom, hogy e drámája — legalább e formában — nem 1812—13-ban készült, hanem csak 1817 után, mikor Fessler műveivel megismerkedett.

E tárgyról különben még két töredék maradt ránk, a »Záh nemzetség« prózai és verses töredéke. A bennük szereplő személyek után ítélve, — mert a töredékben még »Homonnai Drugeth János nádor«, Fesslernél 119. o. = Joannes Drugeth, Palatin. is szerepel — következtethetjük, hogy még inkább követte volna Fesslert.

* * *

Ime ily szoros viszony van Kisfaludy Károly és Fessler között!

E viszony azután megmagyaráz egyet-mást, a mi eddig talán feltűnő lehehet. Így már megértjük Kisfaludynak páratlan termékenységét; megértjük, ha Gaál Györgyhöz 1820. februárjában azt írja, hogy már 16 darabja van készen, a mely mind eredeti és leginkább a hazai történetből van merítve. Ugyancsak megértjük, ha ugyanezen év decemberében már 32 darabjáról beszél.

Több drámájának csak czíme maradt ránk; csak levelezéséből tudjuk, hogy drámát akart írni Salamon királyról, Dobozyról és Vak Béláról, szomorújátékot pedig Estorás Györgyről. Ha nem is maradt ránk belőlük egyéb a czímnél, a fenti összehasonlításból mindenki meggyőződhetett arról, hogy e művekben is Fessler volt, vagy lett volna forrása. Hisz nagy czélját a következőkben fejtí ki: »Meine Tendenz war, den Wunsch, ein vaterländisches Theater zu besitzen, rege zu machen; dies konnte nur durch Originalwerke geschehen. Dies war auch die Ursache, warum ich meine Werke

zu wenig gefeilt, diese Eile, um sie public zu machen, liess sie unvollkommen.« (1820. február 29-iki levele, Gaálhoz). —

Meg kell még jegyezmem, hogy Salamon királyról Vörösmarty is írt egy szomorújátszót (5 felvonásban, 1821.). Minden jel arra mutat, hogy ő is igénybe vette Fesslert. Nem hallgathatom el e körülményt a Zalán futásáról sem. A sok egyező név (Salán, Menumorut, Sviatopolk, Kadusa, Borsa, Zuard, Boyta, Tosu és Lehel fia, Ete, Ondu fia, azonkívül Gelow és Tuhutum esete az Almás folyónál, az »arany fövenyet hordó« Körös — Fesslernél: über den Goldsand rieselnder Körös — és az elfoglalás történetének feltűnő egyezése is a mellett szól, hogy Fessler is volt forrása. Ugyanezt állíthatom »Zsigmond« című 5 felvonásos színjátékáról (1823) és »Bujdosók« című 5 felvonásos színművéről (1828) is.

Vak Béla történetét pedig Czuczor tárgyalja részben az »Aradi Gyűlés«-ben, a melyben Czuczor is felhasználta Fesslert. Csak Sámson gróf epizódjára (II. ének) utalok, kit a Sajóba fulasztott Buda (Bod) lovásza (Fesslernél III. kötet 42. o.), és a sok egyező névre (gróf Sámson és fia Thorda, gróf Lámpért és fia Miklós, a kik Boricspártiak; Gaab, gróf Vitalis — Vida, — Felicianus, esztergomi főpap, gróf Folkus, Andreas.)

Foglaljuk össze végül, hogy kikről szóltunk.

Szóltunk Kisfaludy Károlyról, Vörösmartyról, Czuczorról, a kiket az irodalomtörténet *a magyar nemzeti romantika* megteremtőinek nevez, mert új elemet vittek be a romantikába: a nemzetit, a miben épen különbözik a nyugati népek romantikájától a magyar.

Honnan vették e nemzetit?

Értekezésem felel erre. Épen az elévülhetetlen érdeme Fesslernek, hogy a század elején nem kis mértékben járult hozzá költőink nemzeti és magyar érzelmeinek fejlesztéséhez.

DR. VISZOTA GYULA.

GESSNER SALAMON HAZÁNKBAN.

(Első közlemény.)

Gessnerrel, mint a német irodalomtörténet alakjával, behatóan foglalkoztam dissertációmban, mely »Gessner Salamon« czímen Budapesten, 1898-ban jelent meg. Könyvem utolsó soraiban csak ráutaltam arra a nagy hatásra, melyet ezen író hazánk íróira és közönségére gyakorolt, egyúttal megígértem e kérdés bővebb fejtegetését. Jelen dolgozatom ilyformán folytatása, kiegészítése előbbi munkámnak: tárgyam pedig Gessner magyarországi hatásának részletezése.

*

Gessner azon nagy szellemi áramlatnak egyik kiváló képviselője, mely a mult század második felében Bécsen át hazánkat is elárasztotta és melyet általában német sentimentalismusnak szoktunk nevezni. Egy egész korszak gondolkodásának, érzésének, izlésének megnyitlatkozását jelöljük e szóval, mely korszak czélül kitűzte magának, hogy a lelket, a szívet kiművelje, meg-nemesítse, de melynek torzkövetkezményei: állandó elérékenyűlt-ség, folytonos sírás-rívás, asszonyias puhaság lettek. Az által, hogy az akkori embernek minden legcsekélyebb tettét a szív irányozta, hogy minden dolognak csak érzelmi oldalát figyelte meg és gyönyörrel részletezte annak lelkére nézve jól vagy rossz-szúl eső hatását: bizonyos beteges érzékenység vett rajta erőt; minthogy pedig mindenki tudta, hogy az ő szívbéli bajos ügyei embertársait is érdeklik, ezen érzelgős hangulatnak minél bőbeszé-dűbb, ellágyítottabb kifejezése is divatba jött. Csak így magyaráz-hatjuk a mult századbéli »Messiáda«-féle költemények, valamint az óriási terjedelmű memoire-ok és levelezések keletkezését és közkedveltségét — holott ezek bennünket ma untatnak.

Hazánkba ezen mozgalom is mintegy 40—50 évvel elkésve ért el, és akkor terjedt el nálunk, midőn hazájában a sentimentalismust már régen felváltotta a romboló Sturm és Drang korszak, midőn az érzelgősség Goethe és Schiller klassicismusában úgyszólván meg-nemesedett, sőt midőn már ennek is véget vetett a bűbájos nemzeti irányú romanticismus. Igaz, hogy nálunk sem tengődött az egész társadalom ezen felszázadon keresztül az

érzelgősség békóiban — hiszen legujabbkori fejlődésünknek összes gyökérszálaait találjuk meg e korban — de a vezető szellemekben megvolt a sentimentalismus és egész működésükben, műveikben meg is nyilatkozott a szív e nagy hatalma.

A sentimentalismus nálunk legnagyobbbrészt német írók révén terjedt el, azért nevezzük is német sentimentalismusnak. Ezen írók egyik legjellemzőbb alakja épen Gessner, kinek költészete ezen irányban gyökeredzett, kinek népszerűsége is ennélfogva ezen mozgalommal együtt terjedt és apadt. Korának talán legolvasottabb költője volt, ma majdnem ismeretlen. Hogy nálunk mikor olvasták először Gessnert, azt nehéz volna kimutatni. Magyarország azon társadalmi körei, melyeknek nyelve a német volt, élénk összeköttetésben voltak a császárvárossal, honnan már a 60-as évek elején magukkal hozhatták Gessner eredeti műveit.

Németül gyönyörködhetek már nálunk a kor kedvenczírójának munkáiban, midőn feltűnő rövid idő alatt fordítója is akadt Gessnernek. A budai katonaság egy lelkes őrmestere »nemzete együgyű hadi szolgája«, Kónyi János az, ki azalatt, míg társai mulatozással, hophajjával töltik idejüket, asztala mellett gubbaszkodik és kitartó szorgalommal és lelkesedéssel, bár csekélyebb képességgel, fordítgatja »Ábel halálát« Gessner legterjedelmesebb művét. 1775-ben jelent meg: »Ábel Kain által lett halála.« Gessner írásából magyarra fordította Kónyi János, hadi szolga. Mindszentfalvi Petrovszky Sándor főhadnagynak ajánlva.

Hogy mi indította Kónyit, irodalmunknak ezen szorgalmas munkását, Gessner megismertetésére, azt maga elmondja az »Előjáró beszédben,« hol esetleges szemrehányások ellen védekezik. »Ha az autornak ritka példájú találmányos eszét, az állapotnak gyönyörűséges leírását és a szólásnak dicséretes, ékes módját megvizsgáljuk, unatlan fáradozást méltónak állítjuk lenni,« egyszersmind szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy »a dolog és a nevek költeményesek, nem mind hitre kötelesek.« Vagyis Kónyit első sorban a tárgy iránti érdeklődés, valamint a szép előadás vezették Gessnerhez: Ábelnek, a biblia hősnek, szépen kiszínezett, sőt képzelt leírásokkal tarkított élettörténetét, ill. halálát látta: »Ábel halálában,« ellenben az, a mi Gessnerben jellemző: a természet rajongás, a szép természet festése, a beszédek túlságos érzelgőssége, az ideálisan rajzolt jellemek lágysága etc. kikerülte figyelmét; ahhoz nem volt elég aesthetikai műveltsége.

Ilyformán pedig azon sem lehet csodálkoznunk, ha Kónyi nem tudja megérteni Gessner finom reflexióit az »ész« és a »képzelet« viszonyáról, »Ábel« legelején, ha a különben még ki nem művelt nyelvünkön — a »Genie«-t csak »gondolkodó valósággal« fordítja, hol a költés nála »eszmélkedés és okoskodás.« De hogy Kónyi nem nagyon kitűnően értette a német nyelvet, vagy hogy meglehetősen felületesen fordított, azt a szövegnek számos félreértése bizonyítja. Pl. a többi közt: im *ernstem* Gericht, első itéletben,

fruchtreich Geländer = gyümölcsökkel bővült fáknak földje, megtévesztvén őt a landdichterer Körper = költött test (sűrűbb h.) bei der Hülle des Jünglings seufzt die Braut = a szívellő vőlegény kedves menyasszonya szemfedele mellett zokog, — egyrészt értelmetlen a helyzet, másrészt Hülle csak hulla.

Sie *nagt* an der krampfifig *gewundenen* Brust = a megsebesítettnek mellééhez *közelite* (*naht*)

So betete mit auf die Brust gefalteten *Armen* Adam = Ádám az arczulatjokra borult *szegényekkel*, kik mellőket öklözték, könyörgött stb. stb.

Ezen figyelmetlenségből, félreértésből támadt hibákat nem tekintve, arra sem figyelt Kónyi, hogy az eredetit egészen pontosan lefordítsa. Ő, mint mondja, megelégedett avval, hogy »az értelmet megtartván, tőle messze nem távozott és a szóknak ékességét a lehetőképen szabta,« vagyis ő magában megértette a mondatot és azt kifejezte saját bár ékes nyelvén. Ezért Kónyi nagyon ritkán szolgálja a német szónak és germanismus vagy latinismus alig akad fordításában. Előadása tisztán magyaros, de nem hétköznapi, népies magyarságú, mert írónk szándékosan szép, ékes kifejezésre törekszik: hisz az tetszett neki Gessneren is. E kor íróiban már lappangott a nyelvújítás szelleme, érezték, hogy közönséges beszédünk szegényes, irodalmi nyelvünk lapos és egyhangú: azért akarták azt finomítani, hangzatosabbá tenni. Kónyi a régi magyar, bőbeszédű, néha daggyalyos iskola hívének mutatkozik e fordításban. A mit Gessner egy-két szóval mond, annak kifejezésére ő szép, hangzatos szavakat halmoz, a szó helyett phrasist készít, a jelzős szavakat önálló képekkel kiszínezi, mi által nyelve czifrábbá, de néha már értelmetlenné lesz. Ilyenkor, mikor az író a szokottnál szebb kifejezésre törekszik, megtörténik azután, hogy hol a ragot használja idegenszerűen, hol a szóvonzatot hamisítja meg, hol pedig egészen új szavakat csinál. Minderre íme csak néhány példa:

Wenn der Mond über ihm leuchtet = ha a hold ezüstös világával az éjszakai döbrentő órákat pillogtatja;

die des Dichters Seele erfüllt = mely a költő lelkét bölcsességgel harmatozza és nyersíti;

versengte Gefilde = a keményen sütő verőfénytől megrepedtetett száraz, szomjú föld;

was für Bilder schweben um mich her = micsoda ábrázolásokkal képzelgettél körülöttem?

szemeif felpillantani nem merészelte;

az Isten alkotmányaiival (ban) jelen van, békételen kívánságokkal ásétozott; ülének mozdúlhatatlanul együtt, *ha nem hogy* reszkettek;

szokatlan szavak: forrátsos Lant; nekkeny; hullánk; lu-gozás; hevítetni = hűsíteni értelemben, stb. Az utolsó könyv vége felé a fordító egyszerre csak sietni kezd; Thizza panasza

a holdhoz, Kain szavai és párbeszéde nevével mintegy 3—4 lappal vannak rövidítve, ellenben a végéhez, krónikásaink módjára, hozzát teszi: »és utjoknak és bujdosásoknak csak a halál lón vége.«

Kónyi ezen fordítása nem ismertethette meg olvasóival Gessner szellemét, nem tükrözte vissza az eredetinek sajátosságait: mindazonáltal némely jeles tulajdonságainál fogva nagy elterjedtségre tehetett szert. Előnye első sorban a símán folyó, magyaros, hangzatos előadásmód, úgy hogy még a finom izlésű b. Ráday Gedeon is »legjobb elbeszélőknek« mondja, noha később »poetai inventio nélkülinek« ítéli. Az alsóbb körökben Kónyi egyéb munkái mellett sűrűn olvashatták Abel halálát is, mint azt Kazinczynak Gessner nevéhez írt levele (1793) is igazolja, hol némi büszkeséggel jelenti, hogy Gessnert még a Kónyi-féle értéktelen fordításban is sokan olvasták nálunk.

E sikerek indíthatták Kónyit arra, hogy később ismét hozzáfogott Gessner egy másik művének lefordításához, melyben szintén érdekes történet van elbeszélve.

Hely és évszám nélkül jelent meg: »Az első hajós, fordította Kónyi János.« Maga a fordítás nem nagyon tér el az előbbinek sajátosságaitól, valamivel kevésbé bőbeszédűnek látszik. Mindazonáltal nem hiszem, hogy a két fordítás egy időben jelent volna meg: »Abel«-nek kézírata megvan a Nemz. Muzeumban, Az első hajósé nincs meg; a könyv nyomtatása is más. Minthogy Kazinczy 1790-ben az »Orpheus« I. kötetében, hol Gessner munkáit és fordításait felsorolja, Kónyit csak mint »Abel« fordítóját említi, ellenben 1793-ban, a fent említett levélben már mind a két mű méltatlan fordítójaként mutatja be írónkat: meglehet, hogy az 1790—93 években, talán épen Kazinczynak most említendő fordításának sikerén is felbuzdulva, adhatta ki Kónyi »Az első hajós«-t.

Áttérek most Gessner azon fordítására, mely nevét, költészetét egyszerre ismertté tette széles e hazában, mely hatásában is oly fontosságú, hogy bátran tekinthetjük az irodalmi sentimentalismus valódi meghonosítójának.

Általában mondhatjuk, hogy bármely író csak egy vele congenialis író ültethet át más talajba. Gessnert holmi Kónyi-féle katona, vagy más alacsonyabb műveltségű fordító sohasem tudta volna nálunk meghonosítani: egy már természettől fogva érzékeny lelkű, lágy kedélyű, nemes izlésű költő, ki a mellett a nyelvnek is mestere legyen — az kívántatott e feladatra. És ki másra gondolhatnánk ezen időben, mint Kazinczy Ferenczre? A sorsnak több mint véletlenje az aztán, ha már a 12 éves pataki diáknak kezébe kerül 1771-ben Gessnernek egynémely műve és ha ezen író ettől fogva változatlanul leköti Kazinczy figyelmét. Fordítása előszavában maga mondja később (1785), miről különben »Pályám emlékezetében« is megemlékszik, hogy eleinte csak »Önnön mulat-

sága és ereje próbálgatása volt ösztöne és célja törekedéseinek«. De az 1779. bécsi tartózkodása a munkájára, valamint egész későbbi működésére döntő befolyással voltak. Itt ismerkedett meg a német irodalommal, melynek írói »lelkének rokonai« voltak, — itt látta hazafias működésében a lelkes testőr-csapatot, »Bessenyeinek fénye lángra gyullasztotta« őt, ki hasonló vezető szerepre érzett kedvet, Bárócynak fordítói munkássága és akkoriban páratlanul izléses nyelve pedig kitűzték neki teendőinek irányát. Hozzájárult »a nagy sereg dühösségén támadott boszankodása, mely megrészegült Bacchánsok módjára vette körül a »Magyar Helikont«, ami felébresztette benne a kivánságot, hogy eddigi szórakozását haszonra is fordítsa. Talán a debreczeniek és mesterkedők ekkor már megjelent dolgozataira s egynémely vitairataira czéloz itt Kazinczy, kiknek inversioi mesterkéltsege és költőietlensége nem tetszhetett a Bécsből visszatért ifjúnak.

Ilyformán ért meg benne az elhatározás, hogy nyelvünk ügyét nem eredeti munkákkal viszi előre, mert hisz vannak nagy költőink: Zrinyi, Gyöngyösi, Ráday stb. és »ha magunknak erszve írunk, nálunk szebben senkiséim ír« — mondja mind ő maga fordítása előszavában. Elhatározza, hogy minden erejét, tehetségét arra fordítja, hogy a külföld jeles költőit adja hazájának lehetőleg mocsoktalan fordításban. Hogy épen Gessnerrel indítja meg e következményeiben korszakalkotó működését, annak okát mindkét íróban kereshetjük: Gessnernek utolérhetetlenek látszó nyelve serkentette az ifjú becsvágyát, ki azonkívül is ez időben épen olyan idyllikus időket, hangulatokat élt, congenialis költőtársa költészetének még inkább volt hozzáférhető.

Midőn Kazinczy 1827-ben megírja Toldynak élete történetét, élvezettel emlékszik meg eperjesi patvarista koráról, hol életének legtündéribb szakát élte át. »Egy igen tiszteletes leány szerelme Siegvartot fordította velem és Gessner idylljeit«. Amabban öntötte ki könyveit, ebben boldogságának érzetét. Az 1781—82. években volt az és ettől fogva Gessner Kazinczynak »barátja kísérője, mindennapi társa lőn«. Levelezésbe bocsátkozik magával a zürichi mesterrel és kitartó szorgalommal napról-napra fordítgatja az idylleket. Már 1782-ben le vannak fordítva az összes idyllek, de Kazinczy még nem gondol a kiadásra. Ismét megismét összehasonlítja fordítását az eredetivel, hátha annak értelmét még pontosabban, helyesebben lehetne visszaadni. »Szerencsés születése, melyet a kedvező végzés a legtisztább Magyar Ég alatt ejtett, s a Bucoliastákkal való alkalmas esmerettsége különféle bukdosásoktól menthették ugyan meg«, de nyelvünk készülletlensége mind újabb akadályokat gördítettek utjába. Végül 1783-ban, miután fordítását a francia Huber-félével is összevetette, ki akarja adni, de előbb elküldi kéziratát mestereihez, Bécsbe, kik azonban csak néhány szón »akarnak« változtatni. Sajnos, hogy a kezdő Kazinczy ezen folytonos javítgatásait nem

kísérhetjük figyelemmel, mert csak egy kéziratunk maradt, melyet 1785-ben febr. 10-én fejezett be, [A Magy. Tud. Akad. kézirat-tárában. Régibb és újabb írók Qu 1314] és a mely már a végleges fordításnak mondható. Ezt küldhette el 1785 b. Ráday Gedeonnak, »kinek érzékeny lelkében és fülében megbízik«, és a kinek megjegyzéseit majdnem mind tekintetbe vette. A javítások legnagyobb-részt nagyobb világosságot czéloznak, Ráday azt kívánja, hogy mindenki értsen meg mindent, inkább feláldozza Kazinczy művészibb rövidségét, több német szót Ráday jobban értett meg, mint Kazinczy, azonkívül néhány tősgyökeres magyar kifejezéssel is gazdagítja a fordítást.¹

1788 májusában végre Kassán, Landerernél kikerülnek »Gessner Idylliumai, fordította Kazinczy Ferentz« 8°. 280 1;² ugyanakkor megjelenik a »Magyar Muzeum« I. kötetében Gessner »Éjtszaká«-ja, szintén Kazinczy fordításában. Gessner ezen fordítása nemcsak Gessnerre nézve fontos, mivel tulajdonképen e könyv honosította őt meg hazánkban, hanem Kazinczy működésében és műfordításunk történetében is nagyjelentőségű, mennyiben ez az első könyv, melyet Kazinczy igazi művészi szándékkal és tehetőséggel tett közzé. Maga Kazinczy is meg van vele elégedve, és mi is kitűnőnek találjuk, ha összevetjük e kor egyéb fordításai-val. Nemcsak hogy az eredetinek értelmét sohasem értette félre, hogy abból a fordításban semmisen vész el, hogy előadása mindig magyaros és nagyobbrészt folyékony; de a beszédek érzelgős menete, a természeti festések hangulatossága, az egész nyelv zengzetessége, néhol épen iambikus menete, szóval Gessner sajátosságai mind visszatükröződnek a magyar szövegen, úgy olvassuk a fordítást, akár az eredetit. Kazinczy ritkán változtat a szövegen, csak néhol, hol a magyarság vagy világosság szempontjából szükségesnek tartja, felbontja a német határozót kis mellékmondattá, vagy gyakrabban a német phrasist tömöríti jelzővé vagy határozóvá. Egyes kis pontatlanságok nem fontosak:

Zwar hast du alles entlaubt, zwar hast du die Blumen von den Wiesen genommen, aber du sollst es nicht hindern, das ich einen Kranz flechte. = Te ugyan elsőpörte rétemről a virágot, de mégis fonok koszorút.

Er leitet die Quelle in die Wiese = a forrás árkat tisztogatja.

Wie glänzt der Schnee! = Pillogó hószemek repdesnek mindenfelé, mint nyárban a napfényben az apró legyecskék.

Magyartalanságot láttam következőkben:

Unter Freuden grau geworden: öröm alatt öszültem meg.

Den Schmerz ausdrücken — a fájdalmat *kinyomni*; hogy a sövényt *fel* ne egyék.

¹ L. Ráday leveleit 1786 jan. 3. és febr. 28. Váczy: Kaz. levelezése I.

² Kazinczy, valamint Kónyi G. fordításaival foglalkozik Keszely Ödön cikke: Kazinczy Gessner fordításai. Phil. közl. XV. 1891.

A szórend gyanus: Enyhülésekre ezenkívül valami, a mit találtak, szolgálhat-é? — Ezeket éneklék az Echo előtt el.

Egy helyen félreérti a német szót: formanisches Mass-t = »mérséklett rend«-del fordítja, holott a »Mass« itt nem mérsék-léssel, hanem »mérték«-kel (numerus) függ össze.

Pontosság tekintetében érdekes, hogy a »Palemon« idyll végén vagy 8 sort Kazinczy nem fordított le: talán mert az öreg itt cziprusfává változik és a hold megáll utjában? Hisz látjuk az »Éjtszakában« is, Gessner ezen ifjúkori művében, melyben még néhány satirikus, kissé pikáns hang zavarja a teljes harmoniát: Kazinczy 3—4 ilyen helyet egyszerűen kihagy fordításából, mert nem tartja ezeket Gessnerhez méltóknak.¹

A mi e könyv hatását illeti, az óriásinak mondható. Míg Kónyinak fordításai olvasó közönségünk alsóbb rétegeiben tetszettek, addig az idyllnek, különösen a Gessner-féle idyllnek élvezése már finomabb ízlésű közönséget kívánt. Amazt talán Buda körül, az alföldön olvashatták, ez Kassából elterjedt a Felvidéken, eljutott Debreczenbe, Erdélybe, majd Dunántúlra, mindenütt az írói góczpontokba; a felső, sőt legfelsőbb uralkodói körökbe. Végig kísérhetjük e könyvet diadalútján, ha Kazinczy összegyűjtött levelezésében figyelemmel kísérjük az elismerő és magasztaló leveleket és szókat, melyek országszerte felhangzottak. Látszik, hogy a kedélyek már elő voltak készítve a sentimentalismus befogadására, noha a fölépése téren épen az »Idyllek«-kel történt. De megvolt e fordításnak azon izgató lelkesítő hatása is, melyet Báróczy neki 1785-ben kívánt: »Légy ébresztő példája az elszibbadt magyar ifjúságnak! Légy második Prometheus, lelkesítsd meg az elevenség nélkül heverő testeket!« Kazinczy büszke rá eleinte, hogy Wályi Andrást meg Vitéz Imrét, felsővidéki tanárokat, ő tette a literatura proselytáivá — de hisz irodalmunk büszkeségei: Berzsenyi Dániel és Kisfaludy Sándor is bevallják, hogy ezen idyllek sikere lelkesítette őket, — ezt Pozsonyban, azt Sopronban — irodalmi fel-lépésükre.

Kazinczy pedig azalatt lankadatlanul tovább dolgozik. Az »Idyllek« I. részében lefordította volt (1756) az idylleket, a II. részben (1772) az újabb sorozatot, a III. rész pedig a »vegyes költeményeket« tartalmazta: azaz néhány idyllt, köztük 5—6-ot versben és záradékul: »Az én kívánságom«-at, Gessner egyéniségének, mert összes lelki kívánságainak hű tükrét. Még 1788-ban megjelent volt az »Éjtszaka«; a Muzeum III. kötetébe küldi, »Szemira és Szemin«-t, mely azonban csak 1790-ben az »Orpheus« I. kötetében lát napvilágot. Ezen kisebb, idyllszerű művek után Kazinczy még ugyanezen évben befejezi: »Az első hajós«-t és »Daphnis«-t és »Eraszt« érzelgős játékot, úgy hogy »Evander és Aleimna« pásztor-játékon kívül egyedül »Abel« fordítatlan még: talán mert leg-terjedelmesebb, talán mert létezett már egy fordítása.

¹ L. értekezésem, Gessner S. 56. lapján.

Ezen újabb munkák közül »Az első hajós«-t elküldi Aranka Györgynek Erdélybe, ki igen szorgalmas jegyzeteket csinál hozzá; Horváth Ádám ellenben a hozzá elküldött fordítások helyett az eredeti »Eraszt«-ot és »Az első hajós«-t bírálja. Érdekes, hogy e józan, szókimondó kurucz természet, kinek helyes aesthetikai érzése is van, mint mond ítéletet a »nem természetes« dialogusokról, az érzelgős, nem drámába való magánbeszélgetésekről, mint nevet azon erőltetett »találmányon«, hogy »Az első hajós«-nak Amor hosszú rudat növeszt fel a csónakból és hogy vitorlája is van . . . A végkövetkeztetés pedig, mire a »compiláló« szarvas német kritikájánál jut: hogy Kazinczy inkább maga írjon ilyesféle dolgokat, jobban fognak a magyar Eraszton örülni, mint a németen, valamint az eredetinek tartott »Bácsmegyei«-t is többre becsüli, mint a különben híres Gessner Erasztját. Ne is kövesse Originálját oly lépten-nyomon, inkább szabadabban írjon. — Ime az első merészebb hang Gessner és Kazinczy kritikálására! És mintha e szavak hatottak volna Kazinczyra, ki még 1806-ban írja, hogy Horváthnak »Az első hajós«-ról mondott kritikája mindig előtte van. 1793-ban panaszskodik Kis Jánosnak, hogy, már csak pirulással nézheti fordítását: ő minél hívebb akar lenni és ez beszédét darabossá teszi, de mivel némelyek szabadon akarják, hogy csak a gondolatot hozza által: azért ő sem az egyik, sem a másik. — De megmarad ösvényén: »inkább akar nem rossz másolónak tartatni, mint nem jó alkotónak.« Ilyen ingadozások közepette fordítgatja »Abel«-t, évről-évre átnézi egész Gessnerét, melyet 3 részben akar kiadni. Díszes kiállításban szeretné e kedves íróját látni, külföldre, Gessner fiához fordul rézmetszetekért, a mester nevéhez férje arcképeért, vignettákért és 1793-ban sajtó alá van rendezve az egész Gessner. Hatalmas, foliánsalakú külsejével, tetszetős betűivel, egyetlen törlés nélküli lapjaival igazi mintakézirat ezen könyv, melyet »Régi és újabb írók F3« jelzés alatt őriznek a Magy. Tud. Akadémia kézirtatárában. De midőn Kazinczy az 1793. év végén megbetegszik, e kézírata elvész és 1794-ben búsan panaszolja, hogy 15-szörös fordításának, éjjeli-nappali munkájának eredménye örökre oda és nem is reméli, hogy valaha hasonlót fog alkothatni. Mindazonáltal újra lefordítja, vagy leírja Gessner írásait, sőt midőn 1794 végén elfogják és társaival együtt börtönbe kerül, csak annál nagyobb szeretettel ragaszkodik féltett kincséhez. Az 1795-iki három hónapot, melyekben megengedték neki a toll és ténta használatát, majdnem kizárólag arra fordítja, hogy az idylleket, Daphnist, Az első hajóst, Evandert és Erasztot újra lefordítsa és leírja. »Abelt« úgy látszik nem fejezte be. Öccsét külön felkéri, hogy Gessner írásait harmadszor irassa le, hogy legalább »ezekkel érje el a koszorút«. Nem gondolta, hogy majdan fél emberöltő múlva ő maga ki fogja e munkáit adhatni.

Míg Kazinczyt 6 $\frac{1}{2}$ esztendeig börtönből börtönbe hurcolják, egész irodalmi életünkben pangás áll be. Fő-, vezető embe-

reit elnémították, másokat a félelem tartott vissza a nyilvános fellépéstől, az új erők csak első kísérleteiket küldték világgá. A közönség is, úgy látszik, kissé belefáradt az imént végigélt gyors fellendülésbe. Ily körülmények közt jelent meg Gessnernek egy újabb fordítása: »Dafnis és Az első hajós. Gessnertől. Pozsonyban 1797.« 8° 188 l. A fordító nevét máshonnan ismerjük: t. i. Nagy Sámuel, komáromi orvos, Csokonainak egy jó barátja. A 80-as évek végén ő is a diák Csokonai debreczeni köréhez tartozott, a hol valószínűleg Gessner műveivel is megismerkedett. Később néhány német philosophiai munkát fordított magyarra; 1797-ben Iglón írja Gessner fordításának előszavát és 1803-ban mindenesetre már komáromi orvos. Tudjuk ugyanis, hogy midőn Kazinczyt 1803 május havában Tata közelében baleset éri, akkor dr. Nagy S. kezeli őt, sőt annak házában is tartózkodik hosszabb ideig. Élete körülményeiről többet nem tudtam kikutatni. A biographiák nem említik nevét; Petrik bibliographiája pedig éppen Nagy Sándornak nevezi.

Nagynak szellemi képességeire már inkább következtethetünk éppen e könyvből. »Dafnis« előtti ajánlásában kifejti, hogy miért és mily helyesen van az, hogy a férfi és a női nem természete annyira különbözik egymástól és hogy ennél fogva a modern törekvések, az asszony férfias viselkedése, mennyire kárhuzatosak. »Az első hajós« előtt pedig az olvasóhoz intéz néhány szót a »Románok« káráról és hasznáról. A sok regényolvasás káros, mert felületes munkához szoktatja az embert; de azért a jó regényből, — mely ritka ám — tanulhatunk: megismerjük belőle az embert. Gessner, azt bevallja, nagyon érzékenyíti a szívet, — a mely szint olyan káros, valamint annak durvasága, de hogy Nemzetünket az érzelgősség arra a fokára vigye, mely túl van az elégen, attól nem kell még tartanunk. Minden jó könyv csak eszköz arra, hogy a magyar idővel a magyar könyvre is fanyalódjék. — Nagy ezekből bölcselkedő hajlamú, értelmes, művelt, jó magyarnak látszik. A két fordítást különben csak azért adja ki, hogy velők egy-egy hölgynek kifejezze hódolatát. »Az első hajós« ime már II. kiadásban udvarol hölgye előtt — mondja Nagy — vajjon a Kónyiéra gondolt-e ekkor?

A fordításon magán sok tekintetben meglátszik Kazinczy hatása: első sorban abban, hogy Nagy megérti és lefordítja az eredetét és nem elégszik meg a nagyjából való visszaadással. Nyelve a közönséges, értelmes társalgás nyelve, mely tudvalevőleg szintén Kazinczy fordításaiból vett sok phrasist, kifejezést és szólásmódot. Szavai közt vannak régiebb alkotásuk: pl. hűség-telenség, növevény, meg fűszerszámoz, nyughatatlanít stb., de az újabb, vagy szokatlan és idegenből átvett szók sem ritkák nála: pl. imolyognak a habok, a hajós pórázik a tengeren, a juhok kórásznak; sétáló = berek, kaszálló = rét, Liebreiz = rabló szépség, reizende Unschuld = ártatlan inderkedés; az öregség *redve*; —

truccol, malosa, fortáncz, vindér, tapsikolva, stb. A fordítás mindenhol szép simán folyik, néhol meglátszik, hogy az érzelgős beszéd utánzására törekszik, de ez alig sikerül. Nagy tanult Kazinczytól, de a művészi lélek hiányzott belőle. Bizonyos józanság, száraz értelmesség vonul végig az ő fordításán, mely csak ritkán érezteti a hely költői szépségét. Csak néhány példa:

Midőn Gessner szemléltető élénkséggel, rövid mellérendelt mondatokkal mond vagy fest valamit, Nagy a mondatokat alárendeli egymásnak; oki időbeli kapcsolatba hozza őket: mintegy meg akarván magyarázni a történetet:

Seine Liebe mehrte sich immer, die Gesellschaft der Hirten wurde ihm unangenehm. — So legt sich ein Sturm, der Sturm ist nicht mehr, die Rosen und die Nelken zittern noch; jetzt zittern sie nicht mehr, jetzt athmen sie still wieder Balsamdüfte, die Zephire kommen wieder, flattern um sie her und küssen sie.

Néhol mintegy magával ragadja őt is a költői hevület, bőszavú lesz, de ritkán költői, inkább meglehetőes prózai módon hamisítja meg Gessnert: néhol épenséggel a természettudós hangja hallatszik:

Voll von frohem Entzücken schwoll ihm die Brust.

Die Dämmerung kam.

Einst beschlich ihn ein sanfter Schlaf.

Sie umdufteten Melinda mit Blumengerüchen von ihren sanftwehenden Flügeln.

Kaum fasst sie mein wallendes Herz!

Sie achtete nicht der Blumen, die mit dem lieblichsten Gerüchen ihre Aufmerksamkeit reizten.

Mióta szerelme növekedett, kedvetlen volt előtte a pásztorok társasága. — Így csendesedik le a dühös szélvész is: még a háború után is reszketnek a rózsák és szekfüvek: de nem soká reszketnek; a mikor ismét vékony balzsamködök gőzölgnek, visszaszöknek a zefírek, lebegnek körülöttük, hízlekednek és őket csókolják.

Öröme, minden öröme buzdította őt a kies hely és a néma természet csupa tekintetéből is édes búsulásra, a természet ölelésére ragadtatván, feldagadt a melle.

Felnyitván a Világ kapuját a reggeli szürkület.

Egyszer egy csendes álom lopódzott be szeme sorompóin és szemhéjjait balzsamos enyvével bera-gasztotta.

Gyenge szárnyaikból kirázván a virágok balzsamját, szagos gőzbe mártották Melidát.

Alig férnek kifeszült dobogó szivem kamaráiba!

Nem figyelmeztet a virágra, mely drága olajjával, melyet egész éjtszaka számára szűz kebelébe zárt, ingerelte szaglását.

»Daphnis«-ban a két szerelmes boldogan beszélget egymással jövőjéről. Gessnernél a lány a kényelmet látja előre, az ifjú pedig lefesti neki a családi élet gyönyörűségeit — a prózai orvos a leánynyal előre érezteti az anyai örömeket (Daphnis II. könyv.)

Mindazonáltal nem mondható, hogy Nagy sehohsem találta el a beszéd érzélgős hangját, a leírások festőiségét; előadásában helyenként van valami magyaros zamat: de gyanakszom, vajjon ezekben nem az ő barátjának, Csokonainak keze járt-e közre. Ezt annál inkább feltételezhetjük, mivel egy ilyen hasonló esetről van tudomásunk Daphnis I. énekében. Nöet dala nagyon szabadon, de szépen, a fürdőnympha testi bájainak, a hullámok csintalan játékának kiemelésével van lefordítva. És ime ez nem egyéb, mint Csokonai »Feredés« című versének, mely Gessner ezen helye után íródott, rövid paraphrasisa.

Röviden elmondhatjuk tehát Nagy fordításairól, hogy értelmes, folyékony, hű, csak költőtlen. Szerencsétlensége e könyvnek, hogy Kazinczy művei után jelent meg, a mi azonkívül elterjedésének és könyvkereskedői sikerének is útját állta. Weber kiadó 1810-ben írja Kazinczynak, hogy »Dafnis és Az első hajós« nyomtatványai nagyobb felénél nagyobb csomóban nyakán maradtak. Talán hazánk nyugati vidékének tudósabb körei vehettek róla tudomást. Gessnernek ismét Kazinczyra kellett várnia, hogy magyarországi történetében újabb lépést jegyezhesünk fel. 1801. jun. 28-án kerül ki Kazinczyra fogságából: meggyőződésében, elveiben a műfordítást, a nyelvújítást illetőleg, mint új ember. A miben az előtt még ingadozott, vajjon az idiotismust áldozza-e fel az energiának, vagy fordítva, abban most döntött és az előbbi győzött. Fogságában minden tekintetben határozottabb, önállóbb ember lett: a fordításban is függetlenebbé tette magát az eredetitől. Most a fordításnak első célja nem az, hogy idegen írókat, eszméket honosítson meg hazánkban, hanem az, hogy nyelvünket képessé tegye az író és írásmű mindenféle sajátosságainak, szóval különböző stílusnak hű visszatükröztetésére. Kazinczy természetesen tartotta, hogy e célra nyelvünket még alakítani kell: a mindennapi élet szókincsét, megmerevedett mondatszerkezetünket egyaránt nyügnek érezte; de vezető szerepének és hivatottságának tudatában azonnal a céltudatos munkához is fogott. Önmaga akart először a kifejezés könnyedségében, simaságában, sokféleségében bizonyos tökéletességre szert tenni, hogy azután másokra hathasson. Börtönéből kilépve, — noha nyugalomra vágyik — azonnal fordításaira veti magát, hogy azokat reformálja. Még nem mult el egy fél év és már Kisnek igéri fordításai egynemelyikét, köztök Gessnert is. »Ezek mindegyike úgy készült, hogy a nagy seregnek ne tessenék. Eddig elértem célomat, azoknak nem tetszik; még csak az van hátra, hogy Neked és Virágnak tessenék«; csak azt kinek füle, érzéke, ízlése van a »szép« nyelv iránt, azt tartja

művei megítélésére méltónak: a nagy közönség hadd szokják ama nyelvhez, melyet ő, a mester meg akart teremteni.

Gessner ezen 1801-iki fordításának kézírata az Akadémiában van: Qu 11 jelzés alatt. A következő évben pénzre is lévén szüksége, már ki is akarja adni Gessnerét és minthogy elveszett budai papirosai megkerülnek, azokat dolgozza át Érsemlyénben 1802. [Akadémiai kézírattár Qu 140]. Utóbbit elküldi gróf Festetich Györgynek, 500 frtot kérvén érte, de a kiadást ő maga rendezi, még pedig az 1801. kézirat alapján. Ismét Bécsbe fordul híres rézmetszőkhöz, közbe pedig folyton simít, egyenget a szavakon, a szórenden. 1805-ben 17-szer dolgozza át az idylleket, teljesen. Hogy a kiadás mégis egyre késik, annak okát Kazinczy személyes körülményeiben kell keresnünk: magán pénzügyeinek rendezése sok időbe kerül; házassága is közbe jön; de a lelkes agitátort irodalmi érdeklődése is sokfelé foglalja el. Nejével ugyan igazi Gessneri életet élt, leveleiben sokszor kifejezi boldogságát: »Kist barátúl, téged feleségül; boldogabb volt-e Gessner a maga kedvesével, mint én — ha Phigie élne?« — mindazonáltal lelkesedése az író iránt, úgy látszik, csökkenni kezd, Virág már 1802-ben írta neki: »Gessnert szeretem, de engem lehúz, elgyengít«, midőn fejlődő irodalmunkban életteljesebb hangok hallatszanak, a közönség ízlése is megoszlik; sőt maga Kazinczy is kissé elveszti kedvét a költészettől. De azért még 1809-ben dolgozik Gessnerén és míg az 1788. kiadásért pirul, nagyon meg van elégedve az idyllek mostani alakjával. 1810-ben Wéber kiadóhoz fordul, a ki azonban Kazinczy Gessnerét nem meri elfogadni, mivel a Nagy-éval annyira megjárta. — Közben mind szaporodnak Kazinczy egyéb fordításai is; végül elhatározza a mester összes műveinek kiadását. 1815-ben jelennek meg: »Kazinczy Ferencz munkáji. Szépliteratura. Pesten, Trattnernél; nagy 8°, 9 kötetben, rézmetszetekkel. »A II. és III. kötet tartalmazza a teljes Gessnert, vagyis mindazokat a műveket, melyeket Gessner maga vett összes művei kiadásába. Oly teljes fordítás ez, milyenben hazánkban kevés külföldi írónak van része: hozzájárul még az, hogy a bevezetésben Kazinczy a szerző életét, munkáit, fordításait is méltatja, miáltal Gessner bemutatása valóban páratlanná lesz.

E fordítással sem foglalkozhatom e helyt bővebben. Weszely említett czikke erről is szól: tárgyalásában azonban nem választotta eléggé külön a két, különböző korokból származó fordítást. Pedig Kazinczy immár egészen más ember, mint a ki 1788-ban volt: fordítása is más. Nem elég, ha azt mondjuk, hogy a II. fordítás szabadabb, mint az I.; hogy inkább az értelmet adja vissza, mint a szót: mert hisz 1788-ban nem volt Kazinczy a betű rabja. De ha összehasonlítjuk azokat a műveket, melyek 2 kiadásban fekszenek előttünk, — az 1788- és 1815-iki idylleket; — vagy ha a kéziratokat nézzük, láthatjuk, hogy Kazinczynak majdnem összes, e korbéli javításai, nyelvbéli. Saját nyilatkozatából tudjuk: ha

valamit kidolgoztam és az első kidolgozás papirosa nincs kezemenél, akkor elakadok — ő már nem az eredetivel vetette össze fordításait, hanem saját sorait olvasgatta, azokon gyalult, simított, rendezett; míg fordítása a szép, hangzatos, világos prózáról alkotott ideálját megközelítette. Ezen javítgató munkásságát lehetetlen pontosan részletezni, mert hisz minden változtatásának csak az ő egyéni ízlése és nyelvérzéke szabott törvényt. Ha olyan szót talált a fordításban, mely nem felelt meg ízlésének, akkor más »szép« szót keresett, mely »odaillett« — e két kellék fontos! —; ha egy szó előtt jelzőnek hiányát érezte, egyszerűen odatett egyet; ha a mondatnak egy finom nuanceát ki akarta emelni, megváltoztatta a szórendet; a hosszú lélegzetű, vagy nagyon összetördelt mondatokat újra rendezte; figyelt az euphoniára, hogy sok hasonló hangzó ne kerüljön egymás mellé stb. . . . Ilyformán természetes azután, hogy a későbbi kidolgozások rendszeren távolabb estek az eredeti szövegtől, mint az előbbiek; a nyelv is mind újabb meg újabb lett; de az autornak mind gondolatát, vonatkoztatását azok olvasás által csak annál jobban érthette át és adhatta vissza Kazinczy. E tekintetben mindkét fordítás tökéletesnek mondható, de azért mégis az I. alakot művészbnek, a II.-at szebbnek nevezném.

1788

Oh Idas mich entzückt der tauende Morgen, der kommende Frühling entzückt mich, noch mehr der Redlichen Thaten.

Lieblisch ists, wie aus dem Meissen empor die schwarzen Stämme der Bäume zerstreut stehen mit ihren krummschwungenen Ärsten.

Oh Idas, gyönyörködtet engem a harmatozó reggel, a közelgő kikelet gyönyörködtet engem, de még inkább ez a jóság.

Gyönyörködve lehet látni, a fák fekete törzsöke mint áll ki, elszórva egymástól a fehérség közül, görbén-széjjelhajlott ágaival.

1815

Oh Idasz, gyönyörködtet engem a harmatos reggel, gyönyörködtet a közelítő tavasz, de még inkább a szép tett.

Szép nézni, miként állanak ki a fehérségből az egymástól elszórt fáknak törzsökeik görbén széjjel ágazott karjaikkal.

Vagy nézzük az idyllek legelejét, melylyel legtöbbet foglalkozott:

Nicht den blutbespritzten kühnen Helden, nicht das öde Schlachtfeld singt die frohe Muse; sanft und schüchtern flieht sie das Gewühl; die leichte Flöt' in ihrer Hand.

Gelockt durch kühler

Nem a vérrel befeccskendezett bátor Bajnokot, nem az ütközet pusztá helyét énekli a víg Múza; rebegve szalad ő mezei könnyű sipjával a fegyvertsatogás elől.

A tiszta patakok

Nem a vérrel mocsokos bajnokot, nem a csatáknak dült piaczat énekli enyelgő Muzsám: remegve fut ő, a szelid, könnyű sipjával jobb-jában, a fegyvertsatogás elől.

Elszenderítve a tiszta

Bäche rieselndes Geschwätze und durch der heiligen Wälder dunklen Schatten, irrt sie an dem beschilften Ufer oder geht auf Blumen in grüngenwölbten Gängen hoher Bäume und ruht im Gras und sinnt auf Lieder, für dich, für dich nur schönste Daphne!

tsergedezése és a szent erdők susogó homálya által tsalogattván, a sásos parton tévelyeg, vagy a virágokon a magas fák zöld boltjában, vagy a puha pázsitonn hever s énekeket készít a te, egyedül tsak a te számodra, szép Daphne!

csermelyek édes csacogása s a szent erdők setéte által, a sásos vízszélen tévedez, vagy a magas fák zöld ernyői közt lépdell az illatos virágokon. Gyakorta a lágy pázsitonn hever, s dalokat költ neked, édes Daphne!

Kétségtelen, hogy Kazinczy ezen 1815. fordítás készítésénél a más szerzők, tehát Kónyi- és Nagytól származó fordításokat is szem előtt tartotta. Ha a saját munkáján folyton talált simítani, változtatni valót; mennyivel jobban alakította át ezen idegen fordításokat, melyeknél néha talán azért is használt más szót vagy kifejezést, hogy az egyezést kikerülje? És tényleg, ha a két Daphnist, a két Első hajóst, vagy a két Abelt összehasonlítjuk, néha csodálkozva kérjük, hogyan lehet ugyanazt a szöveget ily eltérő két módon lefordítani? alig találunk bennök mondatot, alig szót mely közös volna.

Gessner:

Oh wenn ich einmal so kleine Menschenfände, die auf die oder irgend eine andere Art ausgebrütet wären. Wie wollt ich sie pflegen! Wie wollt ich sie lieben!

Ferner rauscht ihm das Getös des Felsen entgegen, der in ungeheurer Höhle die Winde verschliesst, wie das Getös eines Sturmes im Weltmeer.

Einstmals überschlich ihn ein samfter Schlaf beim Geräusche der Wellen, da flog Amor zu ihm, setzt an

Nagy S.:

Ah, ha én valaha apró emberkéket találnék, a kik így vagy akármiképp származnak. Hogy viselném én azoknak gondját! Mint szeretném!

Zúgtak ellenébe a kőszirtek, melyek feneketlen barlangban zárták a szeleket, mint a zajos zivatar a nagy Oczeánban.

Egyszer egy csendes álom lopódzott be szemem sorompóin és a habok zörgése közt szemhéjjaim balsamos enyvével be-

Kazinczy:

Oh anyám, ha valamely lésekben, vagy valahol egyebütt kis emberkékre akadnék. Mint fognám őket ápolni! Mint nevelném őket!

Távolról meghallatszék azon szirt felől, mely a szeleket tömlöczözi, a siketítő zaj, mint midőn a hánykodó Oceán a virrongó vések egész seregével csatáz.

Egy délest, a habok szenderítő zajgása mellett, puha álom szállta vala meg. Ámor mellette repült és arcját

seiner Seite, sich kühlte ihn mit sanften Flügeln, dass die Mittaghitze ihn nicht wecke.

ragasztotta; megsajdítván ezt Ámor, oldala mellé vonult, apró szárnyacskáival elkergette a dél sütő nyilait.

gyengéden hűsítgetje szárnyával.

Érdemes volna még »Daphnis« fennemlített helyét is idézni. Nagy S. a leánynyal láttatja anyai örömeit, Kazinczy itt lehető legpontosabban követi a sokkal költőibb Gessnert. Az azonnal rákövetkező szerelmi ömlengéseket Nagy szószerint veszi át, Kazinczy rövidebben, határozottabban végez velök. (Daphnis 99. lap; Kazinczy 305—306. lap.)

Még néhány szó az 1815. Gessner fordítás nyelvéről, mely a Kazinczy-féle nyelvújítás virágzási korát jelöli. Az újabb orthographiával együtt a görög tulajdonnevek is magyaros esetleg rövidített alakot kapnak: Menalk, Tityr, Ydász, Éol, Múza, stb; egyéb rövidítések: segítség = segéd; ékesség = ék; szöglet = szög; esküszöm = eskem; eskü = esk, nádszál = nád, hűvöség = hűség stb. A nyelvújítás szavai: Rény = virtus, lebel = szellő, lepe = pillangó, csábulás = Entzückung, csátés = schilfreich, lóránt = bibendmahl; lenge fuvatag szerkezik = szerkesztődik, nézelek = nézegetek, sugárol = sugárizik, elhibit = elhibáz stb; hangutánzó: döfög, pipeg, zsuzsog, feccsent, fercseg. Az idegenszerűségek szándékosak, de nem olyan gyakoriak és merészek, mint gondolnók: pl. Imhol hozom, a mit velem az úrtól a legmélyebb kétségbeesés hagyja erőszakosan elvételni! — mélyen elsüllyedve jár fel s alá = tief versunken; — minden fel van frissülve; Oh csak a szerencse lehetne enyém! — öröm foga helyt közöttünk.

Gessner ezen fordítása az érdeklődés megcsappanása következtében, de meg azért is, mert hisz csak mint Kazinczy összes fordításainak egy része jelent meg, már nem számíthatott oly lelkes fogadtatásra, mint az 1788. kiadás. De már nem is volt rá szüksége. A közönség az egyik pasztorjátékon kívül már ismerhette egész Gessnert, sőt talán állíthatjuk is, hogy alig akadt már akkor Magyarországon olvasottabb ember, kinek Gessner neve idegen lett volna. E nagy elterjedtségét határozottan a felsorolt fordításoknak köszönheti Gessner, melyek, mintegy egymást kiegészítve, az ország különböző vidékein, a különböző társadalmi rétegek számára készültek. A fordítások, azonkívül persze Kazinczynak levélbeli izgatásai, lettek az eszközök Gessner országos hírnevének megállapítására. De nekünk egyszersmind ezek bizonyítják, hogy Gessnert nagyon szerették.

De még két tényről kell megemlékeznünk, mely szintén bizonyítja, részben elő is segítette Gessner közkedveltségét. A költészetten kívül Gessner még két művészetet foglalkoztatott hazánkban: a színművészetet és a szobrászatot. — 1792-ben Gessner

nagy protektora Kazinczy, átadta az akkor Pesten működő első magyar színtársulatnak »Erasztot,« hogy hozza színre. És, a mint Bayer könyvéből értesülünk, tényleg már 1793. jan. 7. elő is adták, majd utána még jul. 31-én, okt. 2. mind a háromszor, mint vígjátékot. E siker nem olyan becsmérleendő, ha tudjuk, hogy nem mindennap játszottak és hogy a legjobb darabok sem értek ezen időben sokkal több előadást. Hisz értjük, hogy a hasonló érzélgős darabokhoz szoktatott közönség itt is sírt a szerencsétlen család sorsán, elérzékenyült a sok erényen, mely oly soká várta jutalmát, lelkesült a hű szolgán, talán kis, demokratikus tiradáin is: végül szívből örült a szerencsés befejezésnek. Az előadás kritikájára nem akadhattam. — Látni fogjuk, hogy Gessner még egyszer, noha más név alatt, megszólal színpadunkon.

A másik megtiszteltetés, mely Gessnert hazánkban érte, azon emlékkő, melylyel gr. Batthányi Lajos, 1790 körül, az ő körmendi kertjében Gessner emlékezetének hódolt. Ismerjük e kor kertjeit, melyeket főuraink szívesen ültettek versailles-i, vagy schönbrunni mintára, melyeknek szükséges kelléke néhány árnyékos lugas, vagy természetesnek látszó szirtbarlang, szelíd vizesések és szép tavacsok, nyesett fasorok, sötétes berkek stb. És a friss, zöld háttérből oly gőgösen fénylettek elő a fehér szobrocskák, vagy más emlékek, urnák. Nagyon könnyen támadhatott egy ilyen park urában az a gondolat, hogy valami idyllikusan szép helyen, hol olyan jól esett elmélázni, érzélgős olvasmányba merülni és könyezni, ezen boldogság nagy költőjének emlékét megörökítse. Csehy József leírása szerint,¹ kit Kazinczy megbízott e tisztséggel — »az emlék egy dombosságán áll, mohos fű és sűrű bokrok védelmezik. Formája római és görög egyszerűségű. Az ón tábla en bas relief mulatozó kisdud faunokat és gyermekeket mutat, kik muzsikaszerszámokkal játszanak. A monumentum materiája homokkő — — — Mellette két szék, melyek az olvasásra való alkalmatossággal kínálnak a berek nyugalmában.« — — — 1805-ben vette Kazinczy e leírást és az emlék képe annyira megtetszett neki, hogy az akkor elhalt Csokonainak épen ilyent akar állítani, »se kevesebbet, se többet,« felírása pedig legyen Gessner zürichi sirkövének felírása (Néhány sor »Abelből«). Később tudvalevőleg a Csokonai-emlékből származik a híres »Árkádiai pör.«

Végül megemlíthetjük még, hogy Kazinczy 1793-ban Gessner nejének »az ő Muzsájának, az ő élete édesítőjének« szintén szobrot akar emelni saját kertjében. Az abauji gyűlésen ugyanis Gessner nejének egy épen érkezett levele oly lelkesedést kelt Kazinczy körében, hogy Sz . . . nének, Magyarország Emiliájának nem kerül sok szavába, hogy Kazinczyt a fenti tervnek megnyerje.² Csak Gessnerné személyes tiltakozása hiúsítja meg e terv kivitelét.

¹ Váczy: Kazinczy levelezése. IV.

² Váczy: Kazinczy levelezése.

Miután fentiekben láttuk, hogy Gessner ismerete mily módon terjedt el Magyarországon, hogy őt s műveit milyen hely illeti meg olvasó közönségünk érdeklődésében, művei fordításának mily szerep jutott műfordításunk történetében: nézzük most, hogy ezen idegen szellem megnyilatkozása, az ő szelleme mily hatással volt írónkra; vizsgáljuk, hogy ő kiket ihletett és mire? Feladatunk annyira nehéz, a mennyiben könnyen arra a téves útra térhetünk, melyen p. o. Matthison hatásának kimutatója: Demek Gy. halad sok helyt a Phil. Közl.-ben megjelent értekezésében.³ Hogy némi büszkeséggel minél több íróat sorolhassunk Gessner követői közé, könnyen összetéveszthetjük Gessnert a sentimentalizmussal és egy embernek tudhatjuk be azt, a miben tulajdonképen az egész német érzelgős irány hatása jelentkezik. Nem fogom azért mindazon költeményeket felemlíteni, melyekben pásztorok és pásztornék, Dapniusok, Phyllisek, Damonok stb. szerelmeskedéséről, játszi enyelgéséről van szó, melyekben a görög mythologia alakjaihoz sóhajt az érző szív, melyekben bájos természeti festésekkel, vagy bőbeszédű reflexiokkal találkozunk: még ha egyes phrasisok, fél vagy egész sorok Gessnerre emlékeztetnek is. Tudjuk, hogy a sentimentalismus német írói is bizonyos tekintetben közös mintaképekre mennek vissza, a magyar írók pedig vegyest olvasták Gessnert, Matthisont, Kleistot, Lalist, Höltyt, Anakreont, Burgert stb. — nem csoda azután, hogy saját érzéseik kifejezésénél is visszhangot lelnek ezen iskola czifraságai, külsőségei. Hiába akarunk azután egy-két sorból egy bizonyos utánczó íróra következtetni.

En csak azon költőkről, ill. művekről akarok szólni, melyek egészen határozottan Gessner hatása alatt, részint az ő utánczásoként keletkeztek. Ugy ahhoz az érdekes jelenséghez jutunk azután, hogy értekezésünk ezen felében hiába keressük majd Gessner legnagyobb magyar szószólójának, a vele legrokonabb szellemnek, Kazinczynak nevét, valamint oly költőkét, kikre Gessner, saját vallomásuk szerint, hatással volt, kiknek művei azonban erre egyenes következtetést nem engednek, pl. Kis János, Berzsenyi, Kisfaldy S., Szemere Pál, Vitkovich és mások. Össze-vissza alig lesz jelentékeny mű, mely e sokat olvasott szerző nimbusát magán fogja hordani, de ennek okáról csak értekezésem végén fogok szólni.

FÜRST ALADÁR.

³ Matth. hatása irodalmunkra Phil. Közlöny XV. 1891.

ADATTÁR.

ADATOK BALASSA BÁLINTRÓL.

Első közlemény.

Évek során át gyűjtöttem az adatokat legkiválóbb régi lyrikusunkra : Balassa Bálintra. Anyagul kívántak szolgálni azok egy majdan megírandó teljesebb életrajzához. Közben — éppen a napokban — nem csekély öröömre megjelent ez az életrajz Erdélyi Pál dr. tollából, a Magyar Történelmi Életrajzok 1899-ki évfolyamában. E meleg tárgy szeretettel és lendületesen megírt életrajz egyelőre szükségtelessé tette hasonló munkának egyhamar való közrebocsátását; de nem tette szükségtelessé a Balassára vonatkozó adatoknak további szorgalmas gyűjtögetését. Erdélyi az eddig nyilvánosságra bocsátott adatokon kívül leginkább a Balassa családnak a m. n. Muzeumban letéteményezett levéltárából merített. Ez a sok viszontagságon keresztül ment levéltár kétségkívül sok becses anyagot tartalmaz, de éppen Bálintra és korára igen fogyatékos.

E hiányt és fogyatékoságot kívánom pótolni adataimmal, melyeket jobbára a m. kir. Országos Levéltár különböző gyűjteményeiből szedtem össze. De hiteles helyi, és vármegyei levéltárakból böngészett adatokat is talál az érdeklődő. Egész terjedelemben csak a főbbeket, jellegzeteseket adom; a többit, általában az adatok nagy részét csak rövid kivonatokban. Aki a tárggyal behatóbban kíván foglalkozni, a regeszták mellett feltüntetett levéltári jelzetek alapján rá találhat magokra az iratokra is.

1. 1571. Balassa János és gyermekei *Bálint*, Ferencz, Mária, Judit, Anna a Lukavecki Mártontól szerzett falut 1400 értért Churhaj Gergelynek örökre eladják. (Garam szt.-ben. konv. Extract. protoc. litt. D. pag. 356.)

2. *Bécs*, 1575. jan. 12. Miksa király jóváhagyja, hogy Jánoky Péter *Balassa János* kir. főajtónálló mestert és *fiát Bálintot* adoptálta

s őket nagytúri (Hont) birtokában örökösivé tette. (Kivonatos bejegyzés Lib. reg. III. köt. 2010. 1.)

3. 1576. Balassa János és fia *Bálint* beiktatásának Nagy Tur (Hont) faluba ellentmond Beniczky Ferenczné Jákófi Kata és első férjével Koháry Imrével nemzett fia Péter. (Garam szt.-ben. konv. Protoc. extract. Litt. E. pag. 170.)

4. 1577. Poruczky György tilalmazza Bukovy alias Lehoczky András királylehotai külső porcióinak eladásától, *Balassa Bálint* ellen mondásával. (Liptó vármegye levéltára. Protoc. protest. VII. fasc. -31. sz.)

5. 1578. *Balassa Bálint* nagyszombati egész házát 1300 ftért elzálogosítja Erdődi Pálffy Tamás palotai kapitánynak. (Eszterg. kptlan. Lib. 6. Nro 1578. fol. 515.)

6. 1578. Az országbíró Szkárosi András felperest bizonyos hatalmaskodási perben, *Balassa Bálint* alperes kérésére új pörbe idézteti. (Eszterg. kptln lt. Capsa 38. fasc. 8. Nro 27.)

7. 1578. Felhívó parancs *Balassa Bálint* kérésére Szkárosi Györgyhöz, hogy a kameniczi vár jövedelmeivel számoljon el. (Garam Szent-benedeki konv. ltára Prot. E pag. 317 és fasc. 127. pos. 10.)

8. 1578. *Balassa Bálint* kérésére Szkárosi György pörbe idéztetik. (Garam szent-benedeki konv. lt. Prot. E. pag. 349.)

9. 1578. Tanuvallatás *Balassa Bálint* ellen Szkárosi György megveretése és szabad utlevél ellenére történt bebörtönözése tárgyában. (Garam szent-benedeki konv. lt. Prot. E. pag. 352 és Elench I. fasc. 129. pos. 38.)

10. 1578. Tiltó-idéző levél *Balassa Bálint* részére Vidffy Pál ellen a Nagy Csalamia falubeli egész birtokrész tárgyában. (Garam szt.-ben. konv. Prot. E. pag. 351 és Elench I. fasc. 101. pos. 48.)

11. 1578. Szent Iványi János, Zsigmond és István pere *Balassa Bálinttal*, valamint Vercibe és Plostin Illanov községek lakosaival 12 bárány elhajtása miatt. (Liptó vmegye ltára. lib. process. fasc. IV. Nro 20.)

12. 1578. Királylehotai Lehoczky Lénárd pere *Balassa Bálint* juhászaival: Cservenka Hriczczel és Andrással a Lehoczky János király lehotai mezejének lelegeltetése miatt. (Liptó vármegye ltára lib. process. fasc. IV. Nro 8.)

13. 1578. Lehoczky Lukács leánya Jusztina Liptó vármegye előtt protestál *Balassa Bálint* ellen királylehotai porciójának elfoglalása miatt. (Liptó vm. lt. Protoc. protest. fasc. VII. Nro. 47.)

14. 1578. Dedinszky Jakab, Lehoczky János, Menyhért, András és László pöre *Balassa Bálint* és Hosszutóty Ferencz ellen a kislehotai Velka luka rét elfoglalása miatt. (Liptó várm. lt. Prot. process. fasc. IV. Nro 11.)

15. 1578. *jul. 1.* A király véleményt kíván a pozsonyi kamarától, hogy *Balassa Bálint*ra a Göppel Dánielen elkövetett hatalmaskodásért milyen büntetés szabandó (Ben. resol. 1578. *jul. 1.*)

16. 1578. *jul. 21.* A bécsi udv. kam. megparancsolja a körmöczi kamaragrófnak és Strasser Farkas csász. jövedelmi beszedőnek, hogy azt az évi 300 frtot, mely Liptóújvár gondozásáért Balassa Jánosnak ren-

deltetett, B. János halálával örököseinek s nevezetesen *Balassa Bálint*nak a szokott módon továbbra is fizesse ki. (Hivat. más. Pozsonyi kam. iratai III. sorozat 37. csomó.)

17. 1578. okt. 20. A király véleményt kíván a kamarától és jogügyigazgatótól a *Balassa Bálint* által Göppel Dánielen elkövetett sértés dolgában. (Ben. resol. 1578. okt. 20.)

18. 1579. *Balassa Bálint* tilalmazza Liptó vármegye előtt a királylehotai Lehoczky családot az ujbári várhoz tartozó erdőben való vadászattól. (Liptó vm. lt. Protoc. protest. fasc. VII. Nro 49.)

19. 1579. Potturnyai András és Károly protestálnak *Balassa Bálint és Ferencz* ellen a vavrisoi határhoz tartozó Hresoroveg nevű terület erőszakos elfoglalása miatt. (Liptó várm. ltára Protoc. protest. fasc. VII. Nro 64.)

20. 1579. Szent Iványi Kristóf és János perbe idéztetik *Balassa Bálintot* és Ferenczet az illanói és dovalói jobbágyaik által Szent Ivány és Német Poruba területére eszközöltetett betörés és ott Juvorovich nevű földrésznek elpusztítása miatt. (Liptó várm. lt. Prot. process. III. Nro. 50.)

21. Bécs, 1579. márcz. 13. *Az alsó ausztriai kamara levele Balassa Bálinthoz a liptónújvári vár kiépítése iránt.* Unsern Dienst in freundlichen guten Willen zuvor wohlgeborner besonder lieber Freund und Herr. Die Für. Durch. Erzherzog Ernst zu Österreich, unser gnädigster Herr haben uns über Euer gehorsames Supplicieren darumben Ir um Fertigung eines Willbriefes, damit Ihr deren eueren Vater weiland Hern Joann Balassi beschehenen Bewilligung nach die Baufälligkeit am Schlosz Neuheisel Euer Pfandinhabung zuwieder für die Hand nehmen mogt durch Decret vom neunten Martii dito gegenwärtiges Jahr gnädigst zuverstehen geben.

Dieweil befunden wird als hievor ermelter Euer Vater um Besicht und Besserung dieser Baufälligkeit auch angehalten, dasz, der hölzernen Schrott, welcher das Schlosz inhalber des Wassergraben umficht gar baufällig und zum Theil ganz eingefallen, also dasz die Besserung nicht wohl umgangen werden mag, sich auch der Baukosten auf einen neuen hölzen Schrott dem beschehenen Überschlag nach in die dreitausend Gulden; aber wo er gemauert wurde, ungeferlich um zwei oder dreihundert Gulden mehr erstrecken und ein immerwährend Gebau sein wurde, und nun dazumal die Für. Durch. Ertzhertz. Carl zu Österreich auch unser gnädigster Herr, Inhalt Befehls vom 23. Februarii des fünfundsiebtzigsten Jahres in Zurichtung eines gemauerten Schrottes, weil Euer Vater den Unkosten darauf darzuleihen sich erboten gnädigst bewilligt, aber solches Gebau Euerm Anzeigen nach um Euers Vaters Schwachheit willen unverricht bleiben sein soll. So haben demnach Herr Fürst. Durch. mit Gnaden verwilligt, dasz vermelter massen ein gemauerter Schrott gemacht und der Unkosten durch Euch dargeben; also dasz derselbig Euch nach ordentlicher Verraitung zu den anderen Pfandschilling geschlagen wurde und zum derselben gnädigst auferlegt, solches also in Vollziehung zu bringen.

Darauf ist in der Röm. Kais. Maj. unseres allergnädigsten Herrn Namen unser Begehren: Ihr wollet die Erbauung angeregtes Schrottes

mit ehesten für die Hand nehmen, dieselbe durch bauverständige Werckleut zum Besten und . . . verrichten lassen, auch den Unkosten die dreitausend und dreihundert Gulden darleihen; der soll Euch alsdann nach Fürbringung ordentlicher Bauraitung zu anderer Pfandsumma auf berührte Herrschaft Neuheisel geschlagen, auch darum die Nothdurft angerichtet und gefertiget werden. Doch wollet gedacht sein, damit sich der Baukosten über bestimmte Summa nicht erstrecke, wie Ihr zu thun wisset . . . auch hieran seiner Kais. Maj. gnädiger willen und meinung. Datum Wien den 13. Tag Martii anno im Neun und siebtzigsten.

Röm. Kais. Maj. verordnete
Niederösterreichische Kammerräthe.

Kivül: Dem wohlgebornen Herrn Valentin Baläschi von Giermat unserm besondern lieben Freundt und Herrn.

(Ered. Pozs. kam. iratai III. sor. 37. csomó. 1588 évi kötegben.)

22. 1580. Balassa László az ő vagy neje halála esetére a véglesi vár inscriptió összegéből őt illető részt Balassa Andrásnak és B. János fiai: *Bálint* és Ferencznek vallja. (Garam szt.-ben. konv. Prot. extract. Litt. F. pag. 90.)

23. 1580. A Szent Iványi család pere *Balassa Bálinttal* és *Ferenczcel* a Szent Iványhoz tartozó Javorove Vady nevű havasaiak elfoglalása miatt. (Liptó vm. ltára lib. process. fasc. V. Nro 10.)

24. 1580. máj. 26. *Gyarmati Balassa Bálint* német levélben emlékezteti az udv. kamarát, hogy még néhai atyja B. János és Schwete Janszki nemes ember közt a Liptó-Ujvárhoz tartozó fák (Holz) miatt viszázkodás támadt s noha az ügy megvizsgálására bizottság rendeltetett ki, a dologban mind ekkoráig semmi se történt. Most ujabban a nev. Schwete Janszky még többet követel magának az ő felsége várához tartozó erdőkből s emiatt az erőszakoskodástól sem irtózik. Bizottságot kér kiküldeni, addig is pedig szigoruan megparancsolni Schwete Janszkynak, hogy a foglalástól tartózkodjék. (Pozs. kam. ir. III. 37. cs.)

25. *Beszterczebánya, 1580. okt. 7.* A beszterczebányai kamarai Verwalter jelenti az alsó-ausztriai kamarának, hogy jun. 8-ki parancsára az ujvári uradalom és Lehoczky nevű nemes közt bizonyos erdők és legelők miatt folyó határvillongás megvizsgálásával Klokhers Abrahám, Guett Kristóf, Slatinski György és Wasserprot Stenczel kincstári hivatalnokokat megbízván, ezek aug. 15-én azt jelentették, hogy Pandi Zsigmond ujvári várnagy s többek jelenlétében Lehoczkyt felszólították, hogy birtokigényeit igazoló okmányait mutassa meg. Lehoczky erre káptalani átiratban felmutatott egy privilegiumot, mely szerint néhai Ferdinánd király Lehota falut örökös joggal neki adományozza. Az adománylevélben csupán a falu emlittetik, erdőről, legelőről abban szó sincs. Mégis Lehoczky azt a területet, ahol a Swarin vize a Vágba ömlik egész annak eredetéig, továbbá a Malusina viznek eredetétől a Woyza vizbe ömléséig s a Woyza viznek a Vágba ömléséig terjedő, mintegy 4—6 jó mérföldet tevő területet magának követeli s minthogy ettől elállani nem akart, a dolog megegyezés nél-

kül abba maradt. A bizottság nézete az, hogy ez a terület jóval nagyobb, mintsem amennyihez valamely adomány alapján Lehoczky a házi szükségletéhez épület és tűzifára igényt tarthatna; de Lehoczky még kereskedni akar vele, aminthogy az ott készített deszkákkal a szab. városokban kereskedik is. Ezt azonban az ujbáti uradalom s különösen a bányamivelés megrontása nélkül megengedni nem lehet. Minthogy mégis Lehoczky panaszának némi alapja van, hogy t. i. a falujához tartozó csekély és különben is terméketlen szántóföldeken üzött mezei gazdálkodásból meg nem élhet, azt javasolja a bizottság, hogy a falu határából egy mért-földnyi területet ki kellene Lehoczkyknak hasítani azzal a kikötéssel, hogy a további határháborítással hagyjon fel.

E jelentésre a kamara okt. 15-én azt írta, hogy Lehoczky mutassa be a donationalis levelet eredetiben vagy hit. másolatban. (Pozs. kam. iratai III. sor. 37. csomó.)

26. Bécs, 1580. decz. 8. *Ernö főherczeg az elhalálozott Vezsenyi Pál egri kapitány javairól, melyeket Balassa Bálint s még két egri katona fölkertek, a szepesi kamarától véleményt kíván.* Ernestus Dei gratia archidux Austriae, Dux Burgundiae, comes Tyrolis etc.

Egregii sincere nobis dilecti. Informati sumus non ita pridem per supremum praesidii Agriensis capitaneum quondam Pauli Wessenÿ filium novissime vita functum bona ipsius relicta ac in comitatu Pestiensi sita ad sacram Caes. Regiamque Majestatem legitime devoluta esse. Cum itaque pro eorundem bonorum collatione apud nos demisse instent magnificus ac egregii sincere nobis dilecti *Valentinus Balassa*, Stephanus Racz et Joannes Barchay milites Agrienses, prout inclusis scriptis (hiányzik!) luculentius vobis constabit, ac nostra de eorundem bonorum qualitate et situ scire intersit, vobis quapropter benigne mandamus, ut tam de bonis illis, quam supplicantium petitione pro ulteriori nostra superinde declaratione obsequenter nos informetis. In quo satisfacturi estis benignae voluntati nostrae. Viennae octava die Decembris anno etc. LXXX. Ernestus m. p.

Kívül: Egregiis Sac. Caes. Regiaeque Majestatis N. Praefecto, caeterisque Camerae Scephusiensis Consiliariibus sincere nobis dilectis.

(Ben. mand. ad cam. Scepus. 1580 Nro 239.)

27. Bécs 1580 decz. 12. *Ernö főherczeg rendelete ugyanahoz ugyan abban a tárgyban.* Ernestus dei gratia archidux Austriae, dux Burgundiae, Comes Tyrolis etc.

Egregii nobis sincere dilecti. Qualiter capitaneus Agriensis bona Casparis quondam Bessenÿ ad Agriam applicari demisse petat, et quibus de causis Stephanus Niary et deinde *Valentinus Balassa*, Stephanus Racz et Joannes Barthaÿ pro collatione dictorum bonorum apud nos suppliciter instent, id omne ex adjectis scriptis A. B. et C. (hiányoznak!) intelligetis.

Ut itaque superinde nos resolvere queamus benigne vobis mandamus, quatenus de bonorum conditione et qualitate, eorundemve valore et supplicantium petitionibus nos consilio vestro informetis. Satisfiet in eo

nostrae voluntati benignae. Viennae die duodecima die mensis Decembris, anno domini etc. LXXX. Ernestus m. p.

Kivül: Egregiis Sacr. Caes. Regiaeque Majestatis N. Praefecto, Caeterisque Camerae Scephusiensis Consiliariis sincere nobis dilectis.

(Orsz. Ltár. Ben. mand, ad Cam. Scepus. 1580 Nro 241.)

28. 1581. *Balassa Bálint* protestál a királylehotai nemesek ellen egy bizonyos átruházási egység ellenére indított per miatt. (Liptó vármegye ltára Protoc. protest. fasc. VIII. Nro 61.)

29. 1582. *Záborszky Márton* és *Kubinyi Benedek* protestálnak *Vrbce*, *Plostin*, *Illano* községek ellen, juhaiknak a *Demjánfalvához* tartozó *Okolo* maled lukoveg nevű területről történt elhajtása miatt. *Pallugyai Ferencz* és *Balassa Bálint* reprotestálnak. (Liptó vm. ltára Protoc. protest. fasc. IX. Nro 6.)

30. 1582. *Balassa Bálint* nyugtatja testvérét *Andrást* a közös osztályon felül neki fizetett 2000 frtról. (Eszterg. kptln Lib. 7. Nro 1582. fol. 98.)

31. 1584 febr. 20. *Trencsén* város tanácsa panaszolja a pozsonyi kamarának, hogy a *Balassa Bálint* ellen a polgárokon önkényesen szedett vám miatt indított per tárgyalására *Balassa* nem jelent meg, se nem képviseltette magát. (Neo reg. act. fasc. 989. Nro 8.) A levél kelet nélküli; a hátlapján levő följegyzés szerint 1584 febr. 20-kán kapta a kamara. Ugyanezen a napon a kamara parancsot menesztett *Balassához* (fogalmazványban az Exped. camer. gyűjteményben), hogy mivel *Trencsén* városa korona jászág, érdekeit a kamara védeni tartozik s ha *Bálint* nem szűnne meg továbbra is háborgatni, mint a kiváltságok sértegetője ellen kényeszerűlne eljárni.

32. 1584 márcz. 11. Az udv. kamara válasza a m. kamarához *Balassa András* és *Bálint* kérvényére: hagyja meg a propalatinusnak, hogy hívja össze a bírakat, vizsgálják meg a kérelmezők előadásait s a perpatvarban ítélkezzenek a birtokosok divisiója felől, a mint a felek kívánják. (Exped. cam. A kam. fogalmazó munkanaplójából.)

33. 1584 aug. 29. Válaszoltatott a m. kamara által ő felségének, hogy nem praejudikál a fiskusnak és ő felségének, ha az ujuvári pusztá (deserta) vár *Balassa András*, *Ferencz* és *Bálint* közt felosztatik. Véglés nem osztatik fel; az egészen *B. Andrásnak* íteltetett; ő felsége parancsolja meg, hogy engedje át ő flgének bányászati czélokra. A többi ősi javak osztassanak fel. (Exped. Camer. A kamara fogalmazó munkanaplójából.)

34. 1584 sept. 3. Válasz ő felségéhez a *Balassa testvérek* által az ujuvári jobbágyok elnyomása tárgyában tett vizsgálatról. A kamara ugy tapasztalta, hogy a jobbágyok a multban és most csakugyan sanyargattanak. Az uj inscriptiós levél nincs a kamaránál s így nem tudja, hogy annak értelme szerint a törvénytelen behajtások levonhatók-e az inscriptionalis összegből? Hogy megszabaduljanak a jobbágyok, ő felsége adja vissza az inscriptionalis összeget s váltsa vissza a várat. (A kam. fogalmazó munkanaplójából. Exped. camerales.)

35. 1585. Balassa László Kékkő és Szklabonya várakhoz tartozó javairól és a Balassa András, *Bálint*, Ferencznek 14726 frtért elzálogosított véglesi javakról s ingóságairól végrendelkezik. (Garamsztbenedeki konv. I. köt. fasc. 31. pos. 12.)

36. 1585. Megintő levél *Balassa Bálintné Dobó Krisztina* részére Dobó Ferencz ellen, hogy sárospataki részét bocsássa ki. (Garamsztb. conv. Elench I. kt. fasc. 31. pos. 18.)

37. 1585. *Balassa Bálintné Dobó Krisztina* némelyeket tilalmaz bárhol fekvő javai elfoglalásától. (Garamsztbenedeki konv. Extract. prot. Litt G. pag. 70.)

38. 1585. *Balassa Bálint* Zsélyt (Hont) és Pribélyt (Nógrád) 2200 mftért elzalogosítja id. Pöltári Soós Jánosnak. (Garam-Szentbenedeki konvent lt. Prot G. pag. 72.)

39. 1585. *Balassa Bálint* és Ferencz tilalmazzák Balassa Andrászt a véglesi porcio elfoglalásától. (Garamsztb. conv. lv. Extract. prot. Litt G. pag. 105.)

40. 1585. *Balassa Bálint* nagyhuri porcioját (Hont) 2200 mftért pöltári Soós Jánosnak elzalogosítja. (Eszterg. kptln Lib. 7. Ao 1585. fol. 240.)

41. 1585. *Balassa Bálint* elismeri, hogy nebojszai Balogh Gergely korponai alkapitány bizonyos zálog fejében 600 ftot fizetett neki. (Eszterg. kptln Lib. 7. Ao 1585. fol. 255.)

42. 1585. A kékkői levéltárban voltak és a Benyovszky ügyben a kir. jogügyigazgatónak 1822-ben kiadattak több oklevéllel együtt:

Fasc. 1 Nro 102. Testamentum *Joannis Balassa* originale és *Divisionales Francisci et Valentini Balassa* anno 1585. (Ügyvédek iratai 77 : 13.)

43. 1585. *Balassa Bálint* és testvérei Ferencz, Mária (Bánffy Jánosné), Anna (Forgách Miklósné), valamint unokatestvére János nagy-thuri jószág-részüket (Hont) Nebojszai Balogh Györgynek s feleségétől Szép Borbálától szül. fiának György és Jánosnak 1600 ftért elzalogosítják. (Garamsztbenedeki konv. lt. Extract. prot. Litt. G. pag. 73.)

44. 1585. Balogh György kötelezi magát, hogy a fentebbi zálog-összegeből fennálló 600 ftot *Balassa Bálintnak* lefizeti. (U. o. pag. 73.)

45. *Bécs, 1585 jan. 25.* Ernő fhg a pozsonyi kamarához: A mellékelt levélből láthatjátok, hogy *Balassa Bálint* non ita pridem nőül vevén *Várday Mihály özvegyét*, Sárospatak várába vette magát, a kapukat őrző néhány gyalogos katonát a hidról elzavarta, a tisztektől a várkulcsokat magának követelvé, azt hatalmasul elfoglalni törekedett. De, mint tudjátok, az a vár az ő felsége tulajdona, parancsoljuk, hogy tanácskozzatok és véleményt adjatok, hogy ezen violentiáért miként kellene eljárni Balassa ellen? (Ben. resol. ad cam. Poson, 1585 fol. 186.)¹

46. *Bécs, 1585, jan. 26.* Ernő fhg. a pozs. kamarához: A mellékelt levelekből láthatjátok mi okon kéri *Dobó Ferencz*, hogy az *özv.*

¹ Balassának Dobó Krisztinával való házasságára vonatkozó adatokat már felhasználtam és közöltem a Philologiai Közönyben 1896. 841 l. és 1898. 63 l. Ide csak az ott nem közlötöket vettem föl.

Várdaynéval vérfertőző házasságot kötött *Balassa Bálint* javai neki adományoztassanak, és hogy ő felsége ez iránt véleményt kíván tőlünk. És ámbár Dobó a nővérét nem vádolja, de mégis föltehető, hogy a vérfertőző házasság az ő tudtával történt, ennél fogva ez által mind a kiskisvárdai dotalitiúmát, mind sárospataki birtokrészeit elvesztette. Tanácskozások azért és adjatok véleményt, hogy miféle processust javasoltok? Minthogy pedig némelyek azt javasolják, hogy a mondott pataki birtokot ő felsége részére foglaljuk le, e tárgyban is nyilvánítsatok véleményeket. (Ben. res. ad cam. pos. 1585, fol. 186.)

47. *Bécs, 1585. febr. 12.* Ernő főherczeg a *Várday* örökösök idézőlevelét pótlások végett a kamarának visszaküldvén arról is véleményt kíván, hogy ámbár *Várday Mihály özvegye* az által, hogy *Balassa Bálint*hoz férjhez ment, a *Várday* birtokokhoz való jogát elvesztette, mindazáltal nem kellene-e ezt itéletileg is kimondani és őt ez iránt megidézni? (Ben. res. ad cam. pos. 1585, fol. 193.)

48. *1585. márcz. 22.* Vélemény kívántatik a kamarától, hogy *Balassa Bálint* ellen *Dobó Ferencz* vagy a jogügyigazgató kezdjen e pert? (Ben. resol. ad. cam. Posen. 1585, márcz. 22.)

49. *Bécs, 1585 máj. 11.* Ernő főherczeg ismétellen megparancsolja *Dobó Ferencznek*, hogy a nővére *Krisztina* — *Balassa Bálintné* — sárospataki birtokrészét adja vissza s elfogott szolgálit bocsássa szabadon. Ernestus, dei gratia archidux Austriae, dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae et Wyrthembergae etc. comes Tyrolis etc. magnifico Francisco Dobo de Ruzka, comiti comitatus Barsiensis, supremo regni Hungariae partium ultra Danubianarum capitaneo et dapifero sac. caes. et regiae majestatis domini et fratris nostri observandissimi salutem et gratiam. Expositum est serenitati nostrae in persona magnificae dominae *Christinae similiter Dobo* de dicta Ruzka, magnifici condam Michaelis Warday, nunc vero magnifici *Valentini Balassa* consortis, sororis videlicet tuae, gravi cum querela, quomodo licet tibi non ita pridem injunctum per nos fuisset, ut ipsae exponenti portionem suam, quam in bonis Saaros Pathakianis haberet, remitteres, supellectilemque, quae ei et dicto suo marito servitoribusque ipsorum ablata fuisset, integre redderes, servitores vero, si qui intercepti essent, dimitteres, neque deinceps violenter, sed jure regni contra ipsos in iis, quae praetenderent ageres. Tamen huic nostrae commissioni hactenus per te satisfactum minime fuisset, damno et praejudicio suo manifesto. Supplicatum itaque extitit serenitati nostrae in persona dictae dominae exponentis debita cum instantia, ut ei superinde de opportuno remedio gratiose providere dignaremur. Cujus humili supplicatione clementer exaudita hortamur et requirimus te per praesentes et nihilominus auctoritate praefatae sac. caes. regiaeque majestatis, qua in ejus absentia fungimur, tibi serio committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus, et praemissis, sicut praefertur sic se habentibus, dictam dominam exponentem tantam in praetactam suam portionem intrmittere, supellectilem quoque suam ablatam tam ejusdem dominae exponentis, nec non mariti ipsius ac eorundem servitorum reddere, servitores vero captos dimittere debeas et tenearis. Secus non facturus; prae-

sentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in civitate Vienna Austriae undecima die mensis Maji, anno domini millesimo quingentesimo octogesimo quinto. (Ezt a levelet nyitva a garam melléki szt. Benedeki konvent által kézbesíttette Dobónak a főherczeg. A konvent kiküldöttje Filó János máj. 12-én Léván adta át a parancsot. — Orsz. Ltár. Neo reg. act. fasc. 812 Nro 45.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

KISFALUDY SÁNDOR, DÖBRENTAI ÉS KAZINCZY LEVELEZÉSE PÁPAY SÁMUELLEL.¹

I. Kisfaludy Pápayhoz.

Sümegh, 5. Octob. 1821.

Kedves Barátom!

Hozzád küldöm Kazinczynak levelére írt válaszomat, mind azért, hogy azt te is olvassad, mind azért, hogy megfelejtkezőn honnan, s' miként veszi leveleit, azt te utasítsad hozzá a legbizonyosabb pósta úton. Megkértem e felelettel, mert sok bajokkal kell küszködnöm, mellyek az ilyen foglalatosságokkal épen nem öszvehangzóok. Megírom neki őszintén, miként érzek 's gondolkodom, de szívemből meg is bocsátok néki. Szívemből kívánám azt is, hogy Iróinknak sok ellenséges felekezetekbe oszlása már szűnne meg! — Én részemről már annyira elundorodtam az írástól, hogy nehezen fogom azt többé megizlelni. — Isten veled! Öllelek. Barátod Kisfaludy Sándor sk. Köszöntsd Barczáékat.

II. Döbrentei Pápayhoz.

1.

Ujfalu, Szept. 4d. 1821.

Nemeslelkű Barátom!

Kazinczynak Hozzád és Kisfaludy Sándorhoz és hozzám írt leveleinek közlésével nekem tegnap igen kedves estvét nyújtottál. Köszönve fogja körül szívem jószágodat.

Felette édes érzést gerjesztett bennem nemeslelkűséged, mellyel Hazánk két nagy emberét; a buzgó Takács sirján összebékéltetni kívánád. Kazinczy eléggé felső lelkűséggel nyújtja heves csatája után jobbját; Kisfaludynak a szelid és nagy Énekek zengőjének lesz elég hősi kebele visszaszorítani a' békeség' kezét, mint engemet is, bár szerelmeinek Recenzióját Muzéumomban én adtam ki, teljes barátsággal fogadott Sümege 1814-ben. Azon Recenzióból én az élesebb szeszélyt kitöröltem.

¹ *Pápay Sámuel* (1770—1827), a három író közös jó barátja, 1796—1800. az egri lyceumban a magyar nyelv és irodalom tanára, s az első rendszeres magyar irodalomtörténet írója; 1802 óta Esterházy M. gróf pápai, ugodi és devecseri uradalmainak első ügyvédje. Az itt közölt levelek az ő hagyatékából kerültek egy czeglédi gyógyszerész tulajdonába, a ki egyelőre névtelen óhajt maradni.

Leírtam magamnak Kazinczynak Kisfaludyhoz írt levelét, le, a' Huba progeniését is Coloredohoz.

Szivesen köszönöm életírásodhoz tartozó dátumaidat is, mellyekre kértelek. Igen is az én stylusom lesz annak eléadásában.

E' körül még olyan karakterizáló anekdotát is ohajtottam volna Tőled, melly magadat gondolatban vagy tettben fest. Így talán tudsz Takácsról, Kisfaludyról, Ruszekről, a' szives Horváth Endréről is valamit. Én Gr. Dessewffyvel a közlött planum szerint való munkát illyenekkel is akarnám tetszőbbé tenni, s egyúttal megmenteni az elfelejtéstől a' Magyar derék főknék itt és amott élévillámlott jelességét.

Nem szükségség, hogy datumaidat bizonyságokkal is erősítsed előttem. Nem ezek meglátásáért fogom Nálad tenni tiszteletemet, mikor megint Pápara megyék, hanem azért, hogy Hozzád szívből vonszódom. Szív és lélekemelő látni a Deréket, az emberi csoport aljassai között, felemelkedetten.

Külföldi színjatekaim Második kötetét, a' Fösvényt Molieretől most nyomtatja Igaz Samuel levele szerint, Grund Bécsben. Vagyok egyeses lélekkel hiv tisztelőd Döbrentei Gábor, sk.

2.

Urai Ujjalu, Októb. 3d. 1821.

Tisztelt, nagyérdemű Barátom!

Hívén, hogy Te jól tudod kik nevezetesen elősegítőji a' Fejérvár megyeiek között a Fejérvári Magyar Játékszinnek, kérlek barátsággal, méltóztassál azok neveit velem legelső alkalmatossággal közleni. Külföldi színjatekaimnak harmadik kötetét azon Ns. Vármegye Rendjeinek akar-nám ajánlani, 's e' végett előre tudnom kellene környülállásosan buz-góbbjaikat 's tetteiket, hogy ezeket is említhessem.

Magamat ajánlván nagybecsü barátságodba, vagyok hiv érzéssel tisztelőd: Döbrentei Gábor, sk.

III. Kazinczy Ferencz Döbrenteinek.

Döbrenteinek. Igen kedves leveledre nem válaszolék. Nem hittem, hogy kezedbe menjen. Valami itt megyen, az neked is szól, kedves barátom, ki javallád Pápayhoz a' Takács elhalásakor írt leveletemet. Adja Isten, hogy idegenkedéseink szünjenek meg. Hogy idegenkedénk, nem bánom; annak nagy haszna volt. Jó portéka a korholódás: de meg kell szünni valaha. A' szászokat a' Magyarok ellen szerető Szevert felelete megjelent. Nem szégyenlem, hogy én még forróbban szeretem a' Magyarat a' szászok ellen. Ha ez a forróság nem igazságtalan, úgy forró lehetek. Sokat beszéll; többet mondana, ha kevesebbet mondana. Még arra is van gondja, ha én teszem-é a' mit a' szász Papok nem tesznek. Szeretném, ha valaki megsugná neki, hogy a' Maros-Vásárhelyi Bthecának egy egész láda könyvet küldék, 's sok izben küldök sok és nevezetést a Patakinak. A' Muséumnak nem, mert a doublettet eladják, 's még egy

más okért. Élj szerencsésen, édes barátom. Feleségem tisztel. Emil már Patakon felele az examenben. Antonin Septben megyen oda 's most Emil is [ittthon van] még, Antonin is. — Öllelek forró szeretettel.

Tetszik-e az Igaz Zsebkönyve. Az nekem örömöm. Nyugtalanul várom Aurórárt. A kettő vetélkedjék, de szeretettel. — —

Széphalom, Aug. 20d. 1821.

Még sem vetem el a' tollat, édes barátom, mert én örömben nem találok soha mértéket és határt, 's poharamat az utolsó cseppig szeretem nem kiinni, hanem kihörbölni.

Leveledet Ujhelyben vettem Báró Malonyai János úrnak királyi elfogadtatása alatt; mert ezt Urunk Ő Felsége az elbúcsúztatott nemeslelkű, 's általunk és általam szívesen szeretett Eszterházy József Fő-Ispáni székébe ülteté, meghagyván amannak a' 21 eszt. olta Ő Felsége eránt példásan viselt hivatal' nevezetét. A pompát látni kell, nem hírét olvasni; de neked a' pompára kevés gondod. Azt mondom tehát róla, és csak azt, hogy én Aug. 5dikén V.-Ispánunk szobájába léptem az engem először itt látott Beregi V.-Ispán Báró Prényi Zsigmond elébe, s kevélykedém vele, midőn ez engem öszvecsókola. Innen egyenesen Fő-Notáriusához Komlószy László úrhoz fordultam, egy olly kis és száraz 's véghetetlenül szerény emberhez, a kit Esküdtecskének gondolnái, 's szint olly kevélyesen csókoltatám meg vele magamat, mint az ő Prényijével. Beregen elmondott Dictiója felől felküldém a hírt a' Kurírnak 's azt nyomtatva talán holnap már megkapom. Barátom, hazánkban nevededik a' lelkes emberek' száma. Kérdeztem tőle, ha olvasta-e már az Anacharsis Utazásait, mert úgy hittem, hogy Dictiója onnan gazdagodott. Nem olvasta. És így még Patak adta neki a' mit bír.

Estve a' T formára terített asztal mellett a' Vice Notáriusok helyére akarék ülni, hogy Ungvári Vice Ispán Consil. Kárnér László legyen szomszédom, ki igen érdemes férje a' Kazinczy András leányának; de V.-Ispánunk Consil. Szemere István elkergetett, hogy maga birhassa a szeretett Kárnert. Így a Fő Notáriusi szék' balja mellett üresen álló helyre jutottam, egy soha nem látott kulcsos zsebű Úr mellé. Az mihelytt leülék, azt a kérdést tevé, hogy a Felső-Hegyalján, Ujhely körül, mért ültetik sorba a szőlőtöket, Tokaj körül nem sinór szerint. A' Mélt. Úr, mondám, talán nem volt Ura atyjának, a' mi szeretett Fő-Ispánunknak halála olta itt? — Az Úr engem Orczynak néz; én Wenkheim vagyok. — Úgy hármasan örvendek; mert azt az urat van szerencsém tisztelni; a' kit látni régen óhajtottam; az Orczy József vejét látom, 's hírt vehetek a' lyányom felől. W. az utolsó cikkelyt nem értette. — A lyányom, mondám, a' Mélt. Úr vármegyéjében van a' feleségem testvérénél, kinek semmi gyermeke nincs, 's azt tavaly elvitte. — Úgy tehát Kval van szerencsém? — Igen is. — A kis Kisassz. egészséges, semmi baja, 's olá hul úgy tud, mintha annak született volna. — Azt örömet hallom; de nem felejt-é el magyarul? — Úgy beszéll, mint mi ketten. Midőn az Úr Sógorát meglátogattam, s' meghallotta, hogy magyarul szölkök embereimhez, jött, átfogta lábaimat . . . Elnedvesültek szemeim.

Prényi a' V.-Ispán canapéján ült; mellette Báró Barkóczy az első széken, tovább én, Gróf Dezsőffy József, Fő-Ispán Lónyai által ellenben Perényivel. Egyszer hívnak: Kézy¹ van itt. Felszöktem, mentem. — Van vers? — Van. — Hol van? Kivonta lajblija alól. — Jöjjön Prof. Úr, Kiálték: Itt a' Kézy verse; itt maga. Leültettük, 's Prényi felolvasá nagy tapsolások közt. Lónyai megszóllala: De Kézy csakugyan nem irt soha szebbet, mint az én feleségem halálára. — *Én.* Én és maga Prof. Úr azt mondjuk, hogy nem soha szebbet, mint a lyányom' születésére. — *Lónyai.* Mondja el Prof. Úr. — Elmondá. — Ekkor Gróf Dezsőffy mondá el a magáét a' magát anyjának sirján keresztül lőtt Pulszky halálára, a Koppi² halálára és a gróf Eszterházy Józsefné halálára. A' legszebb ember, a' legszebb hanggal, a legszebb declamatióval. — Melly estve!

A' történet hozzánk veté Szemere Albertet, egykori tanulóvársa mat. Már most te mondd-el, a mit Colloredonak írtál. Az ember egygy kopasz, decrepitus kistermetű ember. Elmondá. Imhol az. Az ő adjectiójival. De kérek, ne gondold, hogy a' levél csak egygy szóval is meg volna toldva. Receptisse mellett tette fel azt a' Liszka postára, 's Colloredo azonnal fogatott, s oda hagyta Kassát, 's kevés hetek mulva megholt

1805. a' Pozsonyi Dieta a' maga Bécsbe küldött férifijainak meghagyá, hogy Colloredo Ministerhez is elmenjenek, 's janua prohibiti sunt. Colloredo az akkori futamláskor Kassára jött. A' Tolcsván lakó Szemere meghallotta. Rá rezzentek az ebanyja németjére, monda, mint a' rossz puskás a' nyúlra, s ezt írta neki: ab Alpha ad Omega.

»Comiti Colloredo infrascriptus.«

(Ez volt a formula initialis.)

»In hoc rerum statu significare tibi necessitor, quod nonnulli boni patriae cives te ob infandum pariter ac nefandum contemptum illum tuum, quatenus regnicolari deputationi te Viennae cohonestare volenti, Hamanico superbiae tuae typho inflatus, aditum denegaveras, *aure ac naso* privare gesticant. Consulo itaque tibi, ut quo ocyus fuga tibi consule, si te integrum esse velis. Subduc te Catilina ab his Ciceronibus justo furoris incendio aestuantibus. Libera patriam contagione cadaveris tui, cujus interna exhalant opaca Mephytim putri, quod hiat, recludens funera busto tetrationem, qui indignum te reddidisti, ut vel ossa tua in terrae Pannoniae sinu molliter aliquando cubent.«

»Quae tamen consilia mea plane non eo vergunt, ut poenam unius plus quam patriae proditoris in sui demeritum, aliorum vero salutare in exemplum effectuando, te tutum reddam: verum eo ut mitissimi ingenii Princeps noster, pro cujus familiaeque ejusdem incolumitate, praelibati

¹ *Kézy Mózes* (1781—1831) Sárospatakon a mennyiségtan és természet-tanára, egyuttal ujlatin költő. Versei (*Opuscula poetica*) 1822. jelentek meg Patakon.

² Piarista tanár, egykor a költő gróf Dessewffy nevelője.

contentus patriae vindices mecum, ad instar Curtii, in quamvis abyssum se praecipites darent, hoc enthusiasmi patriotici effectu nequo pacto offendantur, qui ex funestissima praeviorum tuorum consilior. Sequela utinam jam nunc tandem sinceritatem illorum metiri sciret. Tolcsvar, 14. Xbr. 1805.«

»Albertus de Szemere,
progenies ducis Huba.«

Ez volt a levél és sem több, sem kevesebb. Az utolsó sort azért vetette mellé, hogy Collorédo gondolja, hogy ő *valami*, úgymond. — Látnod kellett volna, hogy Dezsőffy mint görbüle meg a' székén, hogy az effrons impertinentián támadt csudálkozást elrejttesse. Ez a Bibliából 's Virgilből öszve igen rosszul szőtt levél nevetség és nem nevetség.

Az Administrátor Aug. 6d. székét fogott, és hétfőtől fogva szombaticig mindennap gyűlésezvén, megbizonyította azt, hogy a kormány erős kezekre szállott. Nincs ember a' Megyében, ki olly ékesen szóljon deákul; magyarul folyvást beszél; 's olly tisztán, mint mi mindnyájan; magyarul tartá Béköszöntését is. Cselédjei, asztala, kivált hétfőn, királyi volt. Érzénk, hogy nem szorúl tanácsra, és hogy sugallót maga körül szenvedni nem fog. Végezései igazságosak voltak; kettőt-hármat megszólíta, harag nélkül, de méltósága éreztetésével. Mások azt mondják, hogy több nyájasságot, figyelmet vártak; én, a ki magamat az úgynevezett Nagyokhoz soha nem tolom, még dicsekedhetem is figyelmével.

Nemzetünk, az az Megyének Moralitásának egy gyönyörű példáját adá. Az innep ebéde előtt Gróf Dezsőffy karomba ölté karját, 's kért, hogy egymás mellé üljünk. Ez meglett. Már ettük a levest, midőn a Stípsics Huszárok Oberstere s Tisztjei jöttek. Ezeknek a Vice-Ispán és két Szirmay 's én helyet adánk, mint gazdák. Én lementem a második asztalhoz az udvarra. Ott történt, hogy az Eszterházy József egészsége kiáltatván ki, a 4 hosszú táblák vendégei nem egyszer, nem háromszor, hanem *hatszor* kiáltának vivátot, 's hosszúra elnyújtott hangzással, Örvendtettem a hálás érzés jelének.

Orczy Lőrincz és György együtt jöttek az Administratorral Pestről. Nem ettek a' Megyébe lépés oltá egy ebédet is, hogy a sereg a' volt Fő-Ispán B. Orczy Józsefért ne ittak volna. Szombaton Orczy Lőrincz vette a' poharat 's megköszönte a' Rendeknek atyja eránt bizonyított szivességeket, még pedig a nagy indulat által öszvezavart beszédben. Ki nem érti, hogy ez a zavart beszéd több volt, mint a nem zavart volt volna?

Gr. Festetics Vincze egy nap általellenben ült velem. Az Orchester a' gallerián egy szép Magyar tánczot vont. A Festetics szemei elnedvedtek, de nem szóllott, — szerettem volna megcsókolni azt a szép szemet. Ő atyjával s testvérével insurgált.

Hétfőn avatánk be a Zemplényi Vitézek emlékét is. Ott vala az Administrátor, ott Wenkheim, a' Pesti Insurgensek Obestere, ott Orczy Lőrincz, a' ki a' Győri nevezetes napon sebet nyert, ott Dezsőffy József, a' ki 1805. Kapitány vala a' Felkölt Szabolcsi Vitézeknél. Én két fiamat, Emilét és Antonint, kézen fogva vezettem oda, 's míg a Fő-Nótárius és

Oberster Kandó tarták a Beszédet, ők az Emlék látkövén állottak. Gyermekek, de emlékezni fognak, hogy oda atyjok vezette.

IV. Kazinczy Ferencz Pápayhoz.

1.

Édes barátom!

Takács¹ elhala — úgy értem azt a Magy. Kurir' hozzám ezen pillanatban érkező Leveléből. Ő nekem nem volt barátom; hijába igyekeztem megnyerni bizodalját Győri, azután Téli látogatással, hol bizonyosan nem azért tértem-be, hogy éjjeli szállást találjak. Nemcsak barátom nem volt; ő engem bántott, igazságtalanul bántott, s indulatjának egész elkeseredésében bántott. Azonban szeretném, ha az ő Füredi Vidája láthatná, mint vészem halálának hírért, s ézené, úgy tévedtem-e meg én ő benne, mint ő meg én bennem? Mert ha ugyan hatalmamban állana Takácsot visszahozni a föld alól, ő e pillanatban köztünk élne 's Tithoni időkig Tithoni gyengélkedések nélkül. Személyem nem jó tekintetbe, midőn a' haza' ügye forog szóban; ezt pedig Takács igazán akarta. Neki az volt a' baja, hogy erőnek erejével akart egységre vonni, 's azt hitte, hogy a' ki nem úgy gondolkozik, mint ő, nem is szereti, a mit ő. Jól történt, hogy a' szelid gyűlölség' köréből kikelénk, 's özsvetsapánk; inkább ismerhetjük mind egymást, mind magunkat, 's a Nézők haszonnal tértek-el vagdalkozásaink nézetteléből, s N. ezután elhallgat a filagoriával, Füredi Vida pedig egyébbel. Mindig arra kértem én Takácsot, hogy ha ártalmasnak nézi, a mit mi neki ellenfelei csinálunk, czáfoljon meg, akár leveleiben, akár Recenziókban, akár oktató Munkákban; próbáltatta is az első szert, de annak nem volt és nem lehetett haszna. Neki ellenkezni látszott a jobb embertermészettel a' Recensio, de nem az erőszakoskodás és fortélyok, 's az az ígélet és ijesztés, a' mellyel egy valaki a' Budai tetőn Döbrenteit igyekezett elvonni az én métélyeimtől; s ez nagyon fonák gondolkodás. Tudományok körül nincs helyén a vokok' szedése, az alku, a kölcsönös feláldozások a köz' javáért; 's a ki ott gyűjt czimborákat, az pártütő. S mi kár van abban, hogy egyikünk I, másikunk J által festi a hangokat; hogy egyikünk keresztyént, másikunk keresztyént mond és ír? Való-e az, a' mit Verseghy mond az Analyt. Gramm. végében, hogy azért nem találunk könyveink Nyomatatót és vevőt, mert az Ypsilon veszekedik a' Jottával? Szánom az illy Nemolvasót; szánom azt, a' ki illy nevetséges Sophismákkal akarja támogatni a maga dőledékény állításait. Én meghánytam az okokat, 's azt hiszem, hogy ha látja van rosszul, úgy imádság is rosszul van, 's jól imáccság lesz. Azonban, ha az Y térszi az Irót jó Iróvá és a TS: úgy óhajtom, írjon minden úgy, mint Virág és Horvát István, két fejedelmi embereink: én részemről a' Jotta mellett maradok, ha magam maradok is, 's a' két

¹ Takács József (péteri és téli) hosszú munkás életében (1767—1821.) a dunántúli magyar írók összetartója. A K. által ismételt említett tanulmány (A recenziókról) 1818-ban jelent meg a *Tudományos Gyűjtemény*-ben.

egymás mellé jutott vocalist (a tudva lévő helyeket kivéven) mindég elidálni fogom.

De barátom, kell-e, illik-e nekünk azért egymást gyűlölni, mert egygy felem nem állunk? Azért, mert egymással öszvekapunk? A' nemes harczoló, letévén a fegyvert, haragját is leteszi. Midőn én a filagoriás Recenziót láttam, azonnal akarék írni Horváth Endrének; midőn a Füredi Vida gyalázatos Értekezését láttam, azonnal írni Takácsnak; mert ha azt Verseghi saját kezével leírva adta is be,¹ tudni lehetete első megolvasására, hogy az nem a' Verseghi munkája; a más stíljét és manírját nem olly könnyű utánzanunk, mint Ypsilonismusunkat Jottismus alá rejtenünk. Akartam írni, mondám; de eszembe juta, mint jártam egy Béke' fíjához írt engesztelő levelemmel, s elvettem a' tollat.

Ha Takács élne, még megtenném nála próbámat; soha még engem senki sem bánta-meg, sem soha én még senkit meg nem bántottam, hogy az engesztelő lépést én nem tettem volna; s én lelkemnek ezen erejével kevélykedem. Ő nem él többé, 's én Neked mondom el itt, a' mit neki mondtam volna. Egyedül az ollyannak nem keresem engesztelődését, a' kit sem szeretni, sem becsülni nem tudok. Horvát Endre nem ezek számába tartozik, én őtet nemesszívü embernek hiszem; s úgy tartom, még eljön az idő, mellyben egymásnak szeretettel fogjuk megszoríthatni kezeinket.

Élj szerencsésen, édes barátom. Régen nem vetted leveletem, 's megszóllításom nem lehet ellenedre. Takácsnak Özvegyét, tiszteld, kérlek, s gyermekeit emlékeztessd, hogy kövessék atyjoknak nagy példáját. Csókold őket nevemben. Horvát Endrének mondd, hogy lelkem őtet szeretni fogja, ha újra nekem esik is. Széphalom, május 22d. 1821. Örök hived Kazinczy Ferencz sk. Az Igaz Zsebkönyvében találsz majd egy filagoriát: a' *Nyírligetet*. Arra mereszt majd némelly Olvasó szemeket; arra! De a' szemmeresztés néha nem rossz dolog; meglátja az ember, a' mit egy ideig nem látott. Hidd el, barátom, korholni 's korholthatni idvességes portéka; az tördeli le darabosságunkat, 's bizonyosan elviszen a' szükséges Egyességre.

2.

Széphalom, Augusztus 20d. 1821.

Édes barátom!

Soha te még nekem tiszteletesebb nem valál, mint utolsó leveledben; tiszteletes magáért a' Takács' szeretéséért is. Ha ő visszajöhetne közzénk, azon órára emlékeztetvén, mellyet Győrben töltöttem nála, és a melyben neki azt mondtam, hogy a' te lelked tiszta, mint az a' láng, mely előttünk égett. Teljesítem a mit parancsolsz, s Himfyhez megírom leveletem, vagy még ma, vagy ha már arra nem érnék, első postával; s nem egyedül azért, mert te kívánod, hanem minekutána jobb szerencsével biztatsz, mint a mely engem a nevetni szerető Pap által ért, tulajdon mozdulásomból. Régolta óhajtottam, hogy ez a' kedvetlenség

¹ És ha a' leírás alatt belé font is holmit a magáéból: (Kazinczy beszúrása.)

vegyen szebb színt magára, 's a hidegség változzék forrósággá. Nem való az, hogy a' megbékélt barát nem barát? Himfy nem azon két emberünk mellé való, a' kinek éni szeretetét keresni soha nem fogom, mert sem mint Irót, sem mint Embert nem becsülhetem.

Hiszek szavaidnak, 's Takácsot örömet nézem annak a nemeslelkű balandónak, a kinek ötet te fested. Hiszem, hogy őt mások vevék némelly hamis lépésekre. Hiszem azt is, hogy erőszakról és fortélyoskodástól ember, a' mint írod, tisztább soha nem volt; 's ámbár Értekezése, melyet a' Tudományos Gyűjt. számára íra-le Verseghy, mind erőszakkal, mind ravasz fordulatokkal tömve van, inkább hiszem, hogy azt a' zavart lélekkel, zavart elmével írt 's Recensense által is nevetségesnek ismert Értekezést ez a' bonus homo (Anal. Gramm.) rakta tele a' maga portékácskájival, mint hogy Takács nem volt az, a' minék ötet te festéd. De tegyük fel, mind azt írta legyen maga Takács: ő nekem mégis az marad, a minék ötet minapi levelem szerint mindég tartottam. Meg vala tévedve, meg vala tévesztve, s hamis és igazságtalan lépései a' jónak szeretetéből eredtenek. Elhité magával, a' mit te sem tudsz levetkezni, hogy különbözőseinkre 's élésségeinkre bennünket, 's kivált engemet, a' ki mind abban, mind ebben többet tevék és teszek, mint ezerek mások, a' magunk szeretete 's a fény áhítása szédít; hogy én magam mellett, a' mint Értekezése mondja, senkit nem tűrök; és hogy élésségeim nem a vélt Szépnek, vélt Jónak, vélt Igaznak forró szeretéséből erednek, hanem irigykedésből, bosszúból. E szempontból tekintve bántásit régen megbocsátottam, s örültem, hogy azoknak egy részét annak tulajdoníthatám, a' kinek idegenségét dicséret gyanánt veszem. Ez az ő bántása nekem legalább alkalmat nyújtva némelly gaz vádakat alól teljesen kitisztulni, s úgy hiszem Füredi Vida nem szólott volna, ha meg tudta volna álmodni, mi következik. Mala mens, malus animus!

Midőn én Győrben meglátogatám a *mi* Takácsunkat, az vala áhítasom, hogy együttlétünk oltsa-el benne kevélységem felől felkapott képzeletét; mert én úgy hiszem, hogy a' ki engem megpillant, ezt többé meg nem tarthatja: de lásson egyszersmind oly tüzesnek, oly hajthatatlannak, a' milyen vagyok. Tettetni és színlelni semmit nem tudó 's tudni nem akaró lelkem őr nélkül volt, midőn nála felléptem. Megrázkodott nevem' hallására. Ha vétek, mondtam, dolgainknak ereszkedvén, miért nem czáfolatom meg? Van-e arra szükség, hogy *orgyilkosok* által verdestessem? Azt felelé, hogy ők engem tisztelnek, s ennek bizonyosságára felolvasá Horvát Endrének egy hozzá intézett levelét, mely mellett lehetetlen vala elfojtanom a mosolygást. Igy' épen e' hangon, referála a' Bassanói Herczeg a' világ' kormányzójának. Láttam a' felállani akaró Magyar Tudós *parancsolgató* Társaság' embriocskáját ebben a' rendes levélben, mint kevés napokkal előbb Pesten a' Verseghy által munkába vett Egység-Bábelét abban, a' mit nekem az alku 's kölcsönös feláldozások által ajánlottak, azt kérdvén tőlem egyszersmind, hogy nekem ki ada hatalmat a' mások' dolgozásait megítélni. Meg nem foghatám, miként szállhat efféle gondolat a' Magyar Adelung' agyába, noha tudtam, hogy abba' még rendesebbek is elférnek, 's láttam, hogy dolgait

egy darabig per fas et nefas el is vitte. Azt reményli ő, látván, hogy egy darabig per fas et nefas előment, és némellyeket a' vele ellenkező felel be is tudott pókhálózni, hogy ezek az ő dolgai el nem akadnak; de nem látja, hogy minden ravaszsága és erőszakoskodásai mellett sem találta még eddig egy Irót is, a ki úgy declináljon és conjugáljon, mint ő akarja, és hogy az ő chrómája miatt azokat a' görögököt, törököt, örömököt mondjon; nem még egyet is, a' ki vele azt óhajtsa, hogy bennünket az Uralkodás kényszerítsen a' *józan ész* követésére, mely vagy nem józan, vagy ha az, bizonyosan részeg, midőn Birónak akar ismertetni a Nyelvben, mely nem Tudomány tárgya, hanem Mesterségé. Ő ellenetek is szórja hideg mennyköveit, tisztelt Veszprémiek, 's benneket is Nyelvrontóknak 's Herostratusoknak kiáltoz, s kinjában a *boldog Isteneke*t hívja segédül, meg nem gondolván, hogy a Szigvárt fordítójával és velem senki sem érdemelne inkább együtt neveztetni, ha ő is, én is tűrhetnék a szomszédságot, mint ő. Mert van-e kegyetlenebb Nyelvrontó, mint az, a' ki a Paradigmákat rontotta el, és így a beszédet minden sorban eltarkítja? Van-e badarabb beszéd, mint a' mellyen az ő Aglájája beszél? 's nem *magyartalan-e az ollyik ember* és a' *kihez tartozik* e ház és az *ezek a könyvek az Úr?* Neki nem magyartalan a' *ded*, de az *ádáz, kamat*, sőt maga az *eszmélet* és a *feled* is magyartalanok, az az, nem magyarok. Vallyon az ő Aglájája' nyelvén merne-e szóllani a' *szónok* és a *Curió?* 's megértené-e *Örsike?*

Takács felől szóllván, nem lehet nem szóllanom arról, a ki ő belé belé szívta magát, mint a nadály. De ő ártani keveset fog. A' Nyelv és Literatura' emberei szabadok, 's nem ismernek sem auctoritást, sem praescriptiót, 's alku és kölcsönös feláldozások miatt a' jónak ismeretétől soha el nem térnek. Potior iis semper videbitur periculosa libertas quieto servitio; ők a Nyelv Urai, 's az áll-meg, a mit az Idő ő utánuk sanctionál.

Midőn nálunk a' hajnal felhasadozott, vastag köd fogta el egünket, s tartóztatá a' felvirradást. Az én tüzem nem tūrte a késedelmet; vészit támasztottam, mert a ködöt csak fergeget verheti el. Mózes szent haragjában öszvetöré tábláit, Alcibiád feldőjté a' hamis Istenek' szobraikat. Ez kevéség volt-e, vagy csak tűz? Tudva van, a' mit tettem, 's nem mentem sem magamat, sem tettemet. De szabad elmondanom Cátóval, a' ki felől, méltán vagy nem? azt mondják, hogy nem tūrheté a' Scipio' ragyogását: Qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile aliorum lubricini malefacta condonatum. Az én kevéségem a Scipióknak nem rongálni szereti fényeket, hanem az által osztozik abban, hogy vallja, hirdeti. A' 'Maradék nem szívemet fogja vádolni, hanem izlésemet. Ha Magyar Bodmernek kiált, azt meg-tiszteltetésül veszem. — Élj szerencsésen, édes barátom és ha Himfy elfogadja jobbotat, tekintsd azt a' te diadalmadnak, tekintsd halotti áldozatként a Takács sírja mellett. Örök hived Kazinczy Ferencz, sk. Jövő postán azokra, a' mik most elmaradtak. Báró Malonyainak újhelyi pompája miatt késett-el válaszom.

3.

Széphalom, Sept. 17d. 1822.

Édes barátom!

Eggy oeconomicus kéréssel alkalmatlankodom Neked; de barát barátoknak illyennel is mer alkalmatlankodni. — Szomszédodban sokan tartanak Spanyol juhokat, én tavaly November elején egy csoportot találtam-elő, melyet Gróf Csáky László Váradi Nagy Prépostnak vagy Veszprém, vagy Fejér vármegyéből hajtottak, párját az anyajuhnak 14 frton papiros pénzben; a' kosok' árára nem emlékezem. Méltóztassál engem haladék nélkül tudósítani, kinél kaphatnék én ott igazán szép fajtájú 200 anyajuhot, és remélhetném-e, hogy még olcsóbban, mint 14 fl., mert csak tavaly olta is drágább a' pénz, a' juh pedig bizonyosan olcsóbb, mind a pénz, drágábbasága, mind a szertelen szárazság és a széna' ritkasága miatt. 16 frtjával itt is kaphatok a B. Bruder¹ fajtájából; de 200 darabon szeretnék valamit nyerni, noha onnan hajtatni fel, telik valamibe. Talán a' Pápa Urának is van, és szép fajta. De a' dolgozt barátságodra bizom 's kérlek, tudósíts, mi volna az anyajuh ára, mi a kosoké? S csak dögleni való ne legyen, a' mit adni akarnak. Talán a toklyó (igy hívják itt azt, a' mi tavasszal két esztős lesz, és már elleni fog) olcsóbb, mint a' nem öreg anya, 's így jó lesz, ha az illyeneknek is tudatod árát.

Gróf Dezsőffy József arra ajánlá magát, hogy nekem *felező* Juhászt szerez. Nem tudom, ha fúdog-e te, mi az a felezés. A' Juhász egy nyáját hajt a' birtokoshoz; ez ötöt is, nyáját is kitarja, 's a haszonnal esztendőnként, a' nyájjal a' harmadik eszt, végén felezve osztoznak. Akkor a' nyáj fele a' Juhászé, a fele a' Földes Úré. Ird meg, kérlek, mit fizet a' jószág birtokosa esztendőnként és conventióként az illy Juhásznak, 's mi kötelességei vannak a nyáj eránt, 's te nekem olyat szerezhetnél-e. D. szerezne, de nincs itthon.

Mit mondasz, édes barátom, a' *Guzmics'* Értekezésre a' T. Gy. Augustusi Füzetében.² Én nem tudom eléggé csudálni, 's örvendek Nemzetemnek, örvendek magamnak, hogy *Guzmicsot* és *Klauzált* ismerhetém, minekelőtte elköltözöm. Ezek két új csillagai egünknek, s ők éreztetik velem legújabb Iróink közzül, hogy nem hijába reméltem. Barátom, sógoraink nem mondják továbbá: Wir kennen sie nicht!

Az Illyricum visszatérésén Vivátozánk az Ujhelyi Gyűlésben.³ Három jó fejű találaték azonban, a' ki a köszönetet Dietára akará halasztatni. Én az ideát csak akkor hallám. Én valék első, a' ki kívántam, hogy köszönjük meg, mert azon *viszonyban* (relatio — vox Guzmicsia) állunk a' Fejedelemhez, a' mellyben a' jó magzat a' jó atyá-

¹ Br. *Brudern József*, ugyanaz, a ki végrendeletében egész vagyonát egy alapítandó magyar műgyetemre hagyta, a Mátravidéken országos hírű mintagazdaságot folytatott.

² Czíme: 'A nyelvnek hármás befolyása az ember emberiségébe, nemzetiségébe és hazafüsitésába.

³ I. Ferencz 1822. a magyar tengerpartot Fiumével, továbbá Horvátországot visszacsatolta Magyarországhoz.

hoz; ennek az kötelességeit is köszöni. Utánam Boronkay Gáspár, tovább Szulyovszki Menyhért szólla, s utoljára az előlülő Második Al-Ispán, a Personalis testvérbátyja, 's az én Mótióm álla-meg. Fejedelmünket ez új szép fényben ragyogtatja.

Sept. 4d. Ferd[inand] Főherczeget, ki Vgyénk Ungvár felé fekvő szélén tarta katonai gyakorlást, és Cumberlandot látánk Ujhelyben. V.-Ispán Szögyéni velek jött, 's én valék megtisztelve azon Deputatio praesességével, melly a' Vendégeket a' grádicsnál elfogadja, de Megszólítás nélkül. Bévezetém a szobába, s azután, hogy Ferd. néhány Extisztekkel szólla, kértem, 's magyar nyelven, hogy az emléket ablakból tekintse meg. Kicsiny, mondám, de első a' hazában. — Hogy el ne unják magokat, s észre ne vegyék, hogy a szakácsnak még dolga van, az Archivumba hozák. Két eszt. oltá azt én revideáalom, mert az Ud. Cons. Szirmay Antal által alkotott rend öszve hanyódott 's holmire rá nem tudnak akadni. Was sind das für Fahnen? kérdé Ferd. — Mind az Insurrectióké; ez a' gazdag kék legújabb. — Mikor készült? — 'Az eszt. nincs rajta; de 1796. Cumb. látni akará, mert vaksi. — Das sind Wappen? — Ja, das hier von Ungarn, u. dieses da des Comitats. — Und diese *rothen* haben Feuer gesehen; eine ist durch einen Schusz geziert. — Cumb. látni akarta. — Szent Tamásként elébb én, azután ő, általüténk a lyukon ujjainkat. — Ja, mondá, das war wirklich ein Schusz. — Ferd. tudni akará, hányadik eszt. kezdődik az Archivum. — 1558. — Hát a' régibb irások? — Mind elvesztek; a Török pusztíta; s még akkor nem vala Vgyeház. V.-Isp. Notar. Klastromok valának leveleink őrzőji. — Mutasson egy régi Protocolt. — Lehet ezt ma olvasni? — A' mi szemeknk hozzá szoktak, mi folyvást olvassuk. — Én egy nagy csomó Autographont szedtem öszve, hogy el ne hanyódhassanak, öszve ne tépődhessenek. Előhoztam. Fels. Kir. Herczségednek kedves lesz látni azon Levelet, melyben az általunk szeretett Nagy Anyja M. Theresia jelenti atyjának halálát és hogy átvette a' kormányt. — Tisztelettel pillanta és érzékenyen az aláírásra, s végig olvasta a 2 lapnyi levelet. Azután a' Bocskaiét, Bethlen Gáborét, Rákóczyakét mutatám néki. — Ez a Rákóczy írása? — Az. Archivumunk sokat bir tőle. — 'S mik vannak itt? Nichts von Belang; Currents Befehle; Fourrage etc. etc. A Fő Herczegnék e tetszett; némelly félénk ember csudálta, hogy azt neki mutatni *mertem*.

Ebédhez hívtak:

	6	5	4	3	2	1
7						
8						
	9	10		11		

1. Gralis Koskovszky. 2. Szögyéni Fer. 2-dik V.-Isp. 3. Ferd. 4. Cumb. 5. Gral. Gorskovski. 6. Viczmándi prépost. 7. B. Geszler. 8. Én. 9. Orosz Esperest. 10. Matolay. 11. Hercz. Schwarzenberg 'Adjutans.

Cumb. megszereté az ürmöst, melybe 1811-ki Tokajit egyveliténk. Ich bleibe bei diesem. Lassen sie mir keinen andern wein geben, mondá a generalisnak, mert oly rövid a látá a, hogy nem tudja, mit nyujtának. — A' tehénhúsra: 2 Portionen; *das | gibt | Kraft*, mondá, mit

Kraft. A káposzta mellett felkölt: Das Zempl. Com. soll leben. — Szögyéni felkölt: A Fels. Angl. Hercz. éljen. Kérem az Urakat, magyarázzák-meg ezt, mert én nem tudok Németül. Le sem ült, hanem ivott Ferd.-ért és Ferd. visszonzotta. — Meine Herrn, Ungarn hat 51 Comitate, Trink' ich für jedes insbesondere, so wird man mich von hier wegschleppen. Also alle 51 zusammen sollen leben. — Ismét: M. H.' Ich sehe Ungarn das erstemal; aber ich hoffe es noch mehrmal zu sehen. Ich finde zwischen dieser Nation und der englischen viel Ähnlichkeit; sie ist brav, freundlich etc. etc. etc. Ung. soll leben. — Matolay megszóllala, de magát rútol összezavarva. Ungarn gleicht der englischen Nation darum, weil beide *freye* Nationen sind. A többit akkor sem tudtam, mert az értelem nem jól folyt. Azon végzé, hogy minket a 'Cumberland' *Freundschaftjá*-ba ajánla. H. Schw. általenne üle vele a válláról lefolyó Adjutánsi övvel, 's rá meresztette szemeit, 's azt 2 félekép lehet érteni. Cumb. felkele: M. H.' Der Herr da vis à vis mit mir; ich habe nicht die Ehre ihn zu kennen; hat gesagt etc. Aber *wir lieben unseren König*, weil wir glauben, er sei der *beste Ausleger der Gesetze*. Auch bringen wir nie Politik in unsere Zusammenkünfte, sondern sprechen von dem, was jeden Menschen ohne Unterschied der Nationen interessirt. — Es leben also Ungarns Schöne. — Még egyet ivott: M. H. der König *mein Bruder*, liebt Ihren Kaiser, wie Brüder den Bruder, davon versichere ich Sie. Es lebe also der Kaiser und das ganze Haus Östreich!

Azon ajtónál, a melyen belépék a Fő Ispáni szobába, sokan állának, senki a túlsó fal mellett. Én oda. Utánam Esküdt Gergelyi. Ezzel szóllék, s ime jó Schwarzenberg 's Gergelyivel úgy szólla, mint tábori ismerősével. Bajuszen zieren den Ungarn, mondá Schw. Én nem tolongok a nagyokhoz, de hogy ne mindig hallgassak, mondám, hogy én is M. vagyok, azomban megvallom, nekem nehezen esik azt hordani orrom alatt. — A' Herczeg erre egy Complimentet monda, melyet szégyenlek leírni. Még folyt a' beszéd, 's Schw. magyarul; midőn Ferd. megláta, hogy Gergelyinek a dolmányán a Canonen X pántlikája függ. Wo haben Sie gedient? — Szerencsém vala Fels. K. Hgh. alatt is; én Dijonig voltam. — Was waren Sie? — Unterlieutenant bey dem Regiment u. Rittmeister b. d. Insurrection. — Und varum sind Sie ausgetreten? kérdé Cumb. — Ew. K. Hoheit, der Ungar ist auch mit grauen Haaren soldat; es war Friede und ich trat aus; hats Noth, so binn ich dabey. — So recht, mondá Ferd.; Cumberland pedig felém fordult: C'est pour mieux sortir.

Ferd. azon pillanatban búcsúzó, én pedig felkiáltám: Éljen a' M. Ther. unokája; s utánam kettő vagy három elmondá a' szót.

De elég ennyi. Ez megérdemli, hogy nekem juhot csinálj. — Öllelek tisztelettel és barátsággal.

Ez idén elég lesz talán 12 frt párjáért papiros pénzben.

Közli: LATKÓCZY MIHÁLY.

SZINÉSZETTÖRTÉNETI ADATOK.

Második, befejező közlemény.

IX.

1804.

[Copiája a *Láng János* levelének, melyet akkor írt, midőn a cassát tőle, ki is Orbai János tanácsbéli ember házánál vagyon szállva, erővel el akarta vitetni, a minthogy subseque le is vitette polítiae director Nemes György házához.]

Maros-Vásárhely, 1804 8-a. Junii.

Méltóságos L. Báró Camerarius ur, nekem tisztelt kegyes jó Mlgos uram!

Mái napon declárálta magát Gróf Teleki Mihály ur, hogy én őtet mint Chef an sich und für sich, úgy nézzem, a ki M.-Vásárhelyt azt csinálja, a mit nékie tetszik, és a hogy nékie és a m.-vásárhelyi commissionnak tetszik. Melly is áll ezen tagokból: G. Teleki Mihály ur ő nga, Tks Harsányi Sámuel, Tks Nagy Dániel m.széki vicekirálybíró, Tks Székely Mihály tabulae supr. ass. és polítiae director Nemes Györgyből. —

Kérték az én instructiomat, hogy közöljem; abból én, a mennyi ő Nagát illeti, egész engedelmességgel közlöttem in punctis 2-o et 3-o, a többit nem mutattam meg; mert nem illeti. Mondottam, hogy én mint Ngod biztosságának, úgy engedelmeskedni kívánok; de ő Nga nem akarja magát Ngodtól függőleg esmérni!! Engemet még fenyegetett, hogy a directorságból letészen, sőt minekelőtte már ide jöttem volna, a planum ki volt csinálva reája és ma sült ki a nagy mina! — Mit parancsol, mit tanácsol Ngod nekem, hogy tetszése szerint cselekedjem és én ne vádoltassam és szégyenbe ne essem én is és Ngod is? A *Regulust*¹ elvette, hogy olvassa, 19-a Maji; ma kértem, hogy kezdjek a próbagyakorláshoz és mondám, hogy a decoratiók iránt gondoskodni méltóztatnék; és a többiről, hogy a maga idejében eléadódjék, disponáljon. — Erre azt felelte: nincs ideje még. Én azt mondám: De Báró Wesselényi Miklós ur ő nga meghagyta és parancsolta, hogy mentől elébb eléadódjék. Felelet: A commissio intézeteiről bizonyosan nem fog számadolni. A cassát a polítiae directorhoz vitette; e hiszem jó, csak több ne kövesse; mert nagyon megváltozott a játékszín. Vásznot gyűjtött; de nem azért, hogy nekünk adja, hanem Vásárhelyre hogy állandó decoratiókat festessen; Ngodtól nem függeni!! a Ngod tulajdon javát, a theatrumot, mellybe 100 szál deszkánál többet nem ajándékozott, elfoglalni! és magáévá akarni tenni! — ritka állapot; így csak a magyarok foglaltak Svatoplugustól egy fehér lóval országot. — Hogy Gr. Teleki Mihály azt merje mondani nekem, Ngod theatruma directorának, hogy letészen, ezt nem hittem volna; én Ngoddal contraháltam s talám G. Teleki Mihály nem uralkodik, hogy a pactumokat, mint a szultán, pro libitu, elrontsa csak azért, mert úgy tetszik. Instálom Ngodat,

¹ Irta Collin, ford. b. Wesselényi M.

álljon fel mellettem és bennem magát oltalmazza meg; mert különben lenevettetünk. Ngod egy nemzet biztos! ki parancsolhat Ngodnak? Énnékem nincsen erőm; mert a mi volt volna is, a pártütés elgyengítette; ez a következése a megbomlott subordinatiónak, mely víz a Ngod ellenségeinek malmára. Röviden úgy értse meg Ngod, hogy írigylik Ngodtól azt a dicsőséget, melyet a nemzeti publicumok Ngodnak adnak a theatrum fentartásáért; és ez a bibi!! — Lássá Ngod; mit csinál; de én nem conferáltam volna semmi vásárhelyi commissióval, csak a várossal; mert ennek a biztosságnak a vége féltő, hogy a lesz, hogy Ngodat a vásárhelyi theatrumtól megfosztják; pedig kár, mert jó publicuma vagyok és e nélkül a kolosvári is elhanyaglik és akkor azt is kicsikarják Ngodtól; ha a kettőt megtartja Ngod, egyik a másikat fen tartaná. Itt nem G. Teleki Mihály, sem más akárci tartja fenn a theatrumot, hanem a jó entrée, a melyet a publicum ad; még eddig elé G. Teleki sem nem adott a theatrumnak egy krajczárt, sem a publicumot nem demereálta, sőt megbántott némelyeket, midőn a maga székét tegnapelőtt az első helyről a 3-dikra most téteti által, a folyó abbonement idején és az abbonirozókat 7 zártzékéről turbálja más platzra. Ugy-e, hogy ezt egy theatrumon nem jó szemmel nézik; mert míg az abbonement kitelik, kiki a maga zártzékiben a maga pénzéért egyenlő ur a másikkal és itt zúgtak is és midőn más emberek így megbántódnak, a theatrumtól elidegenednek. Ugy-e bár csudálkozik Ngod a dolgok megváltozásán? De én is csodálkoztam, míg a dolgot ki nem tanúltam, a melyeket hogy [még most, a míg helyre lehet hozni] Ngodnak megírhassak, egy jó embere Ngodnak felfedezett.

A G. Teleki Mihály jósága csak színlés volt hozzám. A Gróf a familiája előtt meritálni akarja talán vele magát, hogy velem gorbáskodjék és mint ártatlant s magamra vigyázót, mivel a többiek ki nem buktathatának, e már par force akar báni. Az angyalokat sem tisztelte senki jobban, mint én G. Telekit; mert tudtam, hogy G. Teleki; de így tetszik G. Telekinek és ki állhat ellent? — hanemha ugyancsak velem méltatlanul és illetlenül fog és erőszakosan báni, azt is megírom Ngodnak és parancsolatját elvárom. Addig pedig mulatságnak okáért olvassa meg Ngod ezen species factit cum adnexis. És kegyes resolutióját magam utasítása végett instálom, hogy ha a theatri dispositiókat Vásárhelyen pedig nétalám Ngod kezéből kicsikarták, hogy tudassam. Két urnak szörnyű bajos eleget tenni, a kisebbet meg kell határozni. Én hívségemet Ngodnak ígértem, fogadtam, lekötöttem; de Gr. Telekinek, ha nem subordinatusa, azaz függőleg nem esméri magát Ngodtól, nincsen instructiómban, miként engedjek. A Gróf decoratiókat festetni akar a cantált vászonból Neuhauserrel; de a Ngod cassája fizet meg mindeneket, mégis másé légyen, nem a Ngod társaságáé, mely az arra való költséget keresi? holott ezek a mostani decoratiók megrongyolódtak erősen, a festék rólok lesurlódott, úgy hogy némely része csak vászon. Ezeket is kellene renováltatni; mert majd lenevetik a magyarországiak a társaságot vele és a decoratiók vásott állapotjáról annak nem gyarapodhatására itélnének. Méltóztassék azért Ngod erről is kegyesen parancsolni.

Az az ifju pictor, Béder Elek itten vagyon, 20 rfrt fizetésért beáll hónaponként; ebben a theatrumnak nagy nyeresége lészen, a mikor nem fest, actor is lészen. G. Teleki ezt sem akarja felvenni; pedig én megmondotam, hogy Ngod engedelmével vagyon, de eo ipso talám mind contracarirozni akarná és nem akarja, hogy ez a társaság virágzóbb légyen; különben is egy olyan nagy hirü pictor, mint Neuhauser, drágáért fest és nem utazik velünk. Itt most lesik az emberek, hogy mi lesz belőle; hogy osztoznak meg Ngtok az elsőség felett? Én azt mondtam, hogy az a Ngodé és a csak addig fog függöbe lenni, mig Ngod nékem egyet parancsol; mert én, ha Ngodtól, mint ország biztosától nem esmér dependentiát, én is nem fogok a vásárhelyi commissiotól dependalni; hanem vinni fogom a magam kötelességét, valamint szinte eddig is ő Nga nélkül vittem; mert én nem tudom, miben lenne olyan nagy boszorkányság, a mit el ne lehetne igazítani; bezzeg jó, hogy a város Ngod részén van és a publicum is.

Nagyságos uram! én bizony azt gondoltam, ha Ngod is helybe hagyná, hogy vége szakadjon annak a vitásnak, hogy ki parancsol a vásárhelyi theatrumnak: a Ngod czímerit vagy a frontispicumra vagy az oldalára fel kellene festeni; mert a királyok is, midőn új szigeteket foglalnak el, a czímereket felütik annak jeléül, hogy más ahoz just ne tartson; s ez egy ártatlan mód arra, hogy magát a vásárhelyi theatrum dominiumába introducálja és stabilálja Ngod; mert már vagy 800 forintja áll benne. G. Teleki Mihálynak pedig a 100 szál deszkát inkább ki kell fizetni, mintsem annál fogva a theatrumot elfoglalja; azt is pedig illyenformán, hogy meg ne bántódjék: 7 személyre tart egy záros széket, mely pör 4 forint egy abbonementre 28 rh frtot téssen; 100 szál deszkának az ára kimegyen, ha egy abbonementet gratis odaenged Ngod, ezt pedig írásban kellene nékem parancsolni. —

Ő Nga azt mondta, hogy capax külön theatrumot állítani és azt Vásárhelyről és Brassóból, Enyedről eltartani; hogy ez a Hoftheater a mit keres, az ő Nga szabad dispositioja alatt lenne. Én erre azt mondom, hogy ő Nga ezt végbe nem viheti; hanem zavart csinálna csak a Ngod társaságának véle, a mig belesülne a speculatiojába és eloszlanék, a merre lehetne. De ha a vásárhelyi theatrumot ki nem engedi Ngod a maga kezéből csikartatni, a melly csak Ngodon áll, úgy ez a csicsós projectuma G. Telekinek még meg sem születhetvén, mint a buborék elenyészik és nem rebellálhat G. Teleki Ngod ellen; de ha most elejét nem veszi Ngod, emlékezzék reá Ngod, mik lésznek a következesei; Isten úgyse kicsikarják olly schrófoson a kolosvárit is, a mint nem is gondolnók. Nagylelkü ember és pár nélkül való hazafi Ngod; ezt is szívem teljes érzéséből látom és írom; de szerencsétlen azért, mert nem talált magához érdemes biztosokra még, az én tapasztalásom szerint. — Gr. Teleki hozzám csak azért volt egy-két találkozásával olyan jó, hogy talám tanulhat valamit a maga kártyájára ki tőlem; de bennem emberséges embernél egyebet nem talált, mellyet látván, hogy belém nem kezdhet, talám más uton akart szeme elől eltenni. Mert jus ligatumot csak a despoták és a barbarusok exerceálnak; a keresztények polgári társasá-

gában az efféle szokatlan megtiltás; és én, ha nem Kotsi, hanem G. Teleki Mihály maga tete volna azt velem, a mit Kotsi tett, el nem szenvedném, inkább meghalnék. Magok a theatralisták azt mondották, hogy az én moderatióm és flegmám isteni ajándék és anyagi dolog volt; mert ott különben halál történt volna és példás tragoedia. — Rút dolog egy előjáróban a részrehajlás és az igazságtalanság; sajnálom, hogy G. Teleki úgy kimutatta a máját; mert ez nagy dolog és én ha elégtételt nem nyerek, a mint érdemli törvényesen az egész cselekedet, ennek még magam sem tudom, mi lesz a kimenetele. Én mint becsületes életű nemes ember, inkább meg tudok halni, mintsem a becsületesemet meg ne tudjam oltalmazni; ezt én senkinek le nem kötöttem, hogy én a mellett törvény útján fel ne kelhessek. Qua director, Ngod és a társaság becsülete parancsolják, hogy az én becsületesem megoltalmaztassék, hogy subordinatio nélkül és személyes bátorság nélkül mimódon legyen az ember elégséges a maga kötelességeiről jól állani s azoknak megfelelni, nem tudom. —

A ki a theatrumon ilyen történeteket hall, megirtózik tőle és hogy kívánna becsületes ember odajönni, hogy legyen e virágzó? mig ilyen szomorú alacsonyosságok történnek rajta, szegyenlenék becsületes szülék gyermekeiket ide bocsátani. Az inquisitionnak még eddig meg kellett volna esni; mert hogy tudja meg az igazságot Sibón Ngod? Pusztá szó csak nem annyi mint az inquisitio. Kotsit én hogy perlem meg? Már pedig az is igaz, hogy én őtet törvény eleibe rántom, és oltalmazza magát, a hogy lehet. Instálom is alázatosan Ngodat, semmit se is parancsoljon G. Telekinek ez iránt, mig az Isten Sibóra nem viszen bennünket. Májusra úgy kifurák-faragák a kolosvári késedelmekkel a dolgot, hogy itt 21-dik kezdődék a játék; G. Teleki az actorokat úgy akarta kifizettetni, hogy a májusi fizetés a 21-a usque 31-um essék és így májusból csak 10 napra, a többit, úgy mondván, vegyék ki a kolosvári cassából, a mellybe semmisse maradt. Ha én erre reállottam volna, az actorok elszéledtek volna és egy nagy apostolok oszlása lett volna; ez is egy czikkel volt a planumban; s most haragszik ő Nga, miért nem tettem úgy. Bajos a gásijából élő szegény ifju actornak a dolga; mert még bé se éri véle. Most már azt parancsolta G. Teleki Mihály és a vásárhelyi commissio, melly fia a mostani kolosvárinak, hogy a cassát a politiae directorhoz vigyék pro securitate; jó; és majd mikor fog tetszeni és a mint fog tetszeni, kezeket reátehetik. Megmondották aperte, hogy ha én az idevaló commissiónak nem engedelmesskedem, bezárják a theatrumot és ők magok állítanak actorokat és társaságot magoknak. Ezek pedig lettek volna és lennének azok, a kik vélem nem akarnak egyezni és reám támadtanak. No már ilyen emberek között mit kell csinálni? Ha nékiek engedel, Ngodnak ártani fog; ha nem engedel, Ngod előtt reám panaszolnak és azt fogja Ngod mondani, miért nem akartam függeni? Az alattomban forralt factioknak sitinerozása¹ revolutiokat szül és legbizonyosabb eszköz a feltett célra; azért kedvezés nélkül a pártütő büntetést érdemel, de látom, mindég elkerülte.

¹ Soutenirozása h.

Az idevaló commissio fejétől kérdeztem, hogy mennyinek nézi és tartja ezen theatrialis dologban Ngodat? azt felelte, hogy a kolosvári commissiónál kisebbnek, de mint privatust, a theatrum igen nagy barátjának. Ebből tehát világosan kijő, mit hidjen; t. i. hogy az idevaló commissiot teremtette a kolosvári; Ngod valamint azt le nem teheti, úgy ez is azt csinál és úgy csinál, a mint akar! Ha egy angyalnak erejít és eszít hordoznám is egy nyomoru halandó testben, bizonyosan elég zavaros foglalatosságom volna és ha tisztába nem hozatnak a nehézségek, nem nagy gloriát remélhetni. A lábatlan függetlenség igen ártalmas és ha Ngod a maga directorát meg nem fogja oltalmazni, a legnagyobb igyekezetek is mind elalélnek. Nem a fizetésért, hanem a becsületért és adott szavamért sokat igyekeztem ezen háládatlan tenyészetü tárgy körül.

Species facti.

Ao. 1804 die 2-a Juny, midőn R. Thuróczy Károly, a nemzeti játszó társaságnak directora, a játszószínen reggel 9 órakor az *Árulás és szerelemföltés*¹ nevű szomorujátékból próbát tartatna magán a nemzeti játszószínen és az egyébaránt egész illendőséggel folyna, Patkó Kotsi János Gróf Riczberg személye alatt belépven a schlagwortra, minekutána egynehány szót elémondott volna, a próbát félbeszakasztván, minden igaz ok nélkül egyszerre, egy stíletet rejtő pálczát tartván kezében, a theatri director, Thuróczy Károlyra támadott, elébb szomorú kivégeztetésével életének, azután csúfos verésekkel fenyegetvén, sok különb-különb-féle hazug mocskok, szitkok, káromkodások és becstelenítések között személyét, nemességét, az udvarnál folytatott szolgálata esztendeit, mostani hivatalát legazolván. Theatri director, Thuróczy Károly, semmit ezekre nem felelt akkor, hanem a próbán jelenievoeket bizonyosságul hivta, hogy jövendőben tanuk légyenek a történetek igazsága felől.

A theatri director, vége lévén a próbának, panaszolt G. Teleki Mihálynak, a mint ezen könyörgő levél (A.) mutatja. G. Teleki Mihály, noha Patkó Kotsi János a grófnak magának beadott irásában is mind sok mocskokat írt szemtelenül, mind pedig veréssel etc. fenyegette scrip-totenus a directort: a helyett hogy ő Nga az igazságot kiszolgáltatta volna, quid pro quo egy követést ajánl Kotsinak, melly a vétekhez s megbántáshoz képest improportionált büntetés lévén és nem is büntetés, csak a directorral való csúffolkodás és Kotsinak s minden hozzá hasonló gondolatu embernek lábadás a legnagyobb rosszra: nem fogadta el; azonban declarálta, hogy a directort, a kit Mlgs L. B. Wesselényi Miklós entrepreneur és nemzeti főbiztos tett, leteszi hivatalából, mivel nem szereti, mivel, mivel, mivel Thuróczynak hívják!! — és nem is szabad a történetekről inquirelatni, mert G. Teleki Mihály meg nem engedi. *Ez jus ligatum*, már az igazságon is erőszakkal uralkodik G. Teleki és az emberiségen felül. — Mondották ugyan Szent-Páli Elek, Székelly Mihály és Nagy Dániel, hogy nem tanácsos; mert ki tudja, micsoda kötése vagyon Mlgs B. Wesselényi Miklós ur ő Ngának Thuróczy-

¹ Irta Spiesz.

val és ki tudja s ki tudhatja más, miket bízott reája, mint entrepreneur, a Báró ur ő Nga? Nagyon buzog, fenekedik, mesterkedik ugyan ő Nga, hogy itt a theatruból más nem parancsol; a directort ezért nem állhatja, mert nagy szálla az ő Nga perspectivájában. Ugyanis itt az planum, hogy új theatralis társaságot állítson a Gróf és a mig én lézsek, addig nem bizik ő Nga hozzá. Az actoroknak is rendesen szokott ő Nga post prandium beszélni. A commissio mindég délután vagy on inter pocula, — én legalább mindég úgy tiszteltem, mikor odamentem, inter pocula.

Némelly actornak, a kit hódítani akar, nagyon flattiroz és szemben nagy complimenteket mond. Harsányi Sámuel, a legszerencsétlenebb humoru ember, a belső titkos tanácsosa G. Telekinek, a ki örökké a vak parancsolás és directio hangjával s az Ngoddal való egalitéval kinlódik. Székely Mihály jó ember, Nagy Dániel hallgat. Az actorok látván a példát és a lábogatást, egyik a másiktól romlik és ha ma egyik excedál, hónap a másik nyomban követi abból a principiumból: ha ez is így, én is úgy. Én torkig jól vagyok lakva mindenféle comedias temperamentumokkal; viszem, a mig lehet, azontúl ha egy érdemesebb bétölti helyemet, gyönyörködjék ilyen szerencsétlen hivatalban azonnal akárki; hanemha Ngod a szép rendet és előljárótól való függést és a becsületet helyre hozza, a melyet már a sok corregensek eloltottanak: így én Ngodért mindent megtészek; de én nem figurából, nem hamis-lelkűségből, tettetésből mondom s írom; hanem akárki megítélheti, mely terhes és unalmas légyen az én állapotom ilyen formán. A fizetés is nem igen nagy; pro aprili 48 f., pro majo 24 f.; én pedig evel bé nem érhetem, hanem azon órától fogva, a mióta folytatom kötelességemet, mind pótoltam a magaméból a subsistentiamot. A kosztra sok megyen, 24 kr. egy roszt ebéd, 5 kr. egy fertály bor, egy vacsora 12 kr., egy fertály bor 5 kr., in summa dietim 46 kr., ezzel mégyen szállás, mosás, gyertya, köntös etc.; vesse fel akárki, mi marad. Én, tudja az Isten, nem panaszkok és nem rimánkodok; de ebből bölcsen általláthatja Ngod, mi a profit és azt is, hogy nem az interesse, hanem a becsület, a theatrumhoz való vonzódásból folytatom ezen hivatalt és hazafiui indulatból. Nincsen tehát tőlem mit irigyelni, sem ellenem mit fecsegn; mert ezek a nélkül is mind megvoltak és lézsenek, akárhol legyek a világon, minden állapotban; ebből tehát várat én nem fogok építeni, de nem is akarok. Hogy hivatalomat vinni tudom s elégséges vagyok, azt ab effectu megmutattam a világ előtt és most Ngod előtt is abban, hogy 21-dik májustól fogva a Ngod theatralis cassájába máig, ugymint 19 Juniusig 1200 Rhfrt bėjött; holott most korántsem frequentálja úgy a theatrumot a városi nép, mint távaly, melynek oka az, hogy a város allodialis földjei elkotyavetyéltetvén, a pénzeket a burgerek azon fekvő fundusokra költötték, a melyet nagy bajjal depurálnak a város cassájába; 2-szor a város flaszterezésére igen sokat költenek a burgerek, mivel kiki a maga háza előtt köteles azt praestálni a maga erején. Ugyancsak reménylem, hogy ezen hónap végével az 1500 Rhfrtot meghaladja.

A publicum a játékokkal nagyon meg vagy on elégedve; mert

válogatott játékarabok és nincsen mit benne kivetni. Az actorok lehet, hogy szeretnék, ha henyélhetnének és ide-tova eszem-izsomkodni járhatnának; de én nékiek is mint magamnak a kötelességet mindennapra a constitutio szerint elejkebe adtam, avál a különbséggel, hogy nekem egy napból az ebéd és vacsora óráján kívül több szabad órámn nincsen és kötelességemnek rabja vagyok, úgy hogy még súlyos betegségében fekvő öreg apámat sem látogathatám meg, sem a magam dolgain semmit nem igazithaték, a mint reményleném, mert nem marad idő. Hát még G. Teleki Mihály ő Nga és a Mlgs commissio mennyi decretumot küldöz reám, hogy egy pár scriba kénék a feleletre és két pár csizma elszakad a futásba; mert mindennap egynehányszor a nyavalyás directornak le kell futni az antichambreba és ott órákat vesztegetni; hát írni, olvasni, kötelességet vinni, — meg kell lenni. Ez így kin és pokolbéli gyötirelem; hanemha más rendbe jó; mert ugyan desperatus szegény legény volna, a ki meg ne sokallaná felét is. Mimódon légyen az én időm kiosztva, ezen ide-rekesztett diurnale directorium kimutatja és megszűnés nélkül így megyen. [Sub A.]

(A.) 14-a. Junii. Csütörtökön reggel 9 óraker próba a *Katinka*-ból, östve a játék.

15-a. Pénteken 9-kor reggel próba a *Regulus*-ból.

16-a. reggel 9. óraker próba a *Sleusheim*-ból, östve a játék.

17-a. Vasárnap 9 óraker próba a *Hármasok*-ból, östve a játék.

18-a. Hétfőn 9 óraker próba a *Regulus*-ból.

19-a. Kedden 9 óraker próba az *Epigrammá*-ból, östve a játék.

20-a. Szerdán 9-kor reggel correpetitio és próba az *Égiháboru*-ból musika mellett. D. u. 3 órától 6-ig detto a *Lantosok*-ból.

21-a. Csütörtökön reggel 9-kor generalis próba a *Lantosok*-ból, östve a játék.

22-a. Pénteken correpetitio és próba az *Égiháboru*-ból.

23-a. reggel 9-kor próba az *Emilia Galotti*-ból, östve a játék.

24-a. Vasárnap az *Égiháboru*.

25-a. Hétfőn 9-kor *Regulus*-ból próba.

26-a. Kedden 9 kor reggel *A mardosó lelkiismeret*-ből próba, östve a játék.

27-a. Szerdán reggel 9 óraker próba a *Regulus*-ból. Délután is próba a *Regulus*-ból minden statistákkal.

28-a. Csütörtökön reggel próba az *Aranyidő*-ből musikával, estve a játék.

29-a. reggel 9-kor próba *Regulus*-ból minden statistákkal és decoratiókkal.

D. u. 2 órától fogva öitötetés, 6 óraker a játék.

30-a. Szombaton próba a *Csörgősapkából* reggel és d. u. correpetitio, estve a játék. —

Igy telik tőlem a hónap, a próba kezdődik 9 óraker végződik 12 és egy óraker. A *Regulust* két énekesjáték közé azért tettem, hogy faluról is az énekesjátékokért az emberek bégyülekezvén, innep is lévén, a legnagyobb gyülekezet légyen jelen, midőn eléadódik.

[Ezzel végződik a levél, melynek tehát világosan nincs még vége, de a többi hiányzik. Ehhez járul még Láng azon levelének másolata, melyet a theatrialis cassa erőszakos elvitelekort irt G. Teleki Mihálynak. Ez szintén csak egykoru másolat.]

C o p i a.

P. T.

A theatralis cassa, mellyet a társaság a maga érdemes fáradságával a publicumtól gyűjt, senkié nem másé, nem a theátrális dolgokra ügyelő commissióké, hanem egyenesen B. Wesselényi Miklós ur ő Ngáé, a ki az actorokat mint nemzeti főbiztos a theátrális dolgokban és egyzersmind entrepreneur, mint maga conventionatusait contractualiter fizeti. A B. Wesselényi Miklós ur biztosa mindenütt Erdélyben, Magyarországon csak custossa lehet a cassának, de belőle nem disponálhat, — mert mi módon formálhat egy idegen akárki is a cassához B. Wesselényi Miklós ur Ngán kívül just! Hogy kezemből kiadjam a cassát, arra parancsolatom a Báró ur ő Ngától semmi sincsen; arra pedig hogy megőrizzem, igen nagy vagyon. — A mi kötelességemet illeti, a constitutio szerint teljesítettem és teljesítve vagyon. — De ha Ngod erőszakkal fenyeget engemet és a cassát maga erejével tőlem, a kinél még eddig elé mindenütt, mint hitelt társaság és a B. Wesselényi Miklós ur ő Nga perceptoránál securitásban állott, és a mellyről nekem kell számadolni, másuvá elviteti — lássa Nagysád! — De én magamat az elvitt summáról quietáltatni kívánom és a perceptorságot és a vele járó kötelességeket tovább illyformán, a ki különben is felette terhes actori kötelességet folytatok, vinni nem fogom és nem is lehet; így is elég rabja vagyok kötelességimnek. Mellyeknek egész tisztelettel jelentése mellett vagyok Ngodnak alázáatos szolgálója

M.-Vásárhely die 15-a. Junii 1804.

Láng János.

X.

1806.

Kanyó László levele.

Méltóságos L. Báró Camerarius és Administrator ur!

A musicusok jó extractussát, Csermák Antalt, Ngod rendelésére conventionálván, s conventióját két exemplárban kezében adván, mint debreczeni orchesterdirectort küldöm. Méltóztasson Ngod, ha jónak találja, a conventióját subscribálni, ha pedig tetszeni fog qualificálni s minthogy még ő nem subscribálta, ámbár meg vagyon véle elégedve, véle is subscribáltatni s megpecsételtetni. Ez az ember itt nagy becsületet szerzett magának, de meg is érdemli, mert egészen a magyar musica compositiójára akarja magát adni s úgy látszik, hogy a characterére nézve is emberséges ember, az idő mindazonáltal megmutatja, mennyibe fog megfelelni a várakozásnak.

Lángné meghala, idezárom a jelentő czéduláját, igyekeztem benne a publicumra nézve is, hogy becsületesen temetessék, helyébe itten a volt birónak, Kolosvárinak vagyon egy unokája, az Ungárné kisebb

leánya, a kit szeretném, ha felvehetnénk s már az anyjával beszélvén, reá is állott s a leánynak nagy kedve van, ez mintegy 14 esztendő.

Csermáknak a vorspontjáért fizetni méltóztat Ngod azzal együtt, a mit itt addig költett, míg olcsóbb vorspontra akadhattam, u. m. a szeke-resnek 11 Rfrt 3 krt, az ő költségére 3 f. 50 krt és így mind együtt 14 Rfrot fizetni, ezt pedig a legény vagy billétszedő, Ulmann Márton kezébe, a ki ide elhozza, adni.

Itten a theatralisták hevernek, mert Jantsó 15 septeMBERIG nem akar játszodni, már minthogy a többi a fizetésért lármáz, azt gondoltam hogy addig is abonementet kezdetek és a többi játszodjék, hanem az is a baj, hogy Láng is most szomorú lévén, nem játszik, s a 15 Aug. a theatralisták fizetetlenek.

Méltóztasson Ngod engem tudósítani, ha Kékesre kell-e tiszt, mert nálam már két ember is jelentette magát. Itt sokféle ujságok circulálnak, de hitelt adni talám a mindent elhithető időben is nem lehet nékiek. Illyenek: hogy Károly herczeg schlesiai, Constantin Constantinápolyi, a Palatinus lengyelországi királyok léznek, Bosnia, Servia, Moldova, Oláhország nekünk jó és *Magyarország austriai lábón fog kormányoztatni* s több ilyenek. Magamat Ngod gratiajában ajánlván, mély tisztelettel maradtam Ngodnak alázatos szolgája

Kolosvár, Aug. 26-án 1806.

Kanyó I ászló.

U. i. Házbéribe Csermáknak esmét kell ő Rf. s e szerint 10 Rfrot nékie a fizetésibe imputálván, méltóztatik Ngod nékem mindössze 20 Rfrot küldeni.

[*Czím*: Mlgs L. B. Hadadi Vesselényi Miklós urnak, a cs. k. felség aranykolcosos hívének, nemes K.-Szolnok vmegye administratorának alázatos tisztelettel Sibon.]

XI.

1807.

Ungár Ferenczné levele.

Méltóságos Báró ur! Nagyságos Uram! Ngodnak Juliusnak 29-dikén költ levelét ugyanazon holnapnak 31-dik napján nagy tisztelettel vettem, mellyben is hogy Ngod kegyes emlékezetet méltóztatik leányom felől tenni, alázatosan köszönöm; hogy pedig a leányomnak Debretzenbe való meneteléről [a mostani környülállásokra nézve, mellyek egyedül engemet illetnek] Ngodnak bizonyost nem irhatok, arról Ngodat alázatosan megkövetem, nagyon szivemen fekszik, hogy Ngodnak kegyes bizadalma mostanság ki nem elegíttethetik, mivel már régtől fogva, hogy beteges állapotban sinlődvén, mellynek következésül szükségesnek látom bizonyos ideig leányomnak itthon létét, jóllehet mindnyájan igen kívánnók, hogy Ngodnak gratiajában ennekutánna is részesednék; de remélem, hogy a mostani környülállások megváltozván, őtet Ngodnak kegyességébe ujra hova-hamarább ajánlani fogom. Minekutánna magunkat mindnyájan Ngod-

nak kegyes gratiájába ajánlanók s Anikó leányom kegyes kezeit tisztelettel csókolná, vagyok Ngodnak alázatos szolgálója

Kolozsváratt, 1-a Aug. 1807.

Néhai Ungár Ferenczné
Kolozsvári Mária.

[*Czim*: Meltóságos L. Báró Veselényi Miklós ur ő Ngának alázatos tisztelettel Zsibón.]

XII.

1807.

Mohai Sándor levele.

Méltóságos L. Báró ur! méltóztatott kegyes Patronus uram!

Társaságunk directora Kotsi urtól úgy értettem, hogy a Mgos Báró ur a Debreczenbe való menetelünk iránt való reflexióimat kegyelmesen méltóztatott parancsolni, ezen parancsolatnak eleget kívánván tenni, alázatosan jegentem Ngodnak a menetelre való készségemet; de az addig való út költség nélkül minthogy meg nem eshetik, én pedig pénz nélkül szükkölködöm, alázatos instantziámmal folyamodom Ngodhoz, méltóztatssék a hónapi fizetésem kikaphatása iránt valamely kegyes rendeletet tenni, mellyet megnyervén, soha meg nem szünök a Ngod háládatos szívű szolgálója lenni. Melly alázatos instanciámra midőn kegyes választ elvárnám, maradtam a Mlgs L. Báró urnak legalázatosabb szolgálója

Kolosvár, Anno 1807. Die 1-a Aug.

Mohai Sándor

a nemzeti játszó társaság egyik tagja.

[*Czim*: Mlgs L. Báró Hadadi Vesselényi Miklós ur ő Ngának T. Ns. K.-Szolnok vmegye főadminisztratorának, nekem kegyelmes patronus uramnak alázatos tisztelettel Sibón.]

XIII.

1807.

Csutak Antal levele.

Méltóságos Báró ur! Nagykegyelmű Ngos Tulajdonos urunk!

A Mlgs Báró urnak és Ngos uri házának friss és állandó egészséget, megelégedett és szünés nélkül virágzó boldog napokat tölthetni kiválló egyenes kívánságom mellett — a Ngod tapasztalt nagylelkűségében bizván — e következőkben bátorkodtam alkalmatlan lenni. 1-ör Hogy holnapi gagémat [mellyre valósággal véres verejtékkel rászolgáltam, még most is súlyos mellfájásban lévén, mindazáltal már napról napra lábalkol] kegyelmesen méltóztatik a Mlgs Báró ur kiparancsolni, különben szegény legény lévén és még beteges inkább, mint egészséges állapottal, lehetetlen kimozdulnom, koszt és szállásbéli adósságimat ki nem fizethetvén — s még az uti költség! — 2-or Mélységes alázatosággal instálom csekély fizetésemnek [mellyből teljességgel el nem élhetek] illő és érdemem szerént való jobbitását. A tisztelt társaság tagjai egyenként bizonyoságot tehetnek, ha vagyok-e többre érdemes? — Méltó és alázatos kérésemnek nem gyanitható megtagadása kénszeríteni fog felmondani és más élet-

módjára alkalmaztatom magamat. — 3-or Classificaltatásomat is aláza-
tosan és bizodalmasan kérem, mert 2 esztendőre talám ezt is meg-
érdemlem.

Bizodalmasan reménylett alázatos 3 kérésimnek és méltó igazságos
kivánságaimnak kegyes bételjesedések után ajánlott és örvendeni fog bol-
dog és hosszú életének, a Mlgs L. B. urnak kegyelmes patronus urának
legkisebb s legalázatosabb szolgája Kolosvár. 1807. 1-ső Aug.

Csutak Antal.

[*Czim*: Kolosvárról. Mlgs L. B. Hadadi Vesselényi Miklós úr ő Ngának,
felséges urunk aranykolcsos hívének, B.-Szolnok vm. administratorának, az nem-
zeti játszótársaság nagy érdemű tulajdonos urának, nékem kegyes pátronus uram-
nak alázatos tisztelettel Sibóra.]

XIV.

1809.

Darvas Ferencz levele.

Mlgs B. Főispán ur, különösen tisztelt drága Mlgs uram!

Mlsgodnak 20 Januárii datalt s általam 31-a Januárii szokott
tisztelettel vett levelére későbbben válaszolhatok egészségemnek lett vál-
tozásai miatt. Nem tudom, ki lett légyen az, a ki Mlsgodnak azt üzen-
hette, mert azt tudom, hogy ns Pest-vmnek eszében sem ötlött még az
arrul való gondolkozás hogy az anterprizséget Mlsgodtul általvegyék
vagy vetessék, csupán csak teatrum felállhatásáru gondoskodtak és mivel
az más teatrum directiojával mindig ölben kellett lenni, azért avatá belé
magát az ns vármegye, hogy annál erősebb légyen az társaság. Megirtam
én Mlsgodnak 29 Januárii írott levelemben, voltaképen mint van az dolog.
Én egy lépést sem tettem az Mlgod jussainak általadásáru, megvan az
most is, ha azt Mlgod tovább is magánál tartani kívánja; látom azonban
hogy az társaság soha itten maga magát fel nem fogja tarthatni, mert
soha annyi bé nem jött, hogy csak az gázsikat is meggyőzze; ha min-
dég dieta vagy pesti vásár volna, úgy igen is, de az juristitumokon s
egyébkor is lehetetlen nékie annyit béhozni, mint megkívántatna. Én
Vida uramot, jó lélekkel írom, nem is esmerem; soha véle nem is szó-
lottam; hallom, hogy magára vette az u. n. Hakker szálájának teatrumi
adjustatióját és ottan vasárnapokon is fog jádzattatni. Az talám valamit
többet fog tenni. Az mult holdnapra is az deficit réamegy mintegy ezer
frtokra; az mostani holnap is semmit nem hoz bé, mert az Duna árja
miatt már több két hetinél, hogy felé sem lehet menni az teatrumnak;
möst mi módon vannak az actorok, én nem is tudom; mert a mint
irtam volt a 1-a Febr., már Vida László uram ígérte őket fizetni. Az
actorok megmondották, hogy ők jádzani ugyan fognak, de magokat le
nem kötelezik mindaddig, mig Mlgod ezt parancsolni és rendelni nem
fogja. Én pedig, a mint fellyebb is írák, benne semmi megegyezést nem
tettem. Várom azért az Mlgod parancsolatját. Az haza mindég meg fogja
azt esmérni, hogyha Mlgod nem apolgatta volna, soha magyar jádzó
társaság fel nem állott volna; ha csak az egész haza nem fog valamely
módot tenni, állandóságot most sem lehet várni; mert nem mindég lesz

Migod, a ki azt kárával is szívére vegye. Ha az magyar alkotmányok itten felállhatnának, a mint az szándék van, ugy ezt is lehetne gyökeresíteni; de az még késő időre lehet meg az környül állások miatt is. Itt az egész világ háborut hirdet, az katonaság mozdulásban van minden felé. Az herczegünk most Bécsben van, az Isten tudja, mi időket érünk; nagy az szükség mindenben, az szegénységnek sem kenyere, sem szénája. Az Duna leirhatatlan károkat tett Bécstül elkezdvén mindenütt Dunamentében. Ajánlom ezzel magamat Migod malasztiban s változhatatlanul vagyok Migodnak alázatos szolgája

Budán. 19 Febr. 1809.

Darvas Ferencz.

(Czim: Buda. 76. 1809. Illustrissimo Dno L. Baroni Nicolao Veselenyi de Hadad, S. C. R. et A. Mattis Camerario, nec non J. Cottus Med. Szolnok officii S. Comitiss administratori. (titt. tt.) Domino gratiosissimo. P. Debretzin, Zilah, Zsibó.)

FERENCZI ZOLTÁN.

KALÁSZAT A PANNONHALMI KÉZIRATTÁRBÓL.

Levelek Guzmics Izidorhoz.

Második, befejező közlemény.

1.

Döbrentei Gábor levelei Guzmics Izidorhoz.

Budán, 22. Junius-a. 1830.

Édes Barátom!

Rég akartam Hozzád irni, dolgaim nem engedék. E hónap 17-dikén költ leveledre itt most is hamarjában a válasz. Délelőttökint 3 hét oltá a Császár feredőbe járok, este felé jó csak kedvem íráshoz.

Csernetzky József, szerkesztő, örvendve mondá a minap, hogy Tőled és *Bitnicztől* már érkezének cikkelyek. A' mit kívánsz tudtára adatni, meg mondom neki holnap, midőn vele találkozom. Mit határozott a mult Szombaton, a Convers. Lexikonon dolgozni fogok öszvejövetele, azoké a m. kik Budán Pesten laknak, Csernetzky tudodra fogja adni, mint minden távol lakó résztvevőnek 's azzal együtt a' cikkelyek, kiadás, helyes írás s a' dolga is mindeniknek tudtával lesz. Sőt Wigand nyomtatásban is ki fogja adni az ujjab állapotot, és természet szerint minden munkástárssal közli. Igen igen becsülöm, hogy szerzetedből melléd még más kettő is vállalkozott. A' jó ügy csakugyan győzni fog. E két városban 17 dolgozó van, másutt a' Hazában 9, így mindöszve 26. Én azt hiszem, e munkának nagy haszna lesz magyar közönségünkre nézve. A mit a német tudósság oly rég gyűjtögetett, itt egyszerre kapja, magyar cikkelyekkel bővítve. A' magyar Tudósok pedig még nem tudtak volna egy illy külön eredeti munkát összeállítani. Ha fő volna is, elég, Közép pont nincs, és az ördög belénk bűván, azon ólalkodik, hogy ne is legyen, hanem ha a kik eszesebbek, 's izmos karuak, Ördög Uramat a földhöz vágják.

Arra nézve a' mit közlesz velem, azt kiáltom: Megállj; *Döbrentei* még nincs pályája cséljánál, akkor itéld 70 esztendő emberrel öszvehasonlítva, midőn ő is már gyomát jövőfényét utján kigyomláta. Miféle ész! 25 esztendő bört együtt tenned fel az asztalra, olyannal, melly még mind forr és tisztulni csak kezd. Így érzem magamat. Bennem a forró vér erényem 's botlásom oka. Szivem ezer sokat máskép akarna, hogy történt volna. K. az én mostani koromig azé, többé, mint én vagyok; eddig szólhat a leczke. K. kiszabadulása olta nyes, tisztit, simit mindig írásain, az Erdei leveleket nyolczszor dolgozta újra s' mindenét surlá, míg most már keze ügyében az egyszerü szerencsés öntés. Én ezután akarok még sokat más fogással, szinnel megfuttatni, s nincs szükségem papoló kritikára, kebelem ordítja hibámat, szemem sir a' tökélet után, reszketek a nagy példányokat elérhetni. Őt esztendőm ettől elveszett! Istenem lesz bírása, hogy 's miért! De ha úgy bántok velem mint Te is kezded, önérzésem sértve lesz, asztalba verem az írói pennát. Egyszer már, igazságtalanul hallgatál felőlem, mert a »Kenyérmező és Klára« utánnozókat szülvén és azokért soktól jót állván, épen rosz nem lehet, noha mind a kettő jobb fog lenni az általnézése után. — Hagyj Te békét annak a' Sz. . . adta gondolatnak, a jó Pali, hypochondriacus, az olyan is tudja néha mit csinál. Engem is kinza az a fenti nyavalya, egykor. Hagyj békét mondom s igyekezz velem együtt, hogy a Te stylusod is görgőbb, kellemesb, lelket és szívet megragadóbb legyen. S addig ne hasonlítgass. *Guzmics* igazságtalan kétszer nem lehet, hanem tiszta lelke jól fogadja meleg érzésű barátja észrevételét.

Isten áldjon meg

Döbrentei.

2.

Budán, Július 2-a 1830.

Isidor barátom rám ne hogy haragod keljen, mert barátságodat elveszteniem fájna. A' Te szivűd féle ember előttem becsben, azért gondolom, ha érzékenyen irád is utóbbi leveled, hidegülésünk nem következik, kivált ha irrtomról felvilágosítalak.

Ezt mondád a' *Fel. Mor. Minerva* 4-a Negyedében 1826, a' 895a. lapon. Egy távolabb halmon ült Osszián a' nagy kor lantosival, Magyarokat is láték közöttök, de neveiket fájdalom! a hosszú álom feledteté velem. Ezt találom önszeretet hir faldozása nélkül igazságtalan kritikának. Miért? *A kenyérmezei diadal*, ossziáni színben, sok követőt támaszta, s a' melly munka ezt teszi, nincs gyujtó erő nélkül, igen sokan hozzák elé utazásaimban, és csak természet érzésével olvasó férjfiak Asszonyok, illyenek itélete pedig előttem több, mint, itéleteiket aesthetikai makacsságokhoz szabósgató tudósoké. Azon próbám sok helyét *Kazinczy* is, míg máskép állóttunk, felségesnek találta, *Gr. Majláth* németre fordítani érdemesnek lelte, *Kisfaludy Károly* azt mondá, korántsem az én dolgozásom ellen irta az *Ossziánkodás* ellen paródiáját, hanem izetlen utánozásimra. Mi itt az oka, mint mondák, hogy »már egyszer ellenem kritikai igazságtalanságot tevél Barátom, így ember,

szívére nézve a' legjobb lehet, de nem fontolja meg valamely munka oldalát, lelkét, korát, vagy el van fogódva a' nem ellen 's kilódtintja itéletét, melyet később maga is visszavon. Én Vittenbergában csak *Schillert* olvastam, *Göthe* nem kellett 's később nagyon állaltam, hogy igasságtalan voltam a' sok oldalú művész ellen. Hogy Nálad szivednek nincs köze itéletedhez, mutatja fellobbanásod is. Becsülöm azt. Nem tartozik ide, elmondanom, mellyik magyar kritikusnak szive is foly itéletébe, 's azért itél sanyarún, mert irigy, gonosz, hiú.

Másodszor itt látom az igasságtalanságot, hogy engem K.-val most még épen nem lehet paralellába huzni. Érzem, sokat másképp változtatok még. Mikor leveszem utolsó kezemet, akkor magam mondom, most szóljatok. S ha vesztenék, jó, vesztettem, Egyben, másban enyém lesz a' diadal, így forog mindeniknek körül a dicsőség, fényben, árnyékban. — Velem azon szót igasságtalanság, az is lobbantotta — ki, mert most mindenünnen rám tódulás dörög, csattog, ámbár arra jókat is kaczagok; de néha felhevülök, de ne gondold, hogy káromkodnám, hé! . . .

Az Ördög szó említése alatt eszemben volt *Fenyéry* és *Bajza* által történt betyáros megtámadtatásom és hogy *Szalai László*, a' *Muzáronra* kiadott észrevételeit *Kisfaludy Sándort*, *Fáy Andrást*, figyálva, *Szontágot*, *Thaiszt*, *Kiss Károlyt*, Takács Évát, csúfolva említi, — mit mond rólad, lássd! Nem javallhatom ifjainknak csak kritizálásaikat 's azt mondom Kaz. túlhevítette őket, hanem Szalairól, kibem igasságtalankodása mellett lelkesség is sok van, megyek *Bajzára*. Én ugyan nem olvastam; fogom is mit rám irt, de közönségesen *goromba prókátorkának* mondják. — Bántottam é' ezen embereket? nem is ismerem őket, hanem ingerelve vannak régibben *Kazinczytól*, később itt ollyantól, kit jó barátomnak tartottam. Az egész kis Város csak *Conversationslexikonról* beszélt, 's gyönyörű kritikájáról *Bajzának*. Most jónél Te is, nekem, ugyan kedvesen eshetnék. Olly színe volna e dolognak, hogy valahányan vagytok, réam rohantok. Ugyan bohó volnék én akkor, ha csak egy rendet is írnék többet mint *Literátor ollyan Nemzetnek*, mellynek úgy is alig lesz sikere a' feláldozásnak, mert én már rég csak mint szenvedelmemet üzöm a firkálást, belőlünk Európa előtt nagy leendőt nem hiszek. Találkoztak ugyan védőjim is *Ponori Theurewk*, ki 6 esztendő óta haragszik rám, magától álla elé 10 csapásával, *Bajza* ellen. Ha alkalmam lenne, küldenék, mint *Macbeth*től is. Mulass! *Gr. Desseffy József* is felelt mellettem. Akkor tudám meg ezeket, mikor készen valának.

Most gyere, add ide kezedet, szorítsd vissza ennyivel, osztán meglátogatlak majd Octóberben, 's ekkor pörölj, pirongass, 's asztán én szemedbe mosolyodom és azt mondom: frater, ha ti kritizáltok, engedjétek-meg a' tiló alá vett Írónak is a' szóllalást.

Azt pedig ne kívánd kérlek, hogy én mondogassam: ezt változtasd: sérti kényességemet. Még a' *Kenyérmezei diadal* quasi védelmét is vonakodva írom.

A' *Conversations Lexikon* iránt új kiadás jó-kí. 31 Munkástárs van megnevezve. *Gr. Teleki József* e' címét ajánlá: *Közhasznú ismeretek*

tára, én csak ezt ajánlám. *Ismerettár vagy Encyclopedia*. Amazt fogadták-el, kik 14-én Nála együtt voltak.

Endre barátunk hogy van. Tisztelem! Minden jót! Közelebről fenn légetekben hives szobát, mert az anyám ugyan izzaszt! A' Nádor, az ország Bírója, Tárnok, Personalis fenn Bécsben ministeriális conferentiára, az ország gyűlésére nézve.

Virág emlékéhez, *Ferenczytől* egy forint pengőt aláírást kezdettem. Jól megy. A' Vármegyékbe a' szedők többnyire Mágnsok, Vice Ispánok. Ti, jel. t. elfogadják. Küldenék Neked is egy ívet, Szerzetedre nézve. Még egyszer minden Jót, barátom!

Döbrentei.

Utóirat gyanánt *Döbrentei* az előző levélhez külön lapon ezeket jegyezte oda:

»Horáztból a gond, Martiálból a dévajság tetszik inkább ki. Virgil ünnepileg, Ovid egyszerűleg kendőz. Mellyik szebb, mellyik jobb? Rossz-e, rút-e azért az egyik, mert a másik jó, szép? De szeretném, ha Te megirtad volna azokat a tulajdonokat, mellyeket érdemed allattiaknak tartasz; s majd, ha nem értettél, értelemre hoználak, s a rossz értelemre alkalmaztatható mondást világosabbúl válthatnám fel; és nem kelle vetot kiáltanod. De már kiáltád, 's én hallgatok, hogy nem voltam elég szerencsés irántatok tiszteletből származott gondolatimat, legalább általad csak egy részben is, elfogadtathatni. Élj szerencsésen!«

3.

Pannonhalmán, Júl. 22. d. 1830.

Döbrenteinek Guzmics tiszteletét.

Engem a csupa vélekedés: külön kérdések még senki eránt sem tettek hidegebbé; sőt épen ez az, a mit kívánnék minden Magyar Írónak szívére kötni.

Azt óhajtottad volna Te Barátom 's azt, hogy nem tevém, veszed tőlem igazságtalanság gyanánt, hogy ott, hol *Ossziánról* szóllék, rólad is, vagy inkább a *kenyérmezei diadal Írójáról*, emlékeztem volna. Obstupui, steteruntque comae! Nem édes Barátom, ha éjjel nappal törtem volna is fejemet azon, Osszián mellé a Magyarok közül kit helyezzek, ha éjjel nappal a Te kenyérmezei diadalutad, mint Litteraturánk legdrágább gyöngye, ragyogott volna is szemem előtt: hogy melléje, Osszián mellé Téged ültesselek, eszemben még sem jutott volna. Azt irod Te, s én erő-sítem veled, hogy a kenyérmezei diadal, Ossziáni színben sok követőt támaszta, 's a melly munka ezt teszi, nincs gyujtó erő nélkül, hat. De csak gondold el Barátom, miként állhattál volna Te ott Osszián mellett? Az a távolabb halom mit jelent? Mít a *Nagy kor* lantosi? a hosszú álom? lehetetlen, hogy ezek Neked meg ne mondják, mit akart ott a kevés, de fontos szavu kritikus mondani, hogy a Magyar kritikus valamint minden jó hazafi egy igen nagy fogyatkozását fájlalja hazai Litteraturájának, hogy a régi Magyar Nemzetnek jeles költőji vagy nem voltak, vagy a mit mi örömet felteszünk, voltak ugyan, de hangjaik

hozzánk le nem hatottak! Azt mondhatod, hogy Te is ott ülhettél volna a halmon, valamint Szabó, Rajnis, sőt Virgil Társaságában! de hiszen, Te még élsz, és élj sokáig; minekelőtte elköltözzél az írók elyezumába. Látod, hogy ott, hol kivántad, helyzeted csak neveltséget gerjesztett volna, pedig egyenesen a füles kritikus fogott volna a neveltség tárgya lenni. Alább foghatál helyet a még élők között; de miként? Bár melly szép is a kenyérmezei diadal, csak ugyan utánozás, személyes utánozás, de utánozás még is; 's olyan stylnék utánozása, melly ma próba gyanánt ugyan tetszik, de senki sem óhajtja, hogy közönséges Styllé télessék. Ez az oka, hogy én az írás e neméből senkit sem említettem. Ha ez nem akadályoztatna, bizonyosan nem Téged, hanem akit Te utánoztál közvetlenül, *Kazinczyt*, mint Osszián szerencsés fordítóját; kell vala említenem. De Téged mit gyötör egy csekély embernek feledése? *Te be vagy iktatva a Magyar Írók örökön maradándó Pantheonjokba.* — És látod, melly szerencsétlen vagyok én szegény itélettemmel; most, mikor jónak látom érdemedet gyöngye tollammal megújítani, vissza löksz, mint igazságtalan bírót. Én ezt is tűröm, és szeretlek.

Tisztelt Barátom! én *Kazinczy gyöngyeiből* már régen várom a hozzáam rendelt példányokat. Kérlek, ha érkezel, add az Univerzitás Typographiájának tudtára, hogy az Esztergomi direktorhoz, *Szedes Fábián* Urhoz utasítsa azokat. Te is oda küldheted a mikor küldeni akarsz; különösen *Machbetedből* küldj vagy öt példányt, reméllem elfognak kelni; de ird meg árát. — A Conv. Lexiconból még sem kapunk Czikkeleyeket! *Szalay Imre* miért maradt ki? Éljen szerencsésen.

4.

Kedves Izidorom.

Pozsonból, Juli 26-d.! irt leveled nálam van.

Bizony fájdalmasan tértem Veszprémben Július 17-d. Palota felé, el az eplényi utról 's mindig néztem Feléd 's mondtam, Rátót mellett, ime, itt kell vala 18-d. kijönöm a' palotai utba. 18-dikán reggel 7 órakor érkezém Budára, indulván Szfejérvárról éjjeli 11 órakor, mivel ott 4 órát mulattam.

És, megérkezésem napján délután a Kedves Fűred leég! Ez nagyon megrázott. Hanem melly különös, ennek kelle történni, hogy díszesebbre épüljön. A' Horváth ház még egy emeletet fog kapni; actio társaság különépttet a' Talján házon túl, 's úgy beszélnek itt, hogy a' ti vendéglőtök is még egy emelettel lesz magasabb 's a feredő házhoz még akkorát adattok. S majd Fűred tehát még egyszer annyi vendéget fog látni.

16 napi ott mulatásom lelkemet újította, testemnek igen használta.

Vizkelethy megérkezésem napján indult el Salzburg mellé Gasteinba. Szeptember elején jó meg. S mivel helyemre utódomnak már ki van nevezve *Máttyus*, eddig 2-d. kapitány Ferdinánd huszárainál, így szeptemberi szünnapjainknak hasznokat akarván tenni, Pozsonba és Bécsbe felrándulással de csak privatim. Azonban ez bizonytalan, 's tudósítanálak. Tégy hasonlót Szeptembernek melly napjaiban Budapestre jöttöd felől, hogy egymást el ne kerüljük, sok míg itt mulatsz mindig együtt legyünk, mert hív barátomhoz én szivemből ragaszkodom.

Nagyon fogok örvedeni a' *tihanyi codexnek* is.

Meghiszem, hogy Pozsont már unod. Mert a' 10-szeri izenetedkedés valóban fárasztó is.

De mindenről bővebben majd Szeptemberben beszéljessünk. Csak hozzon Isten.

Szalay Imre 4-d. nappal ezelőtt költözködött Veszprémbe.

Gr. Széchenyi István igen is azt mondá Júniusban héti ülésünkbe, hogy a' nagy gyűlés Novemberben lesz, mert ő elébb nem lehet jelen. Ő miatta maradt el a mult februáriusi Igazgatói ülés is.

Öllelek szivemből.

Budán, Júl. 29 d. 1834.

Döbrentei.

1.

Toldy (Schedel) Ferencz levelei Guzmics Izidorhoz.

Guzmics Izidornak szives tiszteletét Toldy Ferencz.

Aggodalmak közt ragadnám-meg a' tollat hosszas késedelmemért, nagy tiszteletű férfi! ha szives bizodalmas soraid, mellyekkel az előtt hat héttel méltóztattál, nem kezeskednének jószágodért 's irántam való szives hajlandóságodért: mellynek a' milly nagyon örülök, olly melegen köszönöm azt. *Kazinczy elvesztése* tetézi azon veszteségeket, melyek az utolsó pár évben érték literaturánkat. Mi, kikhez ő szives indulattal viseltett, tartozunk árváinak, tartozunk hamvainak mindennel, a' mi tehetőségünkben áll; 's az út, mellyet leveledben ajánlasz, bizonyosan egyike azoknak, mellyeken ezen tartozást valamennyire legalább leróhatjuk. *Kazinczy* leveleinek összegyűjtése felette kívánatos mind barátira mind a literaturára nézve; amazokra, mert bennök megujítja a tisztelt ember emlékezetét 's közelebb hozza őket lelkéhez; mert azok bélyegző vonásait foglalják magokban iparkodásaink legközelebb elfolyt felszázadának.

Számos foglalatosságok tartnak ugyan lekötve, mindazáltal tárgy és társ óhajtásává teszik, hogy a munkában résztvehessek, 's szivesen és készséggel nyujtom kezemet. *Szemere*, úgy hiszem, sok leveleit gyűjtötte *Kazinczynak* a' régiebb időkből; ez okból vele szövetkeznünk szükséges lesz, ámbár nem várom, hogy ő a' *teherben* osztozzék. A mi a felhívást illeti, úgy hiszem, azt nem lesz szükséges ujságok által tenni: azt talán egy kőre írt circuláris levél eszközölné, mellyben többet is mondhatni, mint lehetne mondani a publicum előtt. A' mi az aláírást illeti, kívánom, hogy a Te neved is ott legyen; ezt az úgy 's az igazság egyiránt akarják. Azon okfökről pedig értekezni, mellyek a levelek választásában és változtatásaiban (törlések által) fognak bennünket vezérelni, talán legjobb 's legalkalmasob idő a jövő nagy gyűlés ideje lészen; ezen tárgy addig könnyen elhalasztathatik, mert a' levelek, a' téli alkalmak ritkasága miatt, úgy sem fognak olly sűrűn érkezni. A' mi a' biographiát illeti, egy *rövidnek*, e' mellett dátumokra a' lehetőségig tökéletesnek, előre bocsátását én is jónak itélem. — Méltóztassál, tisztelt barátom, tudósítani, hogy mi volna gondolatra szerint legelébb is véghez viendő: uj év felé dolgaim, reményem, egy kissé tágitani fognak rajtam; én bizonyosan semmit sem mulasz-

tandok-el, hogy a' boldogult iránti kötelességemnek 's bennem helyezett igen becses bizadalmadnak, legalább valamennyire megfelelhessenek.

Végezetül újra kérek, tisztelt férfi! bocsáss meg hosszú hallgatásomért. Ha annyiszor irtam volna a' hányszor készültem 's meggátoltattam, úgy ostromoltnak érzéd vala Magad leveleim által. Emlékezzél ezen túl is olly szivesen rólam, mint ént örültem első felszólításodnak. Adjon isten szerencsét feltett szándékodnak végrehajtásában; s' tartson-meg Téged épségben, vidámságban..

Pest, December 6. 1831.

U. I. Vásár alkalmával *Czuczor* barátomnak 4 példányt küldtem *Kisfaludy Károly* munkái első osztályából (I. VII. VIII.) azon kéréssel, hogy azokat biztos kézzel Hozzád juttassa. Vedd pártfogásod alá: Négy példány nem lehet sok *Pannonhalmára*; szerezz nekik urakat, kérek a többi kiadók nevében. Mind a 10 kötet ára 6 f. O. P.

A másik három kötet még a' héten megy sajtó alá.

2.

Főtisztelendő Apát Úr!

Főtisztelendő Ur előtt tudva van, hogy midőn literaturánk tisztelt bajnoka: *Kisfaludy Károly* 1830-ban a honi nyelv nagy veszteségére kimult: barátjai felkérték a haza jobb érzésű fiait, járulnának szabad adakozásaikkal egy, a dicsőült érdemeit megtisztelendő emlék felállításához; segéd-eszközül vévén egyszersmind hátrahagyott munkáit, melyeket 10 kötetben a közönségnél felajánlottunk. Igyekezeteink nem maradtak minden siker nélkül; a hazai ujságok mellett kijött II. d. tudósításunkból láthatni, hogy ezen szándékolt emlék pénzalapja m. e. december 14-dikéig 1175 fr. 19⁸/₂₀ krnyira nevedett pengőben; 's hogy a *Kisfaludy* munkáinak még fenlévő 's e célra fordítandó példányaiban öszvesen mintegy 2300 frtnyi becs vagyon fenn. Azonban ama' summa még harmadát sem tevén a' megkívántató egésznek; a' könyv eladásból reménylhető jövedelem pedig felette bizonytalan lévén és igen sokára haladhatván: újra bátorkodtunk hazánk fiait felkérni, méltóztatnának most, midőn némi alapja már le van téve az állítandó emlékeknek, sőt a művész hozzá is fogott a munkához, a kezdetet szives részvétellel pártfogolni, hogy annak semmiségbe vissza ne kelljen dőlnie.

Főtisztelendő Ur, kinek hazafiú igyekezetek' előmozdításában való szives részvétele ismeretes: meg fog bocsátani, hogy bátrak valánk, e bizodalomtól ösztönöztetve, tisztelt nevét azok sorába iktatni, kiknél az érdekelt célra pénzt letenni lehessen. E' végre küldünk egyszersmind egy aláírási levelet, azon alázatos kéréssel, ne terheltecsék azt tisztí hatása köreivel közölni, példájával 's hathatós buzdításaival gyámolítani, a befolyandó pénzt elfogadni 's azt az aláírási levéllel együtt folyó évi július végén túl biztos alkalom utján Pestre, a' magyar tudós társaság pénztárnokához *Helmecky Mihály*hoz beküldeni. Ezen másod izbeli ajánlatokról (szintügy mint az elsőkről 1832-ben) teljes és pontos tudósítást adandunk az ujságok mellett, köszönettel kihirdetvén minden

gyűjtőnek 's ajánlóinak nevét és adományát; s a maga idejében minde-
nekről kimerítő s hitelesített számot adván.

Kik egyébiránt megkülönböztetett tisztelettel maradtunk Főtisztelendő Urnak

Pesten, Februarius 1. 1834.

alázatos szolgálói

Bajza József, Forgó György,
Dr. Schedel Ferencz,
a pesti orvosi kar tagja,
Vörösmarty Mihály.

Kisfaludy Károlynak emlékére.

mely Budán, Ferenczy István által hazai fejr márványból készült, folyó évi
julus 31-dikéig adományokat; elfogadni kéretik Főtiszt. *Guzmics Izidor* apát úr.
Bártfay László, Forgó György, Schedel.

Hónap és nap	Az adakozó neve és rangja ön kezével beírva.	Adomány váltóban.	
Febr. 25 d.	Guzmics Izidor bakonybeli apát	12	30
8 d.	Briedl Fidel Nevelés Tudomány Tanító Bakony- bélben	5	—
do	Kovács Wilibáld Bakonybéli Prior és Tanító	6	—
do	Spisák Rajnáld Bakonybéli Apátság Javainak Igaz- gatója	5	—
	<i>(Ez át van huzva és Toldy utóbb odairta):</i>		
	Nem küldünk semmit, mert hihetetlen, hogy ezen az uton elsüljön a dolog.		

3.

Magyar Tudós Társaság.

Pesten, nov. 26. 1835.

Szerencsém van ezennel Főtiszt. Urnak az »*Átok*« című drámá-
ból az Académia nevében azon tisztelet-példánnyal kedveskedni, melly
az elfogadott kéziratok bírálóit szabályszerűen illeti; 's róla alkalom-
adatával Nyugtatványt kérek.

Egyuttal Szenczi Imre javított *Jul. Caesar*jait küldöm azon hiva-
talos kéréssel, hogy azt ujonnan általnézni 's felőle véleményét velem
közölni méltóztatnék.

Egyébiránt magamat nagybecsű kedvezéseibe ajánlván, megkülön-
bözött tisztelettel vagyok

Főtisztelendő Urnak

alázatos szolgálója
Dr. Schedel Ferencz
titoknok.

4.

Magyar Tudós Társaság.

Pesten, április 13. 1836.

Főtisztelendő Apát Úr!

Szíves örömmel sietek tudtára adni, hogy *Oidipusa* az academia által nyomtatás végett el van fogadva, 's hogy azzal leszen a társaság által illy czim alatt kiadandó gyűjtemény:

»*Görög classicusok magyar fordításokban*« megindítva. Ide csatolom a bírálók javaló véleményeiket másolatban, azon végre, hogy ha a főtisztelendő úr némelly azokban felhordott észrevételeket helyeselné, szerintök, saját tetszése szerint nagygyűlésig, a kéziratokban némi változtatásokat tehesen. Saját tetszése szerint: mert a kézirat feltétel nélkül fogadtatott el. Csató úrnak adtam ezt által elküldetés végett azon elmékedéssel együtt, mellynek czime: »*Jutalmazások és dicsőítések.*« Az nem látszott a' vizsgáló jelentése szerint a Tudománytárba, ennek szorosán tudományos rendeltetése végett felveendőnek. Érdekelt volt a vizsgáló mellékesen, hogy talán az Évkönyvekben állhatna.

Ezt itt ugy említem, mint a vizsgáló magányos érzelmét.

Jelentvén még, hogy Tud tár. VII. kötetében álló jeles dolgozatáért a' Főtisztelendő úrnak 7 f. 30 kr. courpénz van letéve, mellynek nyugtatvány mellett felvételéért könyörgök; magamat nagybecsű hajlandóságába ajánlom; 's maradok őszinte való tisztelettel

A főtisztelendő Apát úr

alázatos szolgája
Dr. Schedel Ferencz.

5.

Magyar Tudós Társaság.

Pesten, április 26. 1836.

Főtisztelendő Apát Úr!

Április 18 d. költ becses levelét vettem. A görög drámák fordítását illető szándéknak nem lehete nem örülnöm; a veszprémi barbáriesen pedig nem lehete csodálkoznom, miután tudva van, hogy az érdeklött tekintetben e' megye a' legsötétebbek közé tartozik. A Főtisztelendő úr intése nem maradandó siker nélkül, 's a' dolog még nem tudom hol és mikor, de szóba bizonyosan fog jöni.

»*Oedipus*« kézírata, a' Névkönyv 's egy bírálat végett a' Főtiszt. Úrnak szánt dráma egy csomóban, a pápai Benedictinus urak házában van, vagy lesz kevés nap mulva letéve. Itt következik a' kívánt pótlék utasítás. A mi nincs benne érintve, arra nézve a' társaság szabadjára kívánta a munkálkodót hagyni.

Mi az Évkönyvet illeti, a' III. d. kötetnek, végzés szerint 1837. nagygyűlésig kellene elkészülnie, s' így a nyomtatásnak jövő télen kezdődnie. Azonban én nagygyűléskor azt fogom ajánlani, hogy halasztanók azt 1838-ig, fontos okokból. Mindenesetre jókor van még a' tudva levő cikkelyhez látás, jó dolgozat soha sem jó elég jókor.

Mi többünknek nézeteit illeti a görög nevek és szavak leírásában :

azok különböznek. *Bajza, Vörösmarty* azt vitaták a' kisgyűlésekben, mi Helyesírásnak új kiadása 10 d. lapján a) alatt áll; én azt sürgettem, ami a következő oldalon b) alatt. Indító okom nem annyira ezen mód népszerűbsége volt, mit azonban mindig hasznos olly kérdéseknél figyelemre méltatni, mellyek nem életkérdések: hanem főokom az, hogy első módot teljes következettséggel talán lehetetlen kivívni. Hogy az elsőbb mód több görög nyelvi szeretet kíván, mint a' mennyit még íróinkról is — fájdalom — feltehetni in theoria nem lehet argumentum, de annál nagyobb in praxi. Határozza el magát az académiá reá, igaz, sokan majd görögösen fogják a g. neveket írni akarni, de félek, majd nem lesz benne köszönet. — Mi betűinket is a rómaiaktól vettük által, a' görög nevek és szavak kimondása szerint nem tudom, miért kellene rettegnünk, azoknak a rómaiak által már meghatározott írásmódját is által vennünk. 'S így, mert az másutt is, 's a graecisálók nem nyertek többséget. Ez gyenge belátásom szerint véleményem.

Az Egyházi Tár folytatásáért köszönet. Ki philosophus és egyszerűsmind szív embere, kell, hogy igen melegen vegye e' közléseket. — Megkülönböztetett tisztelettel

A Főtiszt. Úr!

alázatos szolgálja
Dr. Schedel Ferencz.

6.

Magyar Tudós Társaság.

Pesten, november 23. 1836.

Főtisztelendő Apát Úr!

Azon hivatalos kéressel csatolom ide »*Thucydides' munkáit* Malmos által fordítva, hogy azokat szorosán megvizsgálván, aziránti ítéletét méltó-e, hogy az académiá eszközölje kiadásukat vagy sem, három hónap mulva velem tudatni méltóztassék.

Milly szempontokat óhajt a' társaság a bírálók által követtetni, az 1836-ki Névkönyv 47-d. lapjain, a' 25. pont alatt ki van fejtve.

Ki állandó tisztelettel vagyok

A' Főtisztelendő Apát Úr!

alázatos szolgálja
Dr. Schedel Ferencz.

Csak a 2 kötetet küldöm, gondolván, hogy ebből is képes lesz a Főtisztelendő Úr a fordítás becsét megítélni.

Ezen alkalommal arról van szerencsém értesíteni a Főtisztelendő Urat, hogy midőn nagygyűléskor *Oedipus* elfogadtatott, az határozatott egyszersmind, hogy, ha jövő nagygyűlésig még egy görög darab leszen elfogadva, a kettővel együtt egy illy című gyűjteményt indít meg az académiá: »Görög classicusok magyar fordításokban.« Ha tehát a főtiszt. beküldi *Euripides*ből készülő fordítását, rajta leszek, hogy a bírálók nagygyűlésig elkészüljenek, s akkor gyűlés után mind a két darab egy kötetben azonnal megjelenhetik.

Tartson meg a főtisztelendő úr szives hajlandóságában

mint felebb.

7.

Magyar Tudós Társaság.

Pesten, februárius 7. 1837.

Főtisztelendő Apát és Táblabíró Úr!

Szándéka lévén az academiának tudományos litteraturánk számos hézagai pótlására jutalom tételek által is ösztönözni hazánk íróit, kötelességemmé tette felszólítani a Főtisztelendő Apát Urat, méltóztatnék az iránti javaslatát velem legkésőbb f. é. május 1-jéig közölni, mígféle hézagokat tart a' Főtisztelendő Apát Ur osztályában legérezhetőbbeknek, s ennél fogva mely tudomány ágaknál gondol a Főtisztelendő Úr mind azok fontosságát mind litteraturánk jelen állapotját tekintve, egyebek előtt közhasznu kézi könyveket irandóknak.

Továbbá jeles életírásokra is jutalmat kívánván a társaság kitenni, azon már elhunyt férfiak jegyzékét is óhajtja, kik illető osztályokra bármely tekintetben nagy hatással voltak; 's kiknek pályája ezen osztály tudomány történetével oly szoros összefüggésben áll, hogy szerencsésen talált életbiztosításokból munkálkodások helyes előadásokból általok mivel tudomány történeteire is világ háruljon a character pszichologiai felfogása munkáik, érvényeik, kitüntetése pedig olvasóinkra nézve vonzó és gyümölcsöző olvasást nyújtson.

Minden kitűzött tárgynál akár tudomány, akár életírás legyen, felkivánja a társaság jegyeztetni azt is, körülményeink és szükségünkhöz képest mennyire terjeszkedhessék ki körülbelül az író; továbbá milly szellemben, nyomokon, különösb tekintetekkel talán rendben is dolgoztassék ki a tárgy; mikre nézve nemcsak azért kíván a' társaság némi előleges határozásokat megalapítani; hogy egy nemüebb szellem uralkodjék bennök, hanem, hogy a pályamunkák összehasonlítása is könnyebb legyen.

A januárius 30-án, 1837. tartott kisgyűlés határozatából

Dr. Schedel Ferencz.

Főtisztelendő Úr!

A *Hellen-magyar dramaturgiából* a budai censor a' *Kontról* szóló czikket egészen kitöröltötte. Leirattam az egészet ujra, hogy *Dercsik* apátnál próbáljak szerencsét. Mitevő legyek, ha itt is ugy járunk?

Azt kell hinnen, főtisztelendő úr, hogy levelem eltevedt, mellyben az *Atheneum* 's kivált a *Figyelmező* részére szives együttmunkálkodásáért esedeztem. Ismételem most; is bátor vagyok, mindjárt tárgyat is kijelenteni. A' pesti nevendék papság munkálatairól a rozsnyai töredékekről 's a' pécsi püspök bibliájáról óhajtanék recenziókat. Vajha a' főtiszt. ne tagadná meg legalább egyre v. másra nézve munkálatát. A tiszteletdíj, mit eddig képesek vagyunk adni, csak 20 frt egy ívtől. Ezt mellékesen említvén; s társaim nevében is magunkat s folyóiratunkat ajánlván, maradok a főtiszt. úr állandó tisztelője Sch.

Ha valamelyik bírálat szerzőjét titokban kívánná tartani a Főtiszt. úr, a legmélyebb hallgatást ígérhetem.

8.

Magyar Tudós Társaság.

Pesten, mártius 3. 1837.

Főtisztelendő Apát Úr!

Vettem Músája legújabb szüleményét; 's szerencsém leszen azt mingyárt hétfőn bemutatni. Reménylem, hogy 3—4 hónap alatt megleszen a vizsgálat. Hihetőleg azok fogják kapni, kik *Oedipust* másodszor . . . . *Oedipust* Briedel árából küldöm. Reménylem, hogy a' két darab egy kötetben, nagygyűlés után sajtó alá megy. Legalább lehetne óhajtani, hogy már egyszer egy kötet művészi fordítást vennénk görögből.

Bocsásson meg a' Főtisztelendő Úr tolokodásomnak, de még nem vettem válaszát a' »*Figyelmező*« iránti felszólításomra, nincs nyugtom. Theologiai literaturánk itt-ott ismét mozogni kezd; 's kit kérhetnék fel inkább, akár tudomány, akár izlés tekintetében vallási munkák ismertetésére, mint a Főtisztelendő Urat, az újabb kor és iskola' fiát 's lelkes terjesztőjét latin rendszeres munkája 's folyóirata által, melynek bár olly recentest tudnék, millyet az érdemel. *Vass* kanonok urat nem akarom reá felszólítani. Ha erre nézve is ajánlana valakit a Főtiszt. Ur, igen köszönettel venném. Ismétlen, hogy, ha egy vagy más esetben, bármelly tekintetből, a' név elhallgatása óhajthatónak látszanék, a' Főtiszt. Úr arra tökéletesen tarthat számot.

Ki gyakran tapasztalt szives indulatiba ajánlván magamat, állandó megkülönböztetett tisztelettel vagyok

A Főtisztelendő Apát Úr

alázatos szolgálja
Dr. Schedel F.

T. *Briedel Úr*¹ értekezése vagy 10 sor törlése után végre kiszabadult a cenzura alól s a Tudomány-Tár új folyama 2. kötetében első helyt fog állni.

9.

Főtisztelendő Apát Úr!

Méltóztassék mindazon szives részvételért, melyet a Főtisztelendő Úr folyóiratunk támadása óta mutatott, sőt bizonyított iránta, mind a legközelebbi, igen becses küldeményért, őszinte igaz hálánkat elfogadni! Felette jól esik, ha a tiszta szándék olly férfiaktól, kikkel szoros összeköttetésben nem vagyunk, de tisztelnünk kell, elismertetik, kivált olly időben, midőn az annyi ellenkezőket, és pedig incselkedő 's fondorló ellenkezőket lát maga körül támadni. Fogadja el a Főtisztelendő Úr egyszersmind a jövendőre nézve tett ígéretét is köszönetünket. Igen is nagy örömmel fogadtunk el bármelly egyházi, nyelvészi v. egyéb bármi alaku, tudományos közlést az *Athenaeum* v. *Figyelmező* számára, mint t. i. azt tárgy és forma ide vagy oda tartozónak fogja mutatni. Ugyan így

¹ *Beély* (Briedl *Fidél*) a bakonybéli benczés tanárképző intézetben a didaktika tanára volt, termékeny paedagogiai író s a M. tud. Akademia tagja.

veszünk fel szívesen vélemények igazítását, felvilágosítását is, 's itt csak kettőt kell megjegyezniem: 1. mi a »Szóbirálat« czikkelyt illeti: mint-hogy a tárgy nem épen főben járó fontosságú, azt a szabályt követtük eleitől fogva, hogy csak olly »szóbirálatot« vettünk, 's úgy *Vörösmarty*-nak néhány czikkelykéje elmaradt már, mert egyikünk v. másikunk nem hagyta helyben. Ezt pedig azért, hogy mi, azon czikkelyben discrete tanítatik, másutt practice meg ne legyen czáfolva. Máskép áll a dolog egyéb elvekkel, mellyek fontosbak is, kevésbbé általánosak, 's mellyeknek előadását gátolni valóságos nyomás volna. Ide azonban nem értetnek azok, mikről 2. kívánok emlékezni. Ezek t. i. azon főelvei az új kornak, 's új iskolának, melyeknek védelmét, terjesztését mintegy czélul tűzte ki magának folyóiratunk 's ennél fogva p. o. nem vettük fel Freumund feleletét (a' »*Jelenkor*« mellett megjelentek), mert azt hiszszük, magyarnak magyarul kell írni (lehetnek kivételek, mellyekről itt szükségtelen emlékezniem); ennél fogva nem vettünk fel egy bizonyos revisiót, mellyben a tudományos munkákban a purisatio gáncsoltatik; ezért is vennénk fel p. az újítás ellen, az academia ellen (in principió), poetikánk némelly újabb formái ellen, bármelly polgári, egyházi 's literaturai szabadelmű nézetek ellen intézett iratokat, stb. Azonban, kiket mi felszólítunk, azokról tudjuk, hogy e' második pontba akadni fognak.

A' hellen-magyar dramaturgiát szerencsésen keresztülvittem a pesti censurán, 's az ki is van nyomtatva az *Évkönyvek* III-a kötetében, melly nagy gyűlésig kijő.

A' *Kazinczy levelei* dolgában fentartom magamnak, hogy a' Főtisztelendő Urral, midőn v. Bakonybélben, v. nagygyűléskor szerencsém leszen találkoznom, néhány biztos szót váltsak.

Kazinczy emlékecskéje áll, leánya *Eugenia* viseli gondját; a' szegény özvegy szegény állapotban, egy parasztszobában teng, gondolom *Széphalmon*.¹

Végül jelentenem kell, hogy Beimel Úr ellen szegzi magát az Egyh.-Tár IX.-a füzete általadásának. Az elébbi nyolcz már megvan könyvtárunkban; mert eleitől fogva járattam annak számára.

Mellékesen érdekelvén még, hogy a' rec. csekély díja (5 frt 40 kr.) nálunk elvívót várván; a' Főtiszt. Úr rendelkezését várom,

Egyébiránt társaim nevében is újra ajánlván ügyünket a Főtiszt. Úrnak, állandó igaz tisztelettel vagyok

A' Főtisztelendő Urnak

Pest, május 14. 1837.

Nb. A' máj. 16-ra szóló *Figyelmezőben* (melly Pestben ma adott ki) megjelent a recensio minden törlés nélkül.

alázatos szolgálja
Dr. Schedel Ferencz.

¹ Guzmics, mint fenebb láttuk, nagyon érdeklődött Kazinczy halála után is annak családja iránt. Kazinczynak Guzmics iránt táplált igaz barátságos indulatának emléke: Kazinczynak ifjúkori olajfestményű mellképe, melyet Guzmicsnak ő maga adott ajándékba és most Pannonhalmán a képtárban őriztetik.

10.

Főtisztelendő Apát Úr!

Ha azon őszinteséget, mellyel magamat egész szívből a Főtisztelendő Úr igaz tisztelőjének vallom, levelezői szerénységem szerint fogná megítélni, úgy kénytelen volnék megjegyezni, hogy a kettő nálam épen fonák arányban áll. S e vallomás után engedje meg a Főtiszt. Úr, hogy újra olly későn küldöm novemberben hozzám intézett szives soraira válaszat. Azok betegen találtak, következett az összetorlódott hivatalos s egyéb dolgok elvégzése — de nem mentegetem magamat — hanem irok. Az értekezés megjelenik a *Tudomány Tárban*; s ez alkalommal az *Athenaeum* is kegyes emlékezésére ajánlkozik. *Oidipusz* és *Iphigenia* kezeimnél, s várom gróf *Telekit*, hogy szóval szívére kössem »*Hellen Classicusok*« gyűjteménye megindítását. Megvallom, hogy ezt ollyannak tartom, melly a társaságnak különösen fog becsületére válni, s mit épen a társaságtól kell vární, mert rajta kívül alig van mód az effélék kiadásához. Azonban nem merek hirtelen sikerrel kecsegtetni magamat, mert ismerem nyomtatási pénztárunk terhelt állapotját . . . Ha lesz e részben bizonyos irni valóm, nem fogok vele késni. Szenczy Imre *Caesarja* is 1835-től hever!

Miben van az »*Egyházi Tár*« 1838-ra? A januáriusi füzet még nem jelent meg. Én azt gyanítom, s félve gyanítom, hogy a *Szión* ellenmérge akar lenni a *Tárnak* az episcopalis felekezet részéről, én lelketlenül találom ezt, korunkhoz illetlennek; s sajnálva hallom, hogy szép közönsége akadt — azonban ez csak első félv: adja isten, hogy a Főtisztelendő Urat el ne hagyja a kedv s türedelem — s a *Tár* el ne akadjon. *Illyen egyházi szellem kell a mostani kornak*; az a másik épen arra való, hogy a roskadásnak indult épületet, a helyett hogy támogatná, *aláássa*. Lássák ők! Szinte a mai póstával irok *Szenczy Ferencz* Úrnak is s ők a *Tárnak*, érdemébe ereszkedő birálatára kérem, mihelyt csak egy füzet megjelenik. De bármely bizodalمام legyen is a' tisztelt urhoz, mégis a Főtisztelendő Úrhoz folyamodom azon kérelemmel, méltóztatnék a' *Sziónt* szemmel tartani, s annak első negyedi befejeztével minélelőbb közölni velem, tartózkodás nélküli ismertetését — a' redactio titoktartása illy esetekben feltétlen és mély. Érkezett már róla valami: de csak formája, hibás nyelve és nyomtatása ellen, illyet nem veszünk fel. Hanem *szellemét megróni*, tudományos tartását, akadással: az igen hasznos leszen. De a *Tárt*, a *Tárt* félbe nem kell hagyni — mindenekre kérem a Főtiszt. Urat, támadjon előbb surlódás a kettő közt, támadjon mozgás a szellemekben — a *Szión* meg nem fogja állni a próbát, s mihelyt Gy. kano-nok lesz, úgy fog elenyészni mint a pesti. *A magyar egyház becsületének nagy része a Főtisztelendő Ur kezeibe van letéve.*¹

Magamat a Főtisztelendő Apát Úr nagybecsü hajlandóságába ajánlván, igaz hódolattal maradok

Pesten, Februárius 17. 1838

alázatos tisztelő szolgálja
Schedel Ferencz.

¹ Toldynak az igaz és jó ügy iránt táplált mily hő buzgalma szól e sorokból.

11.

Igen tisztelt Kedves Főtisztelendő Úr!

Aug. 1. irt sorai a' Főtiszt. Urnak igen méltán sújtanak, mentésem nem lévén levélírói hanyagságomért — mert nagy elfoglaltatásom 's házi zavaraim sem elégségesek erre — a Főtiszt. Úr annyiszor tapasztalt igen becses jóakaratótól várom feloldatásomat. Igen is, vettük az értekezést, mellyre a napokban kerül a' sor; vettem a maga idején a' biblogr. közlést is! S irtam, 's már jórögen *Szenczy* prof. Urnak is az egyh. munkák, nevezetesen az *Egyh.-Tár* koronkénti megismertetése iránt, — de választ nem volt szerencsém venni. Ismétlem tehát azt ez órában. Eggenberger utasítva van az Évkönyvek tiszteletpéldánya iránt 's a tudománytári tisztelejdi hasonlóan neki adva . . . csak Beimelnek nem szoltam még a Főtiszt. Úr által az académiának szánt E. Tár példányá iránt, mellyet ő mind eddig nem ada meg.

Végig olvasván ismét a febr., mart. és júniusi leveleket, pirulnom kell ujolag; de ne higye a Főtiszt. Úr, hogy mindazok, mind pedig általában irántam bizonyítani méltóztatott szives hajlandósága, ne tartoznának szebb örömeim, ne tartoznának erkölcsi kincseim közé. Ennyi kelletlenségei között az írói pályának, mellyekkel nekem, 's kiket barátság szorosban kapcsol hozzám, küzdenünk kell: vajmi kedves pihenő pontokat nyujt emlékezetemben annak tudása, hogy kivel elvek 's érzések rokonsága összeköt; kinek érdemeit elismerni, szivbelyege becsét tisztelni belső ösztön sürget: hogy az szivességébe zárt, hogy az hozzám jóakaratót megörzi. Ne szóljon tehát netalán adandó válaszában, vagy midőn személyesen leend szerencsém tiszteletemet tehetni, semmit a multakról, azaz az általam elmulasztottakról: újabb jósága ujra feddene.

A május-júniusi, és a júliusi füzeteket csak tegnapelőtt hozá meg a' Beimel embere s úgy a' »Szentírás iránti legujabb nézeteket« csak tegnap kezdém olvasni. Még nem vagyok magammal Strausz iránt tisztában; miket a hálai Allgemeine Literatur-Zeitungban olvastam róla, engem laicust nem tudtak eligazítani: a' Főtiszt. Úr értekezését egészen értem, nyugtalanul fogom — úgy érzem — várni az újabb füzeteket. S bocsásson meg a Főtiszt. Ur — nem kedvkeresésből mondom — de nem titokolhatom, hogy valahányszor olyat olvasok, mi épít, nem lehet elnyomnom azon való neheztelemet, hogy a *Szión* moraliter grassál közöttünk. *Melly különböző catholicismus uralkodik a kettőben!*

S így nem lehet nagyon is nem kérnem Főtisztelendő Urat; ne vonná meg *Atheneumunktól* a vallásos ember képét. Fanatismus ellen csak vallásossággal lehet dolgozni. Így a »képző erő a' művészetben« is kedves adomány leszen a 2. félévre.

Tegeye, hogy tisztelhecsük nagy gyűléskor! *Gr. Teleki* a tegnapi ülésben kérdezett, vettem-e a Főtiszt. Úr válaszáat? Mondám nem. Ő kétszeresen óhajtá: mert poetai keblű ember s egyszersmind előkelő egyházi férfiú szolt volna Sz. feleit — ma estve bejelentem néki. Nem tudom mit teendünk. A hellen szín, reményben, vagy gyűlés után megindúl; 's mutatványok egy újabb darabról kedvesek lesznek.

Tartsa meg a Főtisztelendő Úr nagybecsű kedvezéseiben azt, ki változatlanul

Pest, aug. 7. 1838.

hű tisztelője
Schedel F.

Most vevén a levelet, még nem szóltam társaimmal: de azért legyenek ők is tagjaink is ajánlva a Főtiszt. Apát Úr szivességébe!

Toldy Ferencz leveleinek külső czíme:

Főtisztelendő Dr. *Guzmics Izidor*, sz. Benedek-szerzetbeli, sz. Móriczról nevezett bakonybéli apát s' ns Győr vmegyei táblabíró Urnak, mint a magyar tud. társaság rendes tagjának.

Hivatalból.

Pápa Bakonybél.

Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

BERZSENYI DÁNIEL MUNKÁIRÓL.

Az 1864. évi kiadás utószavában Toldy keményen (de méltán) megrója Döbrenteit az 1842. évi kiadásért s önérettel jelenti ki, hogy a meghamisított Berzsenyi után *íme van már valódi Berzsenyi*; mert az ő szövege (t. i. Toldy) »mindenütt az első, az eredeti kiadásokon alapszik; ki vannak irtva belőle Döbrenteinek azon, a kor s az író sajtóságait eltörölő, önkényű változtatásai, melyek, úgy is mint falsificatiók, úgy is mint ízetlenségek Berzsenyi tisztelőit s a kritikát egyformán botránkoztatják.« Az ő kiadása (t. i. Toldy) »Berzsenyit a maga valóságában adja.«

E napokban bizonyos okból újra el kellett olvasnom Berzsenyi Észrevételeit Kölcsey recensiójára, s bízván Toldy utószavában nem kerestem elő mindjárt a Tudományos Gyűjtemény 1825. évi IX. kötetét, a melyben eredetileg jelentek meg, hanem megelégedtem a Toldy-féle kiadással, hiszen ez úgyszólván »az eredeti kiadáson alapszik«.

A II. köt. 45. lapján azonban a *jellem* szó ütötte meg a szememet. Hogyan kerül ez ide? Hiszen tudjuk, hogy ez Szemere Pálnak sokkal *későbbi* találmánya!

Már most csakugyan meg kell nézni az eredeti kiadást is. A Tud. Gyűjt. 1825. IX. 128. lapján az illető mondatban nem *jellem*, hanem *character* áll.

Tovább lapozgatok a Toldy-féle Berzsenyi-kiadásban. A II. köt. 56. lapján ezt olvasom: »A görög forma *utánozza* az ének természetét.« Megnézem a Tud. Gyűjt. 1826. IV. kötetét s a 88. lapon ezt találok: »A görög forma *követi* az ének természetét.«

Ab uno disce omnes! Bizony nincs nekünk még ma sem olyan Berzsenyi-kiadásunk, mely őt *a maga valóságában* adná. Avis aux éditeurs!

Sz. K.

OBERNYIK KÖLCSEY LEVELE HALÁLÁRÓL.

Hármas szempontból érdekes az alább közölt kis levél, 1-ször, mert irodalomtörténetünk egyik legnagyobb alakja Kölcsey Ferencz betegsége és haláláról a *leghitelesebb* tudósítás; 2-szor, mert maga a levélíró is irodalomtörténetünk ismeretesebb alakjai közül való, végül 3-szor, legérdekesebb a dologban az, hogy Kölcsey Péterrel fitestvére halálát csak az elhalálozás után való ötödnapi tudatják.

E levélke az Ugrayval egyesült Bölönyi levéltárból való, mely megőrzés végett a Biharm. és Nagyvárad Tört. és Rég. Muzeumban van elhelyezve. E Bölönyi családból származó *Anna* lévén Kölcsey Ferencznek édesanyja, egészen természetes volt számításom, hogy a Bölönyi levéltárban Kölcsey életére vonatkozó adatok nagyobb számmal lesznek találhatóak; azonban csalatkoztam; mert az alábbi levélkénél egyébire nem akadtam. A levelet betűhíven közöljük:

Cseke, Aug. 28. 1838.

Mélyen tisztelt Tekintetes Úr!

Igen szomorú dolog, mellyet a Tekintetes Urnak jelentenem kell: T. Kölcsey Ferencz Ur ugyan is, a Tekintetes Urnak kedves testvére e' folyó hó 15-kén megbetegülvén, miután 20-kán az előszer csekélynek látszott nyavalya terhessé fajult, 24-kén a nagy férfi csendesén kimúlt. Orvosa a' belső rész gyuladását mondá nyavalyájának. Elég. Ő nincs többé, 's elég okunk van reá, hogy kora vesztét fájljuk.

Sajnálom, hogy illy szomorú hírrel kelle fellépnem, de a' sors így hozá. Őrizze jövőben az ég a Tekintetes Urat hasonló gyászos eseményektől.

Ajánlom magamat a' Tekintetes Úr kegyességébe és maradok a Tekintetes Urnak

alázatos szolgája
Obornyik Károl
az elhunyt' házánál Nevelő.

Kívülről: Tekintetes kölcei *Kölcsey Péter* Urnak, több Tttes Ns Megyék Táblabírájának alázatos tisztelettel *Szakácsiban*.

Közli: ZSÁK J. ADOLF.

KAZINCZY LEVELE GYÖRGY JÓZSEFHEZ.

Mielőtt Kazinczynak Nagyatyámhoz ezelőtt hetven évvel intézett e szép levelét örök letétképen a szatmárnémeti ev. ref. főgymnasium irattárába beadnám: czélszerűnek találtam azt e helyen, hol már is annyi jelesünk életrajzához talál nagybecsű adatokat a kutató, ezuttal közzé tenni.

Szépnek tartom Kazinczy e levelét különösen azért, mert a mikor benne, élete alkonyán oly sok gonddal-bajjal átküzdött multjára visszatekint a nemes nagy lélek, s volt papja előtt elkesereg: ugyanakkor

mély vallásos hitéből merített megkapó fordulattal boldogító kárpótlását feltalálja szerető családjában, s előttünk áll benne a sors kemény csapásait békés megnyugvással tűrő jó családanya magasztos képe.

Sajnos, hogy a mikor Nagyatyám kéziratait 1878-ban rendeztem, már csak ez egy levelére akadtam. (Akkor közölve is volt a »Szamos« aug. 8. számában). Sajnos, mert nagyon valószínű, hogy nem ez lehetett az első tőle, s talán nem is a legutolsó, a mint családunk idősebb tagjaitól az időben hallottam is, hogy gyakrabbi levélváltás volt közöttük. Ezt mutatja az a bizalmas, bensőséggel teljes hang, mely az egész levelen előmlik, különösen pedig a befejező részben nyilvánuló az a tiszta öröm, hogy barátjának még fiát is: *György Józsefet*, ki akkortáiban Sárospatakon tanult s idővel Máramarosmegye főorvosa lett, megláthatja. Természetesnek találjuk ezt, ha tudjuk, hogy nagyatyám 1810-től 1815-ig a sátoralja-ujhelyi egyháznak papja, Kazinczy pedig gondnoka volt.¹ Ilyen közeli összeköttetés után csaknem hihetetlen, hogy ők nagyatyámnak Szatmárnémetibe való költözése után csak a 14-ik évben váltották volna az első levelet. A gyakori szellemi érintkezés tarthatta fenn mindkettőjükben az egymás iránt való becsülést; nagyatyámban a rendkívülit mély tiszteletet és szeretetet irányában, a mit egész Szatmárnémeti tudott róla.

A levél hű másolatban a következő:

Széphalom, Aug. 15 d. 1829.

Tisztelendő Úr, kedves barátom!

Az Urnak Novemb. 19 d. hozzám írt levelét — fogja-e ezt hihetni? — tegnapelőtt vevém. Novemb. 26 d. mentem Pestre, s Junius elsőjén jöttem el onnan. A' feleségem szüntelen várván, az érkezett leveleket feltartóztatta, végre utánam küldötte, s azok engem már nem találtak ott, 's ismét visszaküldettek ide.

A' tudva való dologban tehát nem szolgálhatok, mert annak már vége van. Minthogy levélben bizonyos dolgokról nem szabad szólni, mert az ember nem tudja a levelet előbb-utóbb ki fogja olvashatni, egészen hallgatok róla. Csak azt engedje mondanom az Úr, hogy Pesten sokszor kiáltottam, sokszor hirdettem ezt: Minden Papok közt, a' kiket valaha hallottam, nekem Cleyermann és György József az egygy. — Hallám ott a' Franciscánus Stanislaut is, vezeték neve Albach, sőt szobájában is meglátogattam, s nagyon becsülöm és szeretem. De én a' tüzet szeretem mindenben. — Cleyermann mellett lehetetlen nem figyelmeznii; ő ragadozza a' lelket, és soha sem beszéll olyat a' mit nem hiszem. — Superint. Báthori Úrral sokat ebédeltem, de Cathedrán nem hallottam.

Mind az Eperjesi, mind a Királyi, mind a Septemvirális Tábla triumpháltatá feleségemet a' bátyja ellen, ki ennek 12 eszt. oltá egygy fillért sem ada, 's osztályrészét elfoglalva bírta. A Sententia mind az

¹ V. ö. Kiss Kálmán: A szatmári reform. egyházmegye története 320 l.

osztályrészt, mind az usus fructust ide itilé; de az usus fructusnak negyed részét sem kapom meg, hatezeret költöttem a' perre, 's adósságokba vertem magam, hogy 7 gyermekkel élhessek. Jul. 27 d. elkezdénk az Executiót, 's Septemb. 10 d. folytatni fogjuk. Ha Octób. 27 d. bé nem rekeszteném 70-dik esztendőmet 's ha 7 gyermekem nem volna, ezt mind könnyű volna túrni. — De így végyen az Úr össze mindent 's mondja meg nem én vagyok e egyyike a' legszerencsétlenebb teremtéseknek.

Azonban ne gondolja az Úr, hogy engem az én Theodicaeai hitem, mellynek világánál a dolgokat nézni egykor szeretém, elhagyott. Nem tudom, ha úgy van-e? mit tud az ember? De látok rendet ebben a' Mindenben, látok visszafizetést; látom azt magamon is: — ezen esztendeimben ez a' még ép test, ez a' még eleven lélek, feleségem, 's 7 lélekben testben ép gyermek! — Ki dicsekedhetik viszont annyi örömmel mint én.

Ha Patakra bémegyek, örülve fogom meglátni annak a' fiját, a' kit én úgy is mint Papot, úgy is mint Embert, úgy is mint barátomat szeretni meg nem szűnhetek.

Éljen szerencsésen, édes barátom. Feleségem tiszteli az Urat és az Asszonyt. Ajánlom magamat becses barátságába.

Tisztelendő Úr, az Úrnak

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz.

Kivül: Tisztelendő György József Szathmár-Németi Reform. Predikátor Úrnak, több Tek. Nemes Vármegyék' Táblabírájának. *Szathmár-Németi.*

Közli: GYÖRGY LAJOS.

JOANNES PANNONIUS ÉNEKE.

Égészen más irányu kutatásaim közben forgatván a bécsi Bibliotheca Palatina kéziratairól kiadott katalogust a Vol. VII, 326. lapján találtam a következő czímet:

Joannes Pannonius: Cantio contra amatores mundi — 11,735 sz.

Az Akademia főtitkárának kegyes közvetítése utján megkaptam a kéziratot és az Akademiában használhattam.

A codex aranyvágásu, préselt bőrkötésű papiros, codex 1—277. l. mintegy négy kéznek műve, vegyes tartalommal. Vallásos áhitatra, különösen lelki gyakorlatokra szánt elmélkedések, moralis leczkék, vallási oktatások közt foglal helyet egy cantio, mely 10 teljes négysoros alexandrin rithmusu rimes verset tartalmaz: a 11-ik versszak helyett ennyi áll:

Vanitas vanitatum etiam vanitas Eccles. I.

Utána vetve német sorokkal vegyes szintén rimes versszak.

A codexnek e darab 107b—108a. lapját foglalja el. Utána 108b—111a lapon.

Alius contra huius mundi amatores himnus fordul elő. A codex másolói németek lehetnek. E könyvet jezsuiták használták és talán német ajku jezsuiták, mert 257a—260b egy német szövegű »*Indulgentia*« is fordul elő.

A kézirat korára nézve két döntő adatot találtam.

a) A 7. b) lap alján következő följegyzés van:

Anno 1575. 9 Cal. Febr.

b) A 275. b) lap alján VIII. Kelemen *Decretum super casuum reservatione* (lap szélén: *ab omnibus Regulium superioribus*) *observandum* így végződik: *Datum Romae apud S. Petrum Die 26 Maj. Anno 1593.*

Világos, hogy a XVI. század végén keletkezett e kézirat. Hogy jezsuiták számára készült különösen két darab bizonyítja. A 131b)—135b) lapokon pompás nyointatásszerű irattal, de azért az egészen átvonuló orthographiával van lemásolva Loyola Ignácznak egy levele az ő szellemi fiaihoz: *De obedientia.*

A 135b)—139a) lapokon pedig Borgia Ferencztől egykori Gandia hercegtől: *Octo remedia contra cogitationes insurgentes tempore orationis* és ugyancsak tőle egy hálaadó ima *pro vocatione ad Religionem.* Továbbá egyik czikk a jezsuita név eredetéről szól. Előfordul benne a tridenti zsinat egyez határozatairól magyarázat.

Mihelyt az alább olvasható cantiot elolvastam és az egész codexet tüzetesen megvizsgáltam, rögtön tisztában voltam, hogy itt a mi *Janus Pannoniusunk* verséről nem lehet szó, habár az ékesszólás mestereként *Tullius*t említé: Janus Pannoniusnál két vallásos irányú költeményt találtam. Egyik *Elegiák* II, 18.

Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere; quae tandem B. Virgo exorat. E versben szépen van bele szöve az *átlényegülés* dogmája. A másik: *Epigramm*, II, 24.

In Epiphaniam, mely sapphói versben van írva.

Rímes verset Janus Pannonius egyáltalán nem írt. A Joannes Pannonius verse középkori szellemen rímelő vers és még nem is ros.

Azt hiszem, nem érdektelen e vers közlése, melynek apró betűit csak nagyító üveg segítségével bírtam elolvasni. A kibetűzésben Borovszky Samu t. collegám szíves segítségeért hálás köszönetemet fejezem ki. A 6. versszak utolsó sorának második és harmadik szava érthetetlen szöveget adott volna, a gondolatnak leginkább megfelel az »*in umbrae valli*« kifejezés.

Cantio Joannis Panonii contra amatores mundi.

1. Cur mundus militat subvana gloria,
Cuius prosperitas est transitoria,
Tam cito labitur eius potentia,
Quam vasa figuli, quae sunt fragilia.
2. Plus crede literis in glacie
Scriptis, quam miseriis vanae fallaciae:
Fallas in praemiis virtutis specie,
Quae nunquam habuit tempus fiduciae.
3. Credendum est magis viris fallacibus,
Quam mundi miseris prosperitatibus,
Falsis insaniis et vanitatibus,
Falsisque studiis et voluptatibus.

4. Dic ubi Salamon olim tam nobilis,
 Vel ubi post Samson dux invincibilis
 Vel pulcher Absalom tam mirabilis
 Vel dulcis Jonathas multom amabilis.
5. Quo Caesar obiit celsus imperio,
 Vel dives splendidus dives in prandio
 Vel ubi Tullius clarus eloquio
 Vel Adam plenus ingenio.
6. Tot clari proceres, tot *rerum spatia*,
 Tot ora procerum, tot mundi fortia,
 Tot mundi principes, tanta potentia:
 In umbrae valli¹ clauduntur omnia.
7. Quam breve festum est haec mundi gloria
 Et umbra hominis sunt eius gaudia,
 Quae *semper* subtrahunt aeterna praemia
 Et ducunt hominem ad dura devia.
8. Haec carnis gloria *quam* magni penditur:
 Sacris in literis flos feni dicitur;
 Vel leve folium, quod vento rapitur,
 Sic vita hominum et vitta tollitur.
9. O massa pulveris, o esca vermium,
 O vox, o vanitas, cur sic extolleris,
 Ignoras penitus, utrum cras vixeris,
 Fac bonum *omnibus*, quamdiu vixeris.
10. Nihil tuum dixeris, quod potes perdere,
 Quod mundus tribuit, intendis rapere
 Superna cogita cor sit in aethere,
 Faelix, qui potuit mundum contemnere.
11. Vanitas vanitatum etiam vanitas
 Ecclesiast. 1°.
 Sag mier wer wirdt pancletiren
 Wer wirdt singen und hoffieren
 Cum venerit filius hominis?
 Wer wirdt springen, wer wirdt dantzen
 Wer wierdt betriegen und finanzen
 Cum tuba canet terribilis?
 Wer wierdt rennen, wer wirdt stechen
 Wer wirdt sper und spies zerbrechen
 Defuncti cum prodierint?

Közli: HEGEDŰS ISTVÁN.

¹ A szövegben e szó olvasása kétséges.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus. Eine geschichtl. Untersuchung über ihre lat. Urform und ihre späteren Bearbeitungen, von *Elimar Klebs.* (Berlin, G. Reimer, 1899. XII + 532 l. n. 8-adr.)

Rég nem olvastam tudományos munkát nagyobb gyönyörűséggel, mint a czimben jelzettet, a melyben két, egymással ritkán találkozó jeles tulajdonság egyesül: az aprólékos gonddal végzett lelkiismeretes kutatás, és az ennek eredményeit plasztikus képpé kidomborító előadás elevensége.

Az Apollonius-novella mindenkép kimerítő tárgyalása kétségtelenül az összehasonlító irodalomtörténelem egyik legvonzóbb, de egyúttal legnehezebb feladata. E feladat megoldására irányuló kísérleteknek eddig sem voltunk szűkében, s csak nem rég is több ily tárgyú munkát jelent meg, a melyek azonban sem teljesség, sem módszer tekintetében meg sem közelítik Klebs könyvét. *Singer* ily tárgyú dolgozata (Halle, 1895) a szerző saját bevallása szerint is csak töredékes. Azonban nem ez épen a fő hibája, hanem a módszernek lépten-nyomon érezhető fogyatékoságai, a mikre Klebs elég gyakran kénytelen vajmi kemény, de mindig igazságos kritikával rá mutatni. *Smith* Albert H. nem rég megjelent munkája (Philadelphia, 1898) csupán elődeinek dolgozatain alapuló értéktelen compilatio.¹ Komoly szükség volt tehát a tárgynak egy oly alapos és ha nem is mindenkép kimerítő, de eddigelé mindenesetre a legteljesebb és legbehatóbb feldolgozására, a minő a Klebsé.

A szerző eleinte a *Historia Apollonii* eddigi, sok tekintetben kifogásos szövegkiadásai helyébe akart mindenkép kielégítőbbet, a teljes kézirati anyag kritikai megrostálásán alapulót állítani, s ebből a szándékból kiindulva járta végig a kutatás hosszú és fárasztó útját. E közben mind szélesebb körre terjesztvén ki vizsgálódásait, az eredetinek majdnem összes közvetlen vagy közvetett származékait, de mindenesetre valamennyi fontosabb feldolgozását felölelte. A szövegkiadásról azonban egyelőre lemondott, minthogy az időközben megjelent Riese-féle 2. kiadás (Lipcse 1893) már mégis csak valamivel tűrhetőbb.

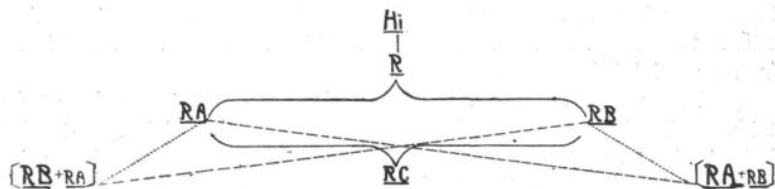
Az igazán világirodalmi érdekű tárgy, a mely magyar vonatkozásainál fogva a mi figyelmünket is nagy mértékben felhívja, úgy vélem,

¹ Meg nem érdemlett elismerésben részesítette Kropf Lajos a Bp. Szemle 1899. évf. IV. köt. 455. lapján.

igazolja, hogy a róla eddig legalaposabban szóló könyv tartalmát e folyóirat lapjain behatóbban ismertessük. Ezzel legalább elejét vesszük talán annak, hogy a kik nálunk a mi Apollonius-népkönyvünkkel és a belőle származó népmesei változatokkal foglalkozni akarnak a jövőben, — mint már ily tárgyú dolgozatoknál, sajnos, többször megesett, — rég meghaladott téves álláspontokon vesztegeljenek és ilyenekről hamis következtetésekre jussanak.

Klebs munkája czéljához képest a már czimében is kifejezett két főrésze oszlik. Az elsőben az antik novella *szöveghagyományát* vizsgálja, a másodikban pedig ennek közvetett vagy közvetetlen, közép- és újkori *feldolgozásait* veszi tárgyalás alá. A feladat első része kétségtelenül a nehezebb, de minket itt ez kevésbé érdekelvén, annak csak legvégső és legfontosabb eredményeit összegezzük egész röviden.

Klebs a Historia összes eddig ismeretessé lett kéziratait átkutatta, a melyeknek a száma meghaladja a 60-at.¹ Csakis ily széles alapon juthatott el szigorú philologiai módszere mellett odáig, hogy a kéziratokat világosan feltetsző családokba csoportosítsa. A szövegkritikai vizsgálat eredménye nála az, hogy az eredeti Historia (*Hi*), a mely nem maradt fön, egy későbbi keresztény átdolgozás (*R*) kétféle szerkezetében (*RA*, *RB*), majd e kettőnek többrendbeli keverék-alakúlaiban jelenik meg. A kéziratok szétágazó családfájának a törzsből közvetlenül kisarjadt legközelebbi származékai tehát schematikusan így ábrázolhatók:

Az *RC*-vel jelölt keverékalakulatok ezeknek csak egyik típusát képviselik, a mely mellett két másféle rendbeliek is vannak. Mig tudniillik *RC* azokat jelzi, melyekben *RA* és *RB* szerkezet körülbelül egyenletesen elegyül, addig a többieknél részben *RA*, részben *RB* a túlnyomó. Minket közelebről csak az *RA+RB* képletben feltüntetett arány szerint elegyült szerkezetek egyik csoportja, a Welser kiadásában képviselt redactio érdekel, mert ezen alapúl a *Gesta Romanorum* 153. fejezete, mely további származékok újabb kiindulópontja, s ennyiben a *magyar széphistoriának* (Kolozsvár 1591) és az ezzel összetüggő további alakulatoknak is a legközelebbi őse.

A *Gesta Rom.* szerkezetét újabb elágazás törzsének kell vennünk. De ennél sem oly egyszerű a dolog, mint a tárgyat csak felszínén érintő eddigi munkálatok alapján vélni lehetett. Klebs a kérdés e részébe

¹ A budapesti Apollonius-kézirat (Nemz. Múz. 4. sz. lat. codex) a Klebsnél φ -vel jelölt werdeni töredék, a mely az *RA* szerkezet származékainak *Ra* csoportjába tartozik. Pontos collatióját Klebs P. Thewrewk Emilnek köszöni (52. l.).

is tisztább világosságot vet, midőn a vulgáris szöveg 153. fejezetén kívül (*Gv*) és a Singer könyvében nem egészen kifogástalanul közölt kézirati szöveg mellett (*Gc*), mely a Gesta egy XIV. századi colmari codexében maradt fenn, még egyéb, e csoporthoz tartozó szerkezetek nyomait mutatja ki, a belőlük folyt átdolgozások elemezése révén. A Gesta Rom. vulgáris szövegének egyik igen elterjedt mellékalakjára is (*gv*) ő hívja föl először, szélesebb körben a figyelmet, habár tőle függetlenül magam is rá jöttem és legutóbb rá is mutattam e két nevezetesebb betoldással bővült szerkezetre, a mely a Gesta néhány hely és év nélküli és 1480-on inneni összes datált kiadásaiiban ismétlődik.¹

A bonyolódott szövegkritikai vizsgálatok után Klebs a Historia irodalomtörténeti érdekű kérdéseinek tárgyalására tér át. Itt mindenekelőtt (191. l.) azt a két kérdést veti föl: 1) vajjon az összes változatokból rekonstruálható *R* átdolgozás, a mely határozottan keresztény szellemben történt, *latin*, vagy *görög* eredetű alapul-e? 2) mely korból való az eredeti?

Azoknak a nézetét, a kik (mint Haupt és Thielmann) az antik és keresztény elemek szervesen összekeverését mutató *R* szerkezetet tartják az eredetinek, Klebs teljesen mellőzi, minthogy e feltevés mellett számbavehetőbb bizonyítékot úgy sem igen lehet felhozni. Rohde, a ki a görög regényről szóló munkájában (413. l.) a Historia görög eredetiből való származása mellett foglalt állást, főleg annak az ismert görög regényekkel egyező meseszövéseire, kalandjaira, szóval belső szerkezetére alapította nézetét. A történet görögös szólásmódjait, melyekre Riese kellőnél többet épített, Rohde nem érdemesíti arra, hogy a maga feltevésének alapjai közé sorozza.

Klebs a történetben előforduló pénznemek (ezekre már Christ utalt), feliratok, antik szokások és egyéb archaeologiai vonatkozású részletek alapján meggyőző erővel mutatja ki, hogy az *R* szerkezet alapjául szolgált *Hi latin eredeti* alkotás² és nem görögből készült fordítás volt; hogy ez az eredeti, még tisztán pogány szellemű szerkezet a Kr. u. IV. századnál mindenestre régibb s valószínűleg a III. század első feléből való; továbbá hogy a keresztény szellemben történt *R* átdolgozás, a melyből valamennyi későbbi szerkezet és ezek számos kézirati változatai és egyéb származékai erednek, alighanem az V. századból való, a mi mellett egyebek közt az is szól, hogy a X. századból már ezen *R* szerkezetnek *RA*, *RB*, *RC* sőt még két más változata is ismeretes. A *Hi* ismeretlen szerzőjének hazájáról bizonyosat ugyan nem lehet megállapítani, de Klebs a latin irodalomban való jártasságából, latin feliratok utánzásából, saját szerű római számítás mód használatából valószínűnek tartja, hogy a nyugati birodalom miveltségi körében élt.

¹ E. Philol. Közl. 1900. jan. füzet: »Interpolationes recentissimae Historiae Apollonii.« S már előbb Haller-féle Gesta fordítás kiadásában (Régi Magyar könyvtár 18.) 406. l. 31. jegyz. és 408. l. 37. jegyz.

² Természetesen ezért nem tagadja görög minták behatását. De legalább s annyira eredetinek tartja a Historiát, mint a vele nagyon kívánczó párhuzamba helyezhető Apuleius-féle regényt.

A keresztény átdolgozóról ez már bizonyos, sőt az is valószínű, hogy itáliai volt (227. l.).

Ez ismertetés szűkre szabott keretei nem engedik, hogy a szerzőt bizonyításainak messzire elágazó, számos részletkérdésre kiterjedő, de mindig érdekes és tanulságos útjain kövessük. Egy részletet azonban mégis ki kell emelnünk, minthogy az Apollonius-rege eddigi irodalma alig részesítette kellő figyelemben. Pedig épen ez is azon momentumok közé tartozik, a melyekből a *Hi* latin eredetű volta legalább is valószínűnek tetszik.

Az Apollonius-rege két, eredetileg egymással aligha összefüggő szálból font elbeszélésének egyik, mindenesetre a leghatásosabb ellentét köré bogozott csomójáról van itt szó. Ez ama keresett és inkább római, mint görög izléssel kiélezett helyzet, a melybe Tharsia, a szüleitől elszakadt leány kerül. A bordélyházba vetődött, de annak szennyétől nem érintett leány szűzies tisztasága már a rhetor Seneca tanúsága szerint is egyik kedvelt tárgya volt a szónokiskolák vitagyakorlatainak. Hogy ezek a római vígjáték közhelyeiből is szívesen merítették tárgyukat, azt Klebs (303. l.) csak futólag érinti, egyúttal annak a lehetőségét is megemlítvén, hogy az átvételt sok esetben közbenső novellisztikus feldolgozások is közvetíthették. Ezek ugyan görög forrásokon is alapulhattak; hisz a római vígjáték is jórészt ilyeneken élőködött. De mindenesetre figyelembe veendő jelenség, hogy az Apollonius-rege egyik legfordulatosabb motivuma, melynek az még későbbi korokban is nagy népszerűségét, hanem is épen kizárólag, de kiváló mértékben köszönhette, már jóval a *Hi* előtt kerekded római feldolgozást ért. Seneca Controversiái közül ugyanis az egyik (1, 2) a következő:

Kalózok elrabortak s idegen városba hurczoltak egy hajadont, a ki itt nyilvános árverésen egy bordélyház-tulajdonos kezébe kerül. Szobája ajtajára kifüggesztik szüzessége árát; számosan csődülnek látására, de valamennyien bevallják utóbb »tamquam ad prostitutam uenisse, dum tamquam a sacerdote discesserint« (17. §). Mert mindenkit meghatottak a leány könyei és keserves sorsának elbeszélése, s minden látogatója »plus ad seruandam pudicitiam contulit, quam quod ad violandam attulerat« (20 §). Csak egy durva katona kísérli meg, hogy erőszakot tegyen rajta; ezt megöli s e miatt törvényszék elé kerül. Felmentő ítélet után hazájába jut s ott papnővé lesz.

A történet vége ugyan más, mint a Historiában, de az eset lényeges része annyira egyező az Apollonius leányáéval, hogy a kettő közötti összefüggés nem is szorúl az apróbb részletek egyeztetésére. Pedig ilyenek is akadnak, még a két szöveg szavaiban is, a mint Klebs párhuzamos idézeteiből kitetszik.

Érdekes e találkozásban, annak a *Hi* gyanítható eredetijére világot vető oldalán kívül az is, hogy épen az idősb Seneca egy helyével kerül párhuzamba az Apollonius-rege egyik legnevezetesebb motivuma. Seneca Controversiái közül ugyanis számosat dolgozott fel különféle példatáraiban novellisztikus alakba öntve a későbbi középkor. Sűrűn

találkozunk velük kivált a Gesta Romanorumban, a melybe, mint tudjuk, az Apollonius-rege egyik szerkezete is átmert.

Könyvének első, jóval terjedelmesebb részét Klebs a Historia irodalmi becének és az elbeszélő műfajok fejlődési sorában elfoglalt helyének meghatározásával fejezi be. Finom élű fejtegetéseinek eredményeiből csak a végső következtetést iktatjuk ide.

»Elbeszélésünknek, úgymond, az ókori irodalom történetében az biztosít nevezetesebb helyet, hogy benne látjuk második példáját annak a hatásnak, a mit a sophistika a latin elbeszélő művészetre gyakorolt. Apuleius (kitől az első példa való) hasonlíthatatlanul nagyobb tehetség, mint az Apollonius szerzője,¹ de ő művének tárgyában teljesen a görögök utánzója. Megengedtük ugyan az imént, hogy a Hist. költője is görög példák után indult elbeszélésének tartalmában. De még e be nem bizonyítható feltevés mellett is megáll az a tételünk, hogy Apuleiusnál sokkal többet köszön római műveknek. A sophistika alaki és aesthetikai elveit s csak korlátozott mértékben követte. Így sikerült neki az összes többi sophistikus elbeszélővel ellentétben az, hogy hősei a meleg érzés egyszerű, őszinte hangját is eltalálják közben-közben.« S éppen ebben látja Klebs a könyvecske világirodalmi nevezetességre jutásának és későbbi nagy népszerűségének főokát.

Ennek a szinte páratlan népszerűségnek a feltüntetésére szánja a szerző könyve második részét, a hol a Historia középkori és újabb feldolgozásait veszi rendre.

A sort a Gesta Apollonii nyitja meg, melyet Haupt még Walafrid Strabonak, a tudós reichenauai apátnak (megh. 849) tulajdonított, a mit már Dümmler megczáfolt; de ő is legalább Walafrid valamely közvetlen tanítványát tartja a 792 leoninus hexameterből álló töredék szerzőjének. Ebert szerint, a kit itt Klebs követ, e minden költői érzék nélküli, iskolás ízű verselmény a X. században, az Ottók korában keletkezhetett.² Forrása az RB szerkezet valamely kézirata, még pedig teljesen az a szöveg, a mely a leideni codexben (Voss. lat. Fol. 113) maradt fenn. A töredék bőbeszédűségéről fogalmat adhat, hogy a 769. versnél még csak a Hist. 8. fejezetéig, tehát az egésznek nem egészen az $\frac{1}{9}$ -éig jutott el az átdolgozó.

A latin feldolgozások másodikika *Viterboi Gotfriedé*, Pantheonjának (1186—1191) 11. darabjában. A hohenstauferi császárok egykori udvari káplánja, ki viterboi plébános korában, élte alkonyán irogatta össze mesékkel dúsan átszótt világkrónikáját, ennek az Apolloniusról szóló részét az RC szerkezet valamely szövege alapján szedte versbe. (Gotfried munkája, melyet ő maga három különféle kézirati szerkezetben adott közzé, a régibb Memoria Saeculorum átdolgozása és két, többnyire rimelő hexameterrel egy pentameterrel kapcsoló szakokban van írva.) Gotfried a Hist. előtte volt szövegén rövidített és több helyütt önállón változtatott. Munkája

¹ Itt ugyan számbaveendő az a rettenetesen megromlott s az eredetivel vajmi különböző alak, a melyben a Hist. reánk maradt.

² Már a X. és XI. század mesgyéjén kommentálták is (Froumund reichenau glosszái 1000 tájáról valók) a benne előforduló ritka szók miatt.

a középkorban való nagy elterjedtsége folytán nemcsak némely későbbi átdolgozásra, de még a Hist. egyes latin kézírataira is kimutatható hatással volt.

A Carmina Burana (Schmeller kiad. 53. 1.) egy rövid verses feldolgozását csak futólag érintve, megemlíti Klebs a Vincentius Bellocensis »Speculum historiale«-ja tartalomjegyzékébe felvett, de legalább a nyomtatott kiadásokból hiányzó fejezetet is, a melynek »in fine quarti libri« kellene lennie. Erre nézve a Speculum kézíratait lenne érdemes egybevetni.

Időrendben a *Gesta Romanorum* Apollonius-fejezete következik, a melynek kapcsán Klebs e nevezetes középkori gyűjteménynek szövegkritikai tekintetben teljesen elégtelen eddigi kiadásaira méltán hívja fel a figyelmet.¹ Egyben a legrégebb nyomtatott kiadások bibliographiájához is becses helyreigazításokkal járúl, a melyekről már megemlékeztem az Egyet. Philol. Közl. 1900: 215. lapján. Hosszasabban időzik a szerző ennél a szerkezetnél, a mit érthetővé tesz az a körülmény, hogy a Hist. e szövege számos későbbi feldolgozás alapjául szolgált.

Ezeket nem tárgyalja valamennyit ugyanazzal a részletességgel, hanem közülük csak a három legrégebbet, a német és a hollandi népkönyvet és a G. R. illető fejezetének legrégebb francia fordítását, továbbá a valamivel ifjabb angol átdolgozást taglalja tüzetesebben.

A német népkönyv *Steinhöwel* először 1471-ben nyomtatott munkája s benne a G. R. prózai szövegével egybeforrott a Viterboi Gotfried verses átdolgozása. A németalföldi népkönyv (Delft 1493) a G. R. hollandi fordításából (Gouda 1481) van véve s ennek szövegétől csupán csekély eltéréseket mutat. A legrégebb francia feldolgozás a Párisban először 1521-ben nyomtatott Violier 125-fejezete s az imént már említett interpolált G. R. szövegen (*gv*) alapúl, ép úgy, mint a Twine-féle angol fordítás (első kiad. London 1576).

A skandináv feldolgozások elseje, a dán népkönyv, mely a XVII. századból való több kiadásban ismeretes, még részletesebb vizsgálatra vár, a mit Klebs tán azért nem végzett el maga, hogy az utána jövőeknek is maradjon még némi tenni valójuk. Ezen kívül dán nyelven van az Apollonius-regének még egy népballadai feldolgozása is (Svend Grundtvig, Danmarks Gamle Folkeviser II, 466—469.) A dán népkönyvnek továbbá két kézírati *izlandi* verziója van a British Museumban, melyek elseje a XVII. század második feléből való, a második pedig ennek 1770. évi, több változtatással készült másolata. Valószínűleg a dánnak átdolgozása a svéd népkönyv is, melynek több évszám nélküli kiadásán kívül egy az 1642. évből való is ismeretes, nem említvén az újabbakat.

A szláv feldolgozások alapja, a cseh népkönyv, még a XIV. századból származik s több rendbeli forráson alapszik. Ezt követi az a lengyel fordítás is, a mely a G. R. 39 fejezete között az Apollonius-regét

¹ 350 l.: »Eine kritische Untersuchung dieses Textes der Apollonius-Erzählung wird dadurch sehr erschwert, dass wir bisher keine Ausgabe der G. R. besitzen, die auch nur den allerbescheidensten wissenschaftlichen Ansprüchen genüge.« S ez itéletét a következőkben alaposan megokolja.

is közli a 3. gyanánt; a lengyelen alapszik az orosz Gesta-fordítás, és ennek illető fejezetéből népkönyv alakjában külön is megjelent az Ap. története. A cseh népkönyvet és származékait illetőleg, a melyek még mind a G. R. Apollonius-szövegének csoportjába tartoznak, Klebs Singer munkájára hivatkozik, a ki szintén csak mások közvetítésére volt utalva könyvének e részében. Itt tehát a részletkérdések még némi ellenőrzésre szorúlnak, s nem fogadhatjuk el a szerzőt mindenben oly megbízható kalauznak, mint monographiája többi fejezeteiben. De a lényeges dolgokban itt is bátran indulhatunk utána, mert forrásainak lelkiismeretes megjelölése és velők szemben is mindig érvényesülő kritikai észlátása ott is, a hol nem hivatkozhatik a saját kutatásai eredményére, hanem a másokéit kénytelen felhasználni, megóvják őt a helytelen vagy elhamarkodott következtetéstől.

A magyar széphistoriát illetőleg, a mely szintén a G. R. csoportjába való, ugyancsak Singerre utalva, csupán a bibliographiai adatok felemlítésére szorítkozik (383. l.) Klebs.

Sokkal részletesebben tárgyalja már a következő fejezetekben a spanyol, francia, olasz, közép- és új-görög, angol, német és németalföldi feldolgozásokat, a melyekre nézve már nem szorúl mások adataira, hanem mindenütt a saját kutatásaival veti egybe az elődeinél találtakat. E fejezetek során az előbbiben már röviden érintett azon feldolgozások is újra s ezúttal részletesebben szóba kerülnek, a melyeket a G. R. csoportjában csak az előleges teljes áttekintés kedvéért vett számba. Ilyenek e Violierben lévő francia, a Twine-féle angol, a Steinhöwel-féle német és a hollandi népkönyv-szövegek. Ez ismétlések ugyan elmaradhattak volna, de ennél, valamint a kissé zavaró sajtóhibák¹ nagyobb számánál egyéb kifogást alig emelhetünk a jeles munka ellen.

Azaz hogy egyet mégis. A szerző munkája számos lapján nagyon szépen beigazolja, hogy igazi philologushoz illő tárgyilagossággal tud elmerülni más korok szellemének a méltatásába; csak két helyütt feledkezik meg erről az elemi feltételről, a mely nélkül, a mint történelmi álláspontunk egyáltalán, úgy az irodalomtörténelmi is teljesen igazságtalan lesz. A 3. lapon, műve bevezetésében az antik Apollonius-rege keresztény átdolgozásáról szólva, egyik feladatául jelöli meg: »Dies zierliche antike Bild von den groben und dicken Übermalungen roher christlicher Hände nach Möglichkeiten zu befreien«. Itt valamivel kevesebb jelző is elég lett volna annak a jelzésére, hogy a korról-korra változó világnézetek keretében más-más a művészi szépről való felfogás is. Ugyanennek a türelmetlen »antik« szellemnek a hangját halljuk a 36. lapon is. (»Auch hier kommt zum Schluss der christliche Pferdefuss zum Vorschein.«) Szinte érthetetlen felförmedés annál az írónál, a ki másutt, mint pl. a spanyol Apollonius-románcz méltatásánál, igen szépen rá tud helyezkedni a keresztény

¹ Ezek közül csak egyet említek, minthogy nagyon is felöltő helyen, a tartalomjegyzékben van és könnyen megtévesztheti azokat, a kik esetleg majd Klebs-et kiírják. A XI. lapon fölül a 2. és 3. sorban *Violier des Romances* helyett *Violier des Histories Romaines* olvasandó.

középkor erkölcsi alapjára, a melyről e csekély költői értékű műnek is meglátja a tagadhatatlan érdemeit.

A minek hiját az említetteken kívül még Klebs könyvében érezzük, azt ő maga is hiánynak ismeri és vallja is (328. l.), midőn az ófrancia próza-feldolgozásokat, a melyek még kiadatlanok, kizárni kénytelen vizsgálódása keretéből. Ezeket Singer is csak könyve folytatására halogatta, ezt pedig még mindig várjuk. Mint már ebből is látható, az immár tizenhét évszázad óta népszerű és csaknem az összes európai nyelveken, versben és prózában élő kalandos rege vándorlásának még e mindenkép dicséretes monographiája után is elég tennivaló marad annak egyes részleteit illetőleg. Mi ránk magyarokra is hárul e teendőkből valamicske; mert a mi Apollonius-históriánk, a melynek első ismert kiadása, az 1591. évi kolozsvári, bizonynyal nem a legelső,¹ még mindig várja a tüzetesb elemzést. Ennek ugyan aligha lesz egyéb eredménye, mint az, hogy ez a feldolgozás is a G. R. szövegén alapúl; a minek azonban a Singernél (i. h. 123—129. l.) róla olvashatók után is kívánatos még a teljes philologiai pontossággal való igazolása.

KATONA LAJOS.

¹ Szilády, RMKT. I. 340. l. idézi Bornemisza Péter egy különben is nagyon tanulságos feddő emlékezését e históriáról, a mely e szerint már 1578 előtt, a mikor a semptei prédikátor e szavai nyomtatva megjelentek, a nálunk népszerű regék közé tartozhatott. Aligha tévedünk, ha már ez alapon is régebnek tartjuk históriánkat annak 1591. évi kolozsvári kiadásánál. Nem lehetetlen azonban épenséggel az sem, hogy Bornemisza olyan régibb Apollonius-énekre czéloz, a melynek nyoma veszett.

REPERTORIUM.

- Ábrányi Emil.* Modern magyar poézis. Magyar Tengerpart 39. sz.
Andor József. Két szív. Ism. ms. Kath. Szemle 180. l. —n. Magy. Szemle 2. sz.
Badics Ferencz. Bajza életéből. Philol. Közl. 5—9. l.
Balassa József. A Tövisék és virágok forrásai. Philol. Közl. 9—12. l.
Bánóczy József. Kisfaludy Károly szerelme. Vasár. Ujs. 3. sz.
Bársony István. Magyar természeti és vadászkepek. Ism. kg. Magy. Kritika III. 9. sz.
Bayer József. Nemzeti játékszin, mint közügy. Budap. Szemle 101. köt. 48—67. 191—210. 339—371. l.
Bülkei Ferencz. A mai szépirodalom. Fejérmegy. Napló 24. s kv. sz.
Binder Jenő. Párhuzamok Aranyhoz. Philol. Közl. 17—25. l.
Bródy Sándor. Jókai feje. Magy. Tengerpart 33. sz.
Bródy Sándor. Egy férfi vallomásai. Ism. S. E. Nagyvárad 2. sz.
Csapó Antonin. Kisfaludy Sándor és Horatius. Ism. Vizota Gyula dr. Magy. Kritika III. 9. sz.
Császár Elemér. Verseghy és a censored hivatal. Századok 38—55. 122—140. l.
Császár Elemér. Pápai Páriz Ferencz és Misztótfalusi Kis Miklós. Philol. Közl. 37—42. l.
Csernátony Gyula. Tanulmányok Petőfiről. Ism. Magy. Hírl. 42. sz.
Cserzy Mihály. Kint a pusztán. Ism. S. E. Nagyvárad 2. sz.
Czuczor Gergely összes művei. Kiadta Zoltvány I. Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 322—324. l. — Heinrich Károly. Magy. Kritika III. 8. sz. — Zoltvány I. válasza. U. o. 9. sz. — Heinrich K. észrevételei. U. o. 10. sz. — ik Bud. Hírl. 69. sz.
Dénes Tibor. Kettős varázs. Ism. —ter. Polit. Hetiszemle 1. sz.
Dér István. P. Horváth Ádám Hunniása. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 337—339. l.
Divald Kornél. Petőfi illusztrációk. Magy. Szemle 5. sz.
Eisler Mátvás dr. Apáczai héber tanulmányai. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 1900. 316—332. l.
Endrődi Sándor. Századunk magyar irodalma képekben. Ism. Kőrösy György dr. Magy. Kritika III. 11. sz.
Fazekas Mihály versei. Kiadta Tóth Rezső. Ism. K. Magy. Kritika III. 9. sz. — a. j. Polit. Hetiszemle 2. sz.
Fludorovics Zsigmond. Dilettáns írók. Alkotmány 27. sz.
Gaal Mózes. Hún és magyar mondák. Ism. b. j. Magy. Kritika III. 10. sz.
Gottier Lajos. Mulató gentry. Ism. S. E. Nagyvárad 2. sz.
Gyulai Ágost. Bessenyei »Jámbor szándék«-ának történetéből. Philol. Közl. 64—68. l.

- Gyulai Ágost.* Regék a költészet eredetéről. Magy. Szemle 5. sz.
Havas Adolf. Petőfi. Philol. Közl. 68—71. 1. és Izr. m. irod. társ. Évkönyv 1900. 1—12. 1.
Hazai Hugó. Szombatos imádságok. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 1900. 205—242. 1.
Heller Bernát dr. Tompa Mihály, az evangélium és az Agáda. Izr. m. irod. társ. Évkönyv. 1900. 305—316. 1.
 Honti emlékek Petőfiről. Honti Naptár 49—52. 1.
Horváth Cyrill. A magyar irodalom története. Ism. Erdélyi Pál. Philol. Közl. 311—320. 1.
Jakab Ödön. Szilágyi és Hajmási Ism. a. Budap. Szemle 101. köt. 465—468. 1. — Csengey Gusztáv. Magy. Kritika III. 7. sz.
Jókai Mór. A hajdani nemzeti színházról. Magy. Hírl. 70. s kv. sz.
Jókai Mór. Utolsó találkozásom Petőfivel. Magy. Nemzet 6. sz. — *Havas Adolf.* Jókai »utolsó találkozására« Petőfivel. Magy. Kritika III. 8. sz.
Kabos Ede. Verebek. Ism. T. R. P. Napló 72. sz. S. E. Nagyvárad 2. sz.
Kardos Albert. XVI. századi irodalmunk kulturális jelentősége. Philol. Közl. 96—98. 1.
Katona Lajos. A Gesta Romanorum. Budap. Szemle 101. köt. 232—255. 1.
Kiss Ernő. A »Zalán futása« és a »Székelyek Erdélyben.« Philol. Közl. 274—292. 1.
Kont Ignác. Magyar-francia versírók. Philol. Közl. 113—119. 1.
Krúdy Gyula. A víg ember bús meséi. Ism. Lakatos Vincze. Kath. Szemle 179. 1.
Lázár Béla. Petőfi természetköltészete. Philol. Közl. 119—122. 1.
Lengyel József. Giordano Bruno. Ism. Bárdos Remig. Kath. Szemle 183—185. 1.
Malonyai Dezső. Félemberek. Színmű 3 felv. Először adták a nemz. színházban jan. 5. Ism. Magy. Nemzet 5. sz. — Sebestyén Károly. Magyarország 5. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 5. sz. — B. S. Magy. Hírl. 6. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 5. sz.
Martos Ferencz. Mariette. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika III. 11. sz.
Mchilyán dr. Szótárirodalmunk, szótárirásunk. Budap. Hírl. 4. sz.
Náményi Lajos. A váradi színészet története. Ism. Bayer József. Philol. Közl. 223—226. 1.
Olasz József dr. A nyomor költészete. Magy. Szemle 3. sz.
Palágyi Menyhért. Madách Imre élete. Ism. Morvay Győző. Budap. Szemle 101. köt. 425—443. 1. — Egyetértés 10. sz.
Pázmány. Kempis Krisztus követéséről. Szerk. Bellaagh A. Ism. Z. Magy. Állam 41. sz.
Pekry Károly. Századok utján. Ism. Vasár. Ujs. 3. sz. — Körösy György dr. Magy. Kritika III. 7. sz.
Peterdy Sándor. Jefe leányai. Ism. Magy. Szemle 3. sz.
Petrássevich Géza. A Balassák. Alkotmány 4. sz.
Pompéry Aurél dr. A régi és az új irodalomban és művészetben. Magy. Szemle 1. sz.
r. A magyar irodalom történetéhez. (1867-től máig.) Magy. Szemle 1. s kv. sz.
Roboz Andor. Beéthly Zsolt. Magy. Kritika III. 10. sz.
Róna Béla. Petőfi Zoltán. Fővár. Lapok 2. sz.
Róna Béla. Madách házasága. Nagyvárad Napló 18. sz.
Schullerus Adolf. »Népköltészet« és »népies« költészet. Philol. Közl. 149—152. 1.
Sebestyén Gyula dr. »Gyász magyarok.« Adalékok a középkori énekmondók történetéhez. Ethnogr. 1—11. 49—62. 1.
Sebestyén Gyula. Haláltalan Detre. Philol. Közl. 152—159. 1.
Szabóné Nogaill J. Mara és egyéb történetek. Ism. Hamvai Lajosné. Magy. Kritika III. 8. sz.
Szász Zoltán. Kemény Zsigmond, a regényíró. P. Napló 44. sz.

- Szelényi Károly dr.* A növények a mythológiában és a költészetben. Karpathen Post. 4. 5. sz.
- Szinnyei Ferencz.* Bacsányi Párisban. Philol. Közl. 264. 1.
- Szöllősi Zsigmond.* Az Ollenburg dynastia. Ism. Farkas Emil. Magyar. Kritika III. 9. sz.
- Szomaházy István.* Megfagyott pezsgő. Ism. Somogyi Gyula. Magyar. Kritika III. 7. sz.
- Tarcsafalvi Albert.* Székely hangok. Ism. Vasár. Ujs. 8. sz.
- Teveli Mihály.* Csokonai és Tiedge. Philol. Közl. 303—308. 1.
- Th. I. Beöthy Zsolt.* Nagyvárad 40. sz.
- Thewrewk István.* Jókai és az aradi nők. Mosonvármegye 1. sz.
- Tolnai Vilmos.* Gyöngyössi Jánosnak egyik verséről. Philol. Közl. 167—169. 1.
- Tormay Cecile.* Apródszerelem. Ism. Endrődi Sándor. P. Napló 28. sz.
- Tóth Béla.* Vasárnapok. Ism. Kaján Kelemen. Magyar. Kritika III. 10. sz.
- Tóth Béla.* A Kisfaludy-Társaság. P. Hírl. 41. sz.
- Tóth Mór.* Zenebonás emberek. Ism. i. Budap. Hírl. 66. sz.
- Váczy János.* Helmeczy Mihály mint kiadó. Philol. Közl. 169—172. 1.
- Versényi György.* Száll az ének. Ism. Vasár. Ujs. 2. sz.
- Vutkovich Sándor dr.* Pozsony a magyar hírlapirodalom bölcsője. Nyugatmagy. Híradó 39. sz. — Még egyszer az első magyar nyelvű hírlapról. U. o. 42. sz.
- Waldapfel János.* Isten három attribútuma az Ember Tragédiája I. színében. Philol. Közl. 175—179. 1.
- Zichy Antal.* Gróf Széchenyi István életrajza. Ism. Csuday Jenő. Magyar. Kritika III. 8. sz.
- Zlinszky Aladár.* Berzsenyi és Schiller viszonyához. Philol. Közl. 179—185. 1.
- Zoltvány Irén.* Klasszikai verselésünk történetéhez. Philol. Közl. 185. 1.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Helyreigazítás. F. évi 1. számunk »Arany Hegedűjéről« cz. közleményében Anerbacher helyett Aurbacher olvasandó.

